

Kürdistan Tarihi

R. P. Giuseppe Campanile

R.P. Giuseppe Campanile, O.P

İtalyancadan Fransızcaya Çeviri: Thomas Bois

KÜRDİSTAN TARİHİ

Fransızcadan Türkçeye Çeviren

Heval Bucak

avesta | KÜRDOLOJİ

avesta | KÜRDOLCJİ: 261 | 18
Storia della Regione del Kurdistan (Napoli, 1918)
Histoire du Kurdistan (Lubnan, 1953)
R.P.Giuseppe Campanile, O.P.
İtalyancağan Fransızcaya çeviren: Thomas Bois
Fransızcadan Türkçeye Çeviren 7
Heval Bucak

Editör: Abdullah Keskin
Dizi Tasarımı: A.Naci Fırat
Kapak: Azad Aktürk
Tashih ve Mizanpaj: Avesta
Birinci Baskı: İstanbul, 2009
Baskı: Berdan Matbaası
Sadık Daşdoğan Davutpaşa Cad.
Güven San. Sit. C Blok, No: 239
TOPKAPI / İSTANBUL
Tel: (0212) 613 12 11

© Avesta Yayınları, 2009
Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında
yayınevinin izni alınmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz
(-ç.n.) olarak verilen notlar Thomas Bois'ya aittir

AVESTA BASIN YAYIN
REKLAM TANITIM MÜZİK DAĞITIM LTD. ŞTİ.
Hüseyin Ağa Mahallesi
Sakız Ağacı Caddesi
Öğüt Sokak No: 7
BEYOĞLU / İSTANBUL
Tel-Fax: (0212) 251 44 80
(0212) 243 89 75

Ekinciler Caddesi
Nurlan Apt. Giriş Katı No: 2
OFİS / DİYARBAKIR
Tel-Fax: (0412) 223 58 99

www.avestakitap.com
info@avestakitap.com

ISBN: 978-9944-382-61-8

M. GUISEPPE CAMPANILE-Napoli yakınlarındaki Sant Antimo köyünde doğdu. Domeniko tarikatından bir din adamı olduktan sonra 1802 yılında VII. Pius'un papahğı döneminde Propaganda için Musul'a gönderildi ve 1809'da Mezopotamya ve Kürdistan'a Papalık Görevlisi olarak atandı. Görevini kolaylıkla yapabilmesinin sebebi Arapçayı bilmesi ve tıbbi uygulamaları sayesinde Musul ve Amêdi paşaları üzerinde etkili oldu. 1815 yılında Peder Campanile, Kaldeli keşişleri Zaxo'daki Kürt valinin hayırhahlığına emanet ettikten sonra Napoli'ye döndü ve Mezopotamya Domeniko Misyonu mürit yokluğundan kapandı. Peder vatanına dönünce Napoli Üniversitesi'nde Arap dili profesörü oldu. Güzel yazılara karşı beslediğı tutkudan dolayı Liside Metimneo takma adıyla Arcadia'ya girdi ve aynı zamanda Peloro Akademisyeni olarak "Azimli" (il *Deliberato*) lakabını aldı. Kürdistan hakkındaki kitabını 1818'de yayımladı. Diğer kitapları arasında ikisi de 1829'da yayımlanan *Gesta di S. Antimo* ve *S. Antimo Tragedia*. Peder aynı zamanda Kutsal Din Bilimi (*Magister in Sacra Theologia*) profesörüdür. 12 Mart 1835'te öldü.

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 7

KÜRDİSTAN VE DİNİ MEZHEPLERİNİN TARİHİ / 11

Birinci Bölüm

Kürdistan'ın tasviri, durumu, genişliği ve yönetimi / 13

İkinci Bölüm

Kürdistan mirlikleri ve bunların yurtlukları / 17

MAKALE I: Bitlis Mirliği / 17

MAKALE II: Hakkâri ya da Şambo mirliği / 18

MAKALE III: Botan Mirliği / 21

Musul Hakkında Not, bkz. 16. dipnot / 24

MAKALE IV: Behdinan Mirliği / 28

İmadeddin'in hikâyesi / 28

MAKALE V: Soran Mirliği / 38

MAKALE VI: Baba Mirliği / 39

MAKALE VII: Qelaçolan Mirliği / 45

MAKALE VIII: Sincar Dağı, Nusaybin, Mardin, Diyarbakır ve Erbil / 46

Üçüncü Bölüm

Kürtlerin dinleri hakkındaki düşünceleri / 53

MAKALE I: Kürtlerin dini / 54

MAKALE II: Batıl inançları / 64

MAKALE III: Kanunları / 68

MAKALE IV: Âdetleri / 73

MAKALE V: Kişilikleri / 79

MAKALE VI: Yazıları / 80

MAKALE VII: Kürdistan ürünleri / 81

MAKALE VIII: Ticaretleri / 86

MAKALE IX: Sanatları ve zanaatları / 86

MAKALE X: Beslenmeleri / 87

MAKALE XI: Giyinme biçimleri / 90

MAKALE XII: Eglenceleri / 93

Dördüncü Bölüm

Kürdistan sakinleri / 97

MAKALE I: Yezidiler / 97

MAKALE II: İnançları / 101

MAKALE III: Batıl inançları / 105
MAKALE IV: Âdetleri / 106
MAKALE V: Giysileri / 107
MAKALE VII: Güçleri / 107

Beşinci Bölüm

Göçebe Kürtler / 109

MAKALE I: Milliler / 110

MAKALE II: Reşavatlar / 110

MAKALE III: Mendoliler / 111

Altıncı Bölüm

Hıristiyan Kürtler / 113

TEK MAKALE: Nasturiler ve diğer Hıristiyan Kürtler / 114

Elkoş hakkında not, bkz. bir önceki sayfa (2) / 117

Yedinci Bölüm

Göçebe Türkler / 119

MAKALE I: Araplar / 119

MAKALE II: Türkmenler / 121

MAKALE III: Vahabiler / 122

Sekizinci Bölüm

Diğer Doğu mezhepleri / 129

MAKALE I: Şemsitler ya da Şemsiler / 130

MAKALE II: Sabiler ya da yıldızatapanlar ya da Aziz Jean-Baptiste
Hıristiyanları / 133

Dokuzuncu Bölüm

Kürdistan'ın askeri, siyasi ve ticari önemi / 135

KÜRT ŞARKISI / 140

1 818 yılında, Napoli'deki Strade Tribunali, no. 287 adresli Fernandes Kardeşler Matbaası'nda *Storia della Regione del Kurdistan e dele sette religione ivi esistenti* adlı bir kitap basıldı. Başlığına rağmen bu, tam anlamıyla bir tarih kitabından ziyade, Kürdistan'ın XIX. yüzyılın şafağında tasvirinden ibarettir. Yazar kuşkusuz Amêdi'nin (İmadiye) eski dönemlerde ve Süleymaniye'nin daha yeni kuruluşu ya da Mardinli Güneşetaplar'ın Yakubi mezhebine sözde dönüşleri gibi eskiye dayanan bazı olayları hatırlatmaktadır; ama niyeti daha çok saptadığı âdetler, şahit olduğu olaylar ve karşılaştığı az ya da çok önemli kimseler konusunda bizi bilgilendirmek gibi görünür. Coğrafya, ekonomik durum, toplumsal ve dini yaşam hakkında anlattıkları, ayrıntılara pek inilmediğinde doğrudur ve o dönemden beri çok değişmemiştir çünkü yazar, on iki yıl kadar karış karış her tarafını gezdiği bu toprakları iyi tanır. Bu durumda şahitliği ilginçtir, özellikle de Kürtler arasında yaşa-

yan ilk Avrupalılardan biri olduğu düşünöldüğünde... Bilimsel bir geziye ondan önce (1766) katılmış olan Niebuhr haricinde, Kürdistan'dan geçmiş olan tüm seyyahlar yolculuklarını yazardan sonra yapmışlardır ve verdikleri bilgiler ne kadar değerli olsa da, her şeye rağmen eksiktir ve onunkiler gibi genel bir çizelge biçiminde düzenlenmemiştir. Üzöntü verici tek şey, şurada burada bazı kişiler ve birkaç alışkanlık ya da görenek hakkındaki değerlendirmelerde kullanılan sert dil olacaktır.

Kitabın yazarı, Napoli yakınlarındaki Sant Antimo köyünde doğmuş olan Peder M. Guiseppe Campanile'dir. Domenico tarikatından bir din adamı olduktan sonra 1802 yılında VII. Pius'un papalığı döneminde Propaganda için Musul'a gönderilmiş ve 1809'da Mezopotamya ve Kürdistan'a Papalık Görevlisi olarak atanmıştır. Kendisinin de önsözünde anlattığı üzere, görevini kolaylıkla yapabilmesinin sebebi Arap dilini bilmesi ve tıbbi uygulamaları sayesinde Musul ve Amêdi paşaları üzerinde etkisi olmasıdır. 1809 yılında Kürdistan konusunda yazılmış küçük bir özeti Pers'teki görevinden dönen General Gardane'a vermiş ve aynı zamanda Bağdat'ta Fransız konsoloslugu yapan M. Joseph Rousseau'yu Kürtler hakkında bilgilendirmiştir. Kitabında en tanınmış seleflerinin etkinliklerini hatırlar: 1779'da ölen ve mezarı hâlâ Zaxo'da bir hac yeri olan Peder Poldo Soldini, 1785'te Cizre emiri tarafından öldürtölen Peder Vincenzo Ruvo ve ilk Kürt dilbilgisi kitabını yazarak 1787'de Roma'da yayımlayan ve 1791'de ölen Peder Maurizio Garzoni. Yazar Kürdistan paşaları ve ağalarıyla olan içten ilişkilerini de anlatır. Öte yandan Kaldeli Rabban Hurmuz keşişlerinin kuruluşuna yardım etmiş, on kadar Nasturi köyünü Katolikleştirmiş ve Kaldeli patriklerin yakın soyaçekiminin ortadan kaldırılması için çalışmalarda bulunmuştur. Ancak Fransız İhtilali ve İmparatorluk savaşları, Avrupa'daki dini yaşamı derinden sarsmıştı. Sık sık talan edilen manastır-

lar artık kimseyi bünyesine almıyordu. 1815 yılında Peder Campanile, Kaldeli keşişleri Zaxo'daki Kürt valinin hayırhahlığına emanet ettikten sonra Napoli'ye döndü ve Mezopotamya Domenico Misyonu mürit yokluğundan kapandı. Peder vatanına dönünce Napoli Üniversitesi'nde Arap dili profesörü oldu. Güzel yazılara karşı beslediği tutkudan dolayı Liside Metimneo takma adıyla Arcadia'ya girdi ve aynı zamanda Peloro Akademisyeni olarak "Azimli" (il *Deliberato*) lakabını aldı. Kürdistan hakkındaki kitabını 1818'de yayımladı. Edebi yeteneği özellikle büyüleyici Ser Amêdi tasvirinde, âşık bir genç kadının ağıtında ve her şeyden öte kitaba son noktayı koyan Kürt şarkısının tercümesinde, daha doğrusu açıklamalarında ortaya çıkar. Bu yazara ait başka kitaplar da bulunur: İkisi de 1829'da yayımlanan Gesta di S. Antimo ve S. Antimo Tragedia. Peder aynı zamanda Kutsal Din Bilimi (*Magister in Sacra Theologia*) profesörüdür. 12 Mart 1835'te ölmüştür.

Yazarın önsözünü tercüme etmem gerektiğini düşündüm ama çalışmasının geri kalanının tamamını çevirdim. Kişilerin, şehirlerin ve aşiretlerin isimleri çoğu zaman kusurlu olduğundan bunları düzeltmekte sakınca görmedim. Böylelikle kişi adları ve yaygın Arapça kelimeler için Fransızca imlayı kullandım; ama şehir isimlerinde İngilizce yazımı tercih ettim çünkü kullanılabilir haritalar daha ziyade İngiliz kökenli ve Kürtler hakkında İngilizce yazılmış çokça kitap bulunmakta.¹ Yazarımızın çalışmasına serpiştirdiği Kürtçe kelimeleri aktarmak için *Hawar* dergisinin sesçil, basit ve yeterince doğru olan ve en eksiksiz güncel Kürtçe sözlüklerde (Qanatê Kurdo'nun *Dictionnaire kurde-russe* [Moskova, 1960], I.O. Farizov'un *Dictionnaire russe-kurde* [Moskova, 1957]) uygulanan sistemini kullandım. Az sayıdaki Türkçe kelimeler modern kullanıma göre yazılmıştır.

1 Bu baskıda Fransızca imlaya öncelik verilmiştir.

Tercüme sırasında, yazarın verdiği bilgileri düzeltmek, açıklamak ya da tamamlamak gerektiğini düşündüğüm her yerde (-ç.n.) harfleriyle belirtilen kısa notlar ekledim.

Peder Campanile'nin bu haliyle sunulan kitabı, sanırım tüm çekiciliğini, ilginçliğini ve değerini korumaktadır.

Thomas Bois
Beyrut, 22 Kasım 1962

KÜRDİSTAN
VE
DİNİ MEZHEPLERİNİN TARİHİ

Birinci Bölüm

Kürdistan'ın tasviri, durumu, genişliği ve yönetimi

Kürdistan ya da Kürtlerin ülkesi, Mezopotamya ve Pers sınırlarındadır. Yayılma alanı yaklaşık otuz gün uzunluğunda ve on iki gün genişliğindedir. Bu bölge Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızdır. Toprakların ortasından geçen dağlar Toroslar'ın uzantısıdır. Bunlar meyve, pirinç, susam, sumak, tütün ve yeşil otlaklar açısından verimli, görkemli vadiler oluşturan çok yüksek dağlardır. Dağlarda Avrupa'ya gönderilen, büyük miktarda mazı yetiştirilir. Bu dağlarda karcaca, yaban domuzu, porsuk, kirpi, erkekleri devasa büyüklükte boynuzlar taşıyan yaban keçileri, aylar, kaplanlar, kurtlar, tilkiler ve aralarında sayısız keklik ve kınalı keklik bulunan narin kuş türleri çeşitlerinden geçilmez. Bu dağlarda bol bol şifalı bitki bulunur. Birçok yerde Kürtlerin giyabanok adını verdikleri baaras ve kokusu biraz sarısabırını andıran ve şebodiye adlandırdıkları küçük bir bitkiye de rastlanır. İklim soğuk ve serttir. Bazı dağlarda kar bütün yıl boyunca kalır. Yağ-

murlar neredeyse sürekli. Rüzgârlar bu dağların yarlarından geçerken korkutucu bir biçimde uğuldar. Şiddetli donlar, her adımda sarp kayalardan yuvarlanma tehlikesini doğurur. Ardından yaz çok sıcaktır. Güneş bu kayaları o kadar çok ısıtır ki, taşlar kızıla keser.

Kürtlerin hemen hemen hepsi cahil, tembel, uyuşuk, inatçı, hain ve yaptıkları sözleşmelere ve verdikleri sözlere uymayan çobanlardır. Öte yandan küfür etmek, onların dilinde bir nakarata dönüşmüştür. Hayvanlardan daha da beter bir biçimde, her fırsat bulduklarında yemek yerler. Ne kadar yağlı ve mide için ağır şey varsa severler. Aralarından birçoğu hırsızdır çünkü bundan başka meslek bilmezler. Bununla beraber savaş sırasında cesur, atak ve pek enerjiktirler. Ağırbaşlı ve gururlu insanlara saygı gösterirler çünkü çok kıskançtırlar.

Çamurdan ve kerpiçten evlerden başka bir yapı bilmezler. Tüm odaları kullanışsız, biçimsiz, basık, karanlık, düzenden ve simetriden yoksundur.

Hıristiyan, Yahudi ve Yezidileri² köleleri olarak görürler; aynı zamanda bütün bunların birer efendisi vardır. Paşa³ bir Müslümana armağan vermek istediğinde, onun emrine bu sınıflara mensup bir ya da birkaç kişiyi ya da tüm bir aileyi ve-

2 Maniheizmden esinlenmiş ve İslamdan tamamıyla farklı olmasına rağmen bazı Sufi etkileri taşıyan, bir grup Kürde özgü mezhep (-ed.n.).

3 Paşa bir genel validen ibarettir. Yönetime geldiği bölgede bu sıfatla tanınması için sultan tarafından seçilmiş olmakla birlikte, ondan bir ferman ve bir cüppe de almalıdır. Eğer daha sonra vezir olursa, üç kuyruk sahibi paşa ilan edilir ve böylelikle kendisine dışı olduğu kadar içi de kürklü bir cüppe gönderilir. Bu cüppenin yanında, savaşa gittiğinde sancak olarak kullanma zorunluluğu bulunan uzun ve beyaz üç atkuyruğu da yollanır. Bu paşalar mutlak güç sahibidir ve çok az konuda sultanlarına bağımlıdırlar. Kürtler gibi bağımsız olanlar "paşa" unvanını taşımaz ama bu, çok sayıda kişi tarafından gasp edilir. Ardından koruma altına girmek için, büyük paralar karşılığında sultanın bir paşası tarafından cüppeyle kuşatılmaya çalışılır.

rir ve istediği zaman bunları geri çağırır ya da değiştirir. Hakaret ve zoraki işçilik bir yana, efendileri bu insanlardan istedikleri parayı talep ederler ve onları başkalarına verebilir ya da satabilirler.

Kürtler yiğit süvarilerdir ve Arap atları atılğan olsa da, Baba ve Soranların atları yarışta daha da güçlü ve hızlıdırlar. Kürdistan'ın bu iki bölgesindeki Kürtler kadar ata iyi binebilen başka bir millet yoktur. Ovalarda koştuklarında, dağlara tırmandıklarında ya da dağlardan indiklerinde yıldırımdan farkları yoktur.

İkinci Bölüm

Kürdistan mirlikleri ve bunların yurtlukları

Kürdistan yedi Müslüman bölgeye ya da prensliğe ayrılır: Bitlis, Şambo adı da verilen Hakkâri, Botan, Behdinan, Soran, Baba, Qelaçolan. Bu prensliklerin hepsi de sultandan bağımsızdır.⁴

MAKALE I

Bitlis Mirliği

Bu mirliğin tek kayda değer yanı, tüm bölgeye adını veren başkenti Bitlis'tir.⁵ Kimileri burayı tüm Kürdistan'ın başkenti olarak adlandırmaktan hoşlanır; ki bu, şehrin nispi güzelliğinden ve ticaretinden dolayı kabul edilebilir. Fakat tüm Kürdistan'ın Bitlis beyine bağlı olduğu yanlıştır çünkü bu yedi mirlik de birbirinden bağımsızdır.

⁴ Osmanlı sultanı (-ed.n.).

⁵ Günümüzde Türkiye'de (-ed.n.).

Bitlis oldukça güzel ve berkitilmiş bir şehirdir; Doğu'nun neredeyse tüm milletleriyle ticaret yapar. Başlıca ticaret dalı köle ticaretidir: Gürcistan'da esir alınan çocuk ve kızlar buraya getirilir. Köleler satılmak üzere bir handa⁶ sergilenir ve alıcı, her iki cinsiyetten köleleri de çıplak halde incelemekte serbesttir. Alıcıların bazıları Türk, bazıları Hıristiyandır; ama Hıristiyanlar daha fazladır ve bunların hepsi Ermenidir; bu Ermenilerin yalnızca küçük bir kısmı Katoliktir. Şehir, gelişmiş ticareti sayesinde zengindir.

Bendimahî Nehri buradan geçer. Hava oldukça nemlidir ve sokaklar pek iyi durumda değildir. Yaygın dil Kürtçedir ama Türkçe ve Farsça da konuşulur. Bey, yani vali mütesellim unvanını taşır. Vali bu unvanı ya yetkisini kötüye kullanarak ya da bazen Diyarbakır paşasından, bazen de Pers şahından alır⁷ çünkü o dönemde hangi komşusunun daha güçlü olduğuna inanırsa onun koruması altına girer. Şehir sakinleri kaba ve kibirlidir. Doğu'nun çeşitli bölgelerinden gelerek yıllardır Bitlis'e yerleşmiş bulunan farklı tüccarlar dışında, burada yaklaşık elli bin kişi yaşar.

MAKALE II

Hakkâri ya da Şambo mirliği

Şambo adı da verilen Hakkâri Prenslığı iyi bir konumdadır ama durumu üzücüdür. Kuzeyden, önemsiz bir ticaret sayesinde bazı yararlar sağladığı Pers ile komşudur. Dağları, Kürdistan'ınkilerin en geçilmezleridir; aynı zamanda bu bölgenin

6 Han, yabancı tüccarların mallarıyla beraber yaşadıkları büyük bir kapalı avludur.

7 Kürt prenslikleri, o sırada az ya da çok açık bir biçimde savaş halinde olan Osmanlı İmparatorluğu ve Pers İmparatorluğu arasında yarı bağımsız devletlerden ibaretti. Böylelikle Kürt prensler, sağladıkları yararlar doğrultusunda iki taraftan birini destekliyorlardı (-ed.n.).

en kaba, budala ve sefil ırkı Hakkârililerdir. Mirler *bek*⁸ unvanını taşırlar. Daha sonradan anlatacağım üzere, Behdinan beyi gibi Hakkâri beyi de Bağdat halifelerinin soyundan gelmesiyle övünür. Küçük bir kral olarak kendini yüceltse de, tebası üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Halk neredeyse tamamen Nasturidir⁹ ama o kadar aptallardır ki rahipleri pazar ayinini bile okumakta zorlanır ve bunu, anlamını bilmeksizin yapar. Bununla beraber cehalet içinde yaşamak konusunda o kadar inatçılardır ki, eğitilmiş olma korkularıyla Avrupalılara karşı dinmez bir nefret beslerler ve bir Avrupalı evlerine kadar gelse onu parçalara ayırabilirler.

Bu mirlikte -Türklerinkinin dışında¹⁰ on sekiz bin Nasturi köyü¹¹ bulunur; bey buralardan az çok yarar sağlayabilir çünkü halk kibirli, inatçı ve kaprisli bir mizaca sahiptir. Rahipleri daima tüfek, süngü, kılıç ve silah taşırlar; bazen de kilise-

8 Bek hem Arapçada, hem de Kürtçede kullanılır. Çöl Arapları, yani Bedeviler tüm "k" harflerini "g" olarak telaffuz ederek "beg" kelimesini kullanırlar. Türkçede "bey" sözcüğü kullanılır. Bu, paşa oğullarına ve yüksek rütbeli derebeylerine verilen bir unvandır.

9 Bu, Konstantinopolis Patriği Nestorius'un doktrinine sadık Keldani ya da Asuri Kilisesi'dir. Nestorius, Efes Konsili tarafından 481 yılında mahkûm edilmişti çünkü İsa'nın aynı beden içerisinde hem insani hem tanrısal iki doğa barındırdığını kabullenmiyordu. Bu kilise erkenden Mezopotamya'da kök saldı ve Abbasi İmparatorluğu ve Moğollar döneminde gelişti. Bu Hıristiyanlar, Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Süryani Yakubiler gibi, Romalı Katolikler tarafından "sapkın mezhepli" olarak değerlendiriliyorlardı (-ed.n.).

10 "Müslüman" anlamındadır. Campanile tüm anlatısı boyunca, Kürt ya da Araplar söz konusu olsa da Müslümanları kastederken neredeyse daima "Türk" terimini kullanır (-ed.n.).

11 Bu rakam ileri derecede abartılıdır. Yazar, birkaç satır aşağıda 15 köy sahibi, güçlü Nasturi aşireti Tiyari'den bahseder. Bu durumda belki de bunu köy yerine aile, ev olarak kabul etmek gerekir. Baillie Fraser'ın (*Travels in Kurdistan, Mesopotamia*, vs., Londra, 1841, I, sf. 59) Nasturiler hakkında "They amount to beter than fourteen thousand families." dediğini hatırlamakta yarar olacaktır (-ç.n.).

deyken, ayin eşyalarının konulduğu yeri bir karakola benzetirler. Komşu Türk ya da Hıristiyan köyleriyle savaşırken, kendilerini komutan ilan ederek, öldürürler, yaralarlar ve aforozla cezalandırılacak her türlü gaddarlık, kuralsızlık ve harekette bulunurlar.

Bunlar arasında on beş köyden oluşan, Tiyari adında pek kalabalık bir aşiret bulunur. Bu aşiret öyle güçlüdür ki, mirine karşı isyan halindedir ve kendi kendini yönetir. Bey bu aşireti ne zaman dize getirmeye kalktıysa, kendini daha da kötü bir durumda bulmuştur. Böylelikle bu girişiminden uzun yıllar önce vazgeçmiştir. Bey, bazı komşularıyla savaşması gerektiğinde, asker göndermeleri için Tiyarilere yalvarmak zorunda kalır. Onlar da ganimet arzusu ve beyin vaatleriyle iştahları kabarak, ona yardım etmek için kolayca birleşirler.

Bu mîrliğin halkı yapılı, güzel bir ten rengine sahip, kanlı canlı ve cesurdur. Dağlarda çok az tarım yapılır; bu bir yandan deneyimsizlikten, öte yandan ise tembellikten kaynaklanır; bir diğer sebepse, bu toprakların büyük bir kısmının verimsiz olması ya da yabanileşmesidir. Başkent Culemêrg'dir.¹² Bu şehrin övülecek hiçbir tarafı yoktur. Sokaklar, evler, kamu binaları, her şey çirkin, dar ve kirlidir. Pers ve diğer komşu bölgelerle yapılan zayıf ticaret, en fazla ihtiyaç duyulan şeylerden birazını sağlar. Meslek ve ürünler, Kürdistan'ın diğer bölgelerinkilerle hemen hemen aynıdır. Burada yaklaşık altı bin insan yaşar. Ne şehirde, ne de prensliğin geri kalanında Katolik Hıristiyan yoktur; bunların hepsi Nasturidir. Halkın üçte ikisinden fazlası Nasturi, yalnızca geri kalanı Türktür.

Aşiretleri şunlardır: Tiyari, Cêlo, Tixoma, Baz, Serankêli, Pinyaniş, Hertuşi, Ziwêtek, Marunisi, Mendike, Heci, Menda, Kekani, Şeyh-Aki, Cêli, Berwari Jori.

12 Şimdiki Hakkâri (-ed.n.).

MAKALE III

Botan Mirliği

Bazılarının eski Botani Krallığı olduđunu dűşündűđü Botan da oldukça sefil bir mirliktir. Buranın bitkilerle hiđ alakası yoktur; oysa ismi műkemmел bir biđimde toprađa uygundur; burası botanik bir bahđe deđildir. Orada sűt -bűlgesel dillerinde mast-¹³ tereyađı, pirinđ, mercimek, biraz tahıl, arpa, bal ve nadir meyveler dıřında hiđbir besin bulunmaz. Evleri amurdan, evlerin atılırysa toprak kaplı dallardan yapılmıřtır; öyle ki yađmur yađdıđında su içeri sızar ve odaları su basar. Bunu biraz engellemek için, bir adamın çatıya çıkararak, yaklařık ű arış uzunluđunda, silindir řeklindeki sert, bűyűk bir tařı orada yuvarlaması gerekir. Bu rulo toprađı sıkıřtırarak, suların sızmasına engel olur. Efendiler yađmur yađdıđı sűrece o adamı çatıda tutarlar ve eđer kar yađıyorsa adamın karı temizlemesi gerekir. Bu inřa usulű neredeyse tűm Kűrdistan'da uygulanır. Yataklar bir hasır ya da halıdan ibarettir. Pek az derebeyi kűtű olsa da bir dűřeđe sahiptir; bu da bir gűn bir kűřeye, ertesini gűn bařka bir kűřeye atılır.

Botan'ın başkenti, "ada" anlamına gelen Cezire'dir;¹⁴ gerçekten de bu şehrin etrafı Hezil Nehri'yle¹⁵ çevrilidir. Birkaç Yahudi ve az sayıda Hıristiyan da dahil olmak űzere, burada binden fazla insan yaşamaz. Bu, sefil bir şehirdir ve nehir ve

13 Mast ekřimsi bir otlar kaynatılan sűte verilen addır. Bu, Kűrtlerin ve hatta derebeylerinin gűnlűk yiyeceđidir. Leben adını aldıđı ű Arabistan'da çok yaygındır. Bu besinin yavan tadı, lezzetli peynirlerin űretimi sanatının űlkeye getirilmesine engel teřkil eder. Ieceđi birkaç gűn boyunca muhafaza ederler ve hatta eyer ya da semere astıkları bezden bir heybeye koyarak (bűylelikle kesilmiř sűtűn suyu buharlařınca biraz daha kuru bir mast kalır) seyahatte de yanlarında gűtűrűrler.

14 Bugűnkű Cizre (-ed.n.).

15 Aslında bu Dicle'dir; kollarından birinin adı Hezzel'dir (-.n.).

kervanlardan da yarar sağlamasa, daha da sefil olur. Nehir Musul'a¹⁶ doğru aktığından, şehir sakinlerini dağlardan elde ettikleri ağaçları ve biraz da bal ve tereyağını orada satmaya iter. Kervanlar da çıkar sağlar çünkü çöl yolu haydutlarla dolup taşıdığında, bunlar Cezire'den geçerler; burada sakinler, yolculara barınak ve erzak sağlayarak bir şeyler kazanırlar. Fakat bu koşullarda en fazla yarar sağlayan beydir çünkü her yük üzerinden, aklına estiği gibi zorla bir vergi talep eder.

Bu vali "bey" unvanını taşır. Şu anki beyin adı Kocur Bey'dir. Şehirde bulunduğunda ya da önemli bir vazifedeyken Osmanlı tarzında, yani Konstantinopolis modasına uygun giyinir. Başında kau¹⁷ taşımaya izin verilir; ama o, bunun yerine tüm Kürt derebeyleri gibi sarık takmayı tercih etmektedir ve pantolon yerine mirliğinin tüm halkı gibi şalvar giyer.

Aşiretleri şunlardır: Garisan, Kelhoki, Eruhi, Şuvan, Jiran, Aliyan, Hacı-Aliyan, Tufka, Nusa, Heran, Silopi, Şernaxi, Sel-di, Goyan, Miran, Harunan, Hesinan, Maman, Ebasan, Heveri, Hacı-Bera. Bu aşiretlerin liderleri bey tarafından seçilir.¹⁸

Domeniko tarikatından havari misyoner, Napolili Peder Vincent Ruvo, 1785'te bu Cezire şehrinde öldürülmüştür. Buraya beyin kardeşini tedavi etmesi için çağırılmıştı.¹⁹ Hastayı pek kötü bir durumda buldu. Böylece onu tedavi etmeyi reddetti. Bey, eğer ilaç vermeyi kabul etmezse onu öldüreceğini

16 Bkz. bölüm sonunda, sf. 6, Musul Hakkında Not.

17 Kau, Türklerin Konstantinopolis'te ve sultana bağlı kırsal bölgelerde yaygın olarak taktıkları sarıktır. Yuvarlak bir şapkanın gövdesi gibi uzun ve geniştir. Çizgilidir ve önü beyaz bir alın bağıyla sarıdır. Buna kavuk da denilir.

18 Parantez içinde kalanların dışında tüm bu aşiret isimleri *Hawar*'da (no. 25, sf. 391) bulunur. Aynı zamanda bkz. *Hawar*, no. 34, sf. 536 (-ç.n.).

19 Domeniko tarikatından misyoner rahipler, bu bölgelere ancak halka yararlı sanatlarda uzmanlık sergileyerek girebilmişlerdi. Avrupa tıbbı, bizim tüm Türk derebeyleri tarafından kabul edilmemizi sağlayan tek sanat olarak geçerlidir.

söylemişti. Peder Ruvo bu milletin kararlı ve sert mizacını çok iyi biliyordu. Böylelikle en korkunç alternatifi kullanmak zorunda kaldı. Bir taraf seçmesi gerekiyordu. Hastaya, Kürtlerin sofralarında bol bol tükettikleri ve beyin de evinde bulunan elma kompostosundan bir kaşık verilmesini emretti. Bir köle kompostoyu hastanın ağzına koyarken, hasta öldü. Bu, doktoru suçlamak için yeterli oldu. Peder oracıkta yirmi iki hançer darbesiyle öldürüldü ve bedeni nehre atıldı.

Peder Ruvo zaten ölüm döşegindeki bir adamın ölümüyle suçlanarak öldürüldüyse, bu mirlikte bulunduğum sırada esirgeyici Tanrı beni mucizevi bir biçimde kurtarmasaydı, yani Silopilerin tamamıyla kör ağasını iyileştirmeseydim, kendimi ondan daha da tehlikeli bir durum içinde bulurdum.

Cezire'den sekiz saatlik uzaklıkta,²⁰ kuzeye doğru Ekmul adında büyük bir dağ görülür; dağın tepesinde terk edilmiş ve bir zamanlar Kaldeli keşişlerin yaşadığı eski Mar Aurel Manastırını bulunur. Buradaki insanlar Türklerin manastırının bulunduğu bu pek yüksek dağın doruğuna çıkamadıklarını çünkü yukarı vardıkları anda görünmez bir el tarafından tokatlandıklarını hissettiklerini ve çarçabuk geri inmezlerse korkudan titrediklerini anlatırlar. Bırakalım bu tuhaf inançlarını sürdürsünler.

Bununla beraber şu büyük yanılgıyı kabullenemeyiz. Cezire'den yaklaşık üç buçuk saat uzaklıkta, doğuda kocaman bir dağ yükselir; bazıları bu dağa dillerinde "Yahudi" anlamına gelen Cudi adını, diğerleriyse dillerinde "yabangülleri" anlamına gelen Curi ismini verir. Bu budala Kürtler Nuh'un gemisinin bu dağda karaya oturduğunu ileri sürerler ve İncil'e rağmen, Ermenistan'da bulunan Ağrı Dağı'na hamdetmeyi reddederler.²¹ Bunu kanıtlamak için düşüncesizce dorukta çürük

20 Doğu'da millerden (ve kilometrelerden) kimsenin haberi yoktur; böylelikle bir yerden diğerine uzaklık saat üzerinden değerlendirilir.

21 İncil'in Süryani versiyonu Pchitta, "Gemi Cardo Dağı'nın tepesinde durdu" der, yani Carduques ya da Kürt. Geminin durduğu yeri gösteren nok-

tahtalar ve paslanmış çiviler bulunduğunu söylerler. Bunu söylemek kolaydır. Oysa tufandan önce çivi üretimi sanatının icat edilip edilmediğini ve gemiyi oluşturan tahtaların yüzyıllar boyunca bu sert iklimin hava değişikliklerine dayanıp dayanamayacağını açıklamak için kendilerini sıkıntıya sokmazlar.

Bu dağa temmuz ve ağustosta büyük zorluklarla çıkılır çünkü bu iki ay süresince bile dağ karla kaplıdır. Dorukta, kokuları neredeyse insanı bayıltan ıtırli otlar ve hoş çiçeklerle kaplı büyük ve güzel bir yayla bulunur. Burası muhteşem manzaralar sunar. Etraftaki hava soğuktur ve dağın dolup taşıdığı kaynak suları neredeyse dondurucudur.

Musul Hakkında Not, bkz. 16. dipnot

Bu şehre bayağı bir biçimde Musul adı verilir ama gerçek adı Miwassil'dir; ikisinin de anlamı "varış"tır. Aslında sultanın gönderdiği fermanlarda²² Miwassil yazar. Türkler peygamberlerinin buralara geldiğini ve o sırada şehre Miwassil ya da Musul adını verdiğini ileri sürerler. Bunun kanıtı olarak bu şehirde bir minare ya da kule bulunur; bu, buradaki en yüksek kuledir ve biraz eğiktir. Türkler Muhammed şehre geldiğinde minarenin onu selamlamak için eğildiğini ve peygamberin anısına bu şekilde kaldığını anlatırlar. Anıtlarına bakılırsa, Musul'un ilk başta Dicle aracılığıyla Ninova'dan ayrı bir kasaba olduğu anlaşılır. Şehir nehrin batı kısmına doğrudur. Coğrafyacılara Musul'un Ninova'nın yıkıntıları üzerine kurulduğunu söylerler. Bu iddiayı tahkik etmek için şehir içinde olduğu kadar batı yönünde dışında da çok sayıda araştırma yaptım ama böylesi bir düşünceyi kanıtlayacak bir ize rastlamayı başaramadım. Oysa doğu yönünde, yani nehir tarafında kazı ya-

ta Cezire üzerindedir (Peder Rhétoré'nin (O.P.) elyazması notu).

22 Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi evrakları (-ed.n.).

pıldığında birçok Yunan, Roma ve Arap madalyonu bulunuyor. Bununla beraber gözyaşı kapları, lambalar, küçük putlar, yazılı taşlar ve mermer sütunlara da rastlanıyor. Musul toprakları, batıda yedi saatlik mesafede bulunan ve Eski Musul adı verilen bir yerde başlar ve doğu ve güneyde Zap Nehri, doğudaysa Elkoş kasabasıyla son bulur; bu kasaba, günümüzde hâlâ mezarı orada bulunan Nahum Peygamber'in vatanı, antik Elcesey'dir. Ve Musul nihayet kuzeyde sekiz saatlik mesafedeki Kürdistan'a kadar uzanır. Toprakların toplam genişliği on yedi saati geçmez. Mezopotamya'dadır ve egemenliğinde çok fazla köy bulunmaz. Oysa güneydoğuda, birkaç kulübelik yüz kadar küçük Türk köyü barındıran Maklub adında küçük bir bölgeye sahiptir. Öte yandan altısı Kaldeli Katoliklerden oluşan dokuz Hıristiyan köyü topraklarına dahildir: Tel-Keyf, Batnai, Keremles, Tel-Eskof, Bakufa ve Elkoş. Ve biri Katolik (Karakoç) üç Süryani köyü vardır; diğer iki köyün sakinleri Katolik ve sapkınlardan oluşur: Behzani ve Başika. Bu küçük ülkede bir zamanlar sapkın Nasturi Hıristiyan olan Abd-ül Celil ailesi hakimdir. Şimun Safa Kilisesi'nin içinde bulunan mezar, otuz yıl kadar önce bu aile tarafından misyoner pederlerimize verilmiştir. Tüm Musul paşaları bu aileden çıkar. Buraya başka bir paşa gönderilmesi durumunda ya onu öldürürler, ya da çabucak geri gitmeye zorlarlar. Musul paşası genellikle onun büyük gücünden korktuğu için bazen onun emirlerine boyun eğmek zorunda kalan Bağdat veziri tarafından tavsiye edilir.

Şehir geniş bir Mezopotamya çölünün ortasında, hafif bir yamaç üzerinde kuruludur. Doğudan Dicle sularıyla kuşatılmıştır. Önemsiz bir kalesi vardır. Kaleyi çevreleyen sur ve hendekler, 1741'de meşhur Tahmasp Kuli Han'ın²³ kırk gün-

23 Daha ziyade Nadir Şah adı altında tanınır. 1736'da son İranlı Safeviyi tahttan indiren Türkmen komutan (-ed.n.).

lük bir kuşatma ve bombardımanın ardından başarısızlıkla şehre saldırdığı dönemdeki direniş gücüne artık sahip değildir. Bu kale Ortadoğuluların sanat yoksunu sıradan zevki doğrultusunda inşa edilmiştir. Evler ces²⁴ ve başka inşaatlarda kullanılmış eski taşlardan yapılmıştır; bunlar aynı zamanda kısa ömürlü ve tehlikelidir. Sokaklar da çok dar, eşitsiz ve kirlidir çünkü ölü köpek, kedi ve diğer hayvanlar buraya atılır; buna rağmen hava kötü değildir. Vebaya nadiren rastlanır. Bu memlekette hakim sanat, üzerine farklı renklerde hoş desenler yapılan kumaş işçiliğidir. Bununla beraber ismini bu şehirden alan şu pek narin kumaşları dokuma sanatı unutulmuştur. Şehri çevreleyen araziler çok verimlidir ama bunlar ya terk edilmiştir ya da kötü bir biçimde işlenmektedir. Ürünler şunlardır: Fıstık, pamuk, karpuz, salatalık, pazı, lahana, bayırturpu, yaban havucu ve yalnızca nisan ve mayısta marul.

Şehir her birinin ayrı *angeri*'si ya da lideri bulunan yedi aşirete bölünmüştür: Yirmiyediler, Seksenaltılar, Onuncular, Otuzbirler, Ellisekizler, Elliikiler, Seksenbeşler.²⁵ Bu memleketin erkekleri genellikle hoş görünümüdür ama kadınları pek az dikkate değerdir. Türklerin çoğu ince ve iyi mizaçlıdır ama Hıristiyanlar pek matah değildir. Mayıstan ekime dek sıcaklık aşırı derecede yüksektir. Bu aylarda ne çiy ne de yağmur yağar. Bu durumda herkes damlarda uyur. Mart, nisan, ekim ve kasım aylarında ya avluların ortasında ya da kemerler altında uyunur. Kışın diğer ayları pek sert geçmez. Yalnızca 24 Alçı (-ed.n.).

25 Bu isimler sayılardan ibarettir. Bunlar belki de orada kışlaya yerleştirilen Türk alaylarının numaralarıydı. "Angeri" kelimesinin de anlamını bulamadım. Yangeri = Yeniçeri olabilir mi? P. Lanze, O.P. Compendiose relazione istorica dei viaggi'sinde (yayımlanmamış, 1761, XXXVI) Osmanlı İmparatorluğu askerlerinin (yeniçeri) yüz bir "orta"ya ya da ocağa bölündüğünü ve bunların 1, 2, 3, 4 olarak 101'e kadar numaralandırıldığını anlatır. Bu Türklerin neredeyse tamamı, korunmak ve diğerlerine karşı kendilerini savunmak için birkaç ocakta birleşiyorlardı (-ç.n.).

şehirde dört bini Katolik olmak üzere beş bin Hıristiyan yaşar. Diğerleri Eutychnianus yandaşı Yakubilerdir²⁶ ve hepsi işçi ya da küçük esnaftır. Burada bir Kaldeli başpiskopos ve iki Süryani²⁷ piskopos -bir Katolik ve bir sapkın- yaşar. Bu yüksek rütbeli papazların ve tüm ruhban sınıfının içinde bulunduğu cehalet hem korkutucu hem de öfke vericidir. Bu adamlar imansız, din sömürücü, açgözlü, sert, kibirli, kincidirler. Üçü Süryanilere ait on üç kilise vardır; bu üç kiliseden ikisi biri şehir içinde, diğeryse dışında olmak üzere Sainte-Marie adını taşırlar; üçüncüsünün adı Saint Thomas Apötre'dur. Keldani kiliseleri dokuz tanedir: Meskinta, Şimun Safa, Saint Georges, Sainte Marie, Sainte Houdéni ve Péthion; diğer dördü Dört Kilise adı verilen tek bir binada toplanmıştır. Bunlar Saint Cyriaque, Saint Jean, Saint Isaïe ve Saint Georges'dur.²⁸ Diğer kilise bizim Sainte Marie des Grâces Kilisesi'dir.

Şehirde ticaret gelişmiştir. Burada yirmi bir hamam, yirmi dört cami, yirmi bir han ve on yedi okul bulunur.²⁹ Musul bin iki yüz kadar asker çıkarabilir. Çevresini dolaşmak yedi saat sürer. Burada yaklaşık iki yüz elli bin kişi yaşar. Şu anki paşası, Süleyman Paşa'nın oğlu, üç kuyruk sahibi bir vezir olan Ahmet Paşa'dır.

26 Yani İsa'nın tek doğaya (tanrısal) sahip olduğunu kabul eden monofizitler (-ed.n.).

27 Yani Süryani mezhebinden (-ed.n.).

28 Badger, *The Nestorians and their Rituals*, I, sf. 82, notlar. Artık Musul'un eski kiliseleri hakkında pek ilginç bir kitap bulunmaktadır: J.M. Fiey, O.P., *Mossoul chrétienne, Essai sur l'histoire, l'archéologie et l'état actuel des monuments chrétiens de la ville de Mossoul* (Beyrut, Imprimerie Catholique, 1959). (-ç.n.).

29 Badger, *ibid*, I, sf. 81 (-ç.n.).

Behdinan Mirliği

Behdinan baronluk adını verebileceğimiz üç küçük bölgeden oluşur: Şoş, Akrê ve Zaxo. Buradaki paşanın oğulları, kardeşleri ve en yakın akrabaları mir unvanıyla vali olurlar.³⁰

Bu bölgenin derebeyleri, İman Kılıcının Prensi anlamına gelen ve bu şekilde adlandırılan bir atalarından yadigâr Mir Seyfeddin ismini taşıyan aileden gelirler. Behdinan'ın tüm paşaları bu soylu ailenin fertleridir. Mirlik, liderleri bu küçük bölgeyi yöneten paşa ya da mir tarafından seçilen sekiz aşiret barındırır. Bu liderler kendi aşiretlerinden seçilirler. Bunlar Berwariler, Zêbariler, Mizuriler, kalabalık bir topluluk olan Dostkiler, Sılêvaniler, Sindiler, Nerveyiler ve hepsi Yezidi olan Şêxanlardır. Pek kayda değer bir zilyetlik olan Navkor da bunlara eklenmelidir.

Behdinan'ın başkenti, pek sarp bir dağın tepesindeki Amêdi'dir. Çok yüksek başka dağlar da şehri çevreler, ki bu Amêdi'ye girişi zorlu ve tehlikeli kılar. Şehir bir hisar biçimindedir ve konumu burayı ele geçirilemez hale getirir. Şehir Hicri takvime göre 537 yılında (1142) Persli Ak-Menkar'ın oğlu İmadeddin Zengi tarafından kurulmuş ve ismini de ondan almıştır. Şimdi buranın nasıl inşa edildiğini ve prenslerinin hangi soydan geldiğini anlatacağız.

İmadeddin'in hikâyesi

Bağdat Perslilerin elindeyken, bu şehrin halifesi Ak-Menkar'ın³¹ oğulları buranın yönetimi için savaştılar. Mücadeleyi

30 Farsçadan gelen mir unvanı, âdete göre her bölgenin valisine verilir. Derebeyleri hiçbir görevleri olmasa da bu unvanı gasp ederler ve bazen de oğullarına verirler.

31 Bazı eğitimli Kürtler, Ak-Menkar'ın Bağdat'ı kuran Halife Ebu-Cafer el-Mansur'un yakın akrabası olduğunu iddia ederler.

kazanan kardeşlerden en güçlüsü diğerlerini öldürmeyi dene-
di. Fesatlar kurmak için daha güçlü bir taraf oluşması yeter-
liydi. Baskı altındaki üç kardeş, zorbadan ve yandaşlarından
kurtulmak için kaçtılar. Komşu Kürdistan'ın neredeyse ulaşı-
lamaz ve gözlerden ırak dik dağları, onlara emin bir sığınak
oldu. Birkaç çobanın oturduğu küçük ve biçimsiz Aşib Şato-
su'nda kimsenin onları aramayacağına kanaat getirdiler.

Bir süre sonra kardeşlerden birisi nabız yoklamak üzere
Bağdat'a yaklaşmak istedi; maalesef orada öldürüldü. Bir diğere
Şambo'ya gitti ve orada Culemêrg'i kurdu. Üçüncüleri İma-
deddin, o zamandan beri onun adıyla, yani Amêdi olarak anı-
lan Aşib Şatosu'nu büyütme için orada kaldı. Bu iki prensli-
ğin derebeyleri akraba olduklarını hâlâ kabul ederler ve bu
soyluluktan öylesine gurur duyarlar ki, kızlarını Musul paşa-
larıyla evlendirmeye yanaşmazlar.

Bu bilgileri bir yandan atalarının tarihinin özenli bir inti-
halcisi olan şimdiki Amêdi paşası Zibir Paşa'dan,³² öte yandan
da bunların XII. yüzyılda meydana geldiğini teyit eden eski
anıtlarından ve seleflerinin mezar taşlarından edindim.

Amêdi çok güçlü bir şehirdir. Yedi vezir ve başka komşu
paşalar birçok defa burayı ele geçirmeye çalışmışlar ama başa-
rısız olmuşlardır. Yukarı taşınması imkânsız gibi görünen bir-
kaç küçük topla, bu şehir Asyalı her güçlü orduya karşı ken-
dini savunabilir. Bu toplar, şimdiki paşanın amcası Behram
Paşa tarafından şehre getirilmiştir.

Behdinin paşası ilk başta mir unvanını taşımaktaydı. Paşa
unvanını ilk alan Behram Paşa'dır. Behdinin'da mutlak güce
sahip bir mire dönüşen bir akrabasının gazabından kaçmak
zorunda kalan Behram Bey (bu göreve talip olmak için daha
geçerli sebeplere sahip olduğunu düşünüyordu) Konstantino-
polis'e gitti. Orada kendi lehine o kadar ustalıklı bir biçimde

32 Zibir Paşa hakkında: Danloji, *Emaret Behdinin*, sf. 38.

konuştı ki, sultan onu iki kuyruklu paşa ilan etti. Bu iki kuyruk yalnızca zorbanın değil, aynı zamanda da yandaşlarının gözünü korkutmaya yetti. Yeni paşa Behdinan'a varınca, raki-bi şehri terk ederek kaçtı ve böylelikle Behram öylesine arzu ettiği prensliğe hiçbir engel olmaksızın girebildi. Bu şekilde gasp edilen unvan o vakitten sonra babadan oğla geçti ama bu, sultanın simgesi ya da fermanı olmaksızın gerçekleştirildi.

Paşa sultandan bağımsızdır. Bileğinin gücüyle konumunu edinir ama daima Seyfeddin ailesinden olmalıdır. Bir koruma altına girmek için Bağdat vezirinkine başvurur. Bağdat veziri himayesinin simgesi olarak bir cüppe gönderir. Bu bağış genellikle yerel paradan üç yüz kesenin³³ ödenmesiyle karşılınır.

Prensliğin topraklarının çevresi on iki günlük uzunluktadır ama bu toprakların büyük bir kısmı verimsizdir. Burada dört bin köy bulunur. Ürünler şunlardır: Az miktarda meyve, bol bol üzüm, yeterli miktarda pirinç, bol miktarda mazi, yemedikleri için pek yetiştirmedikleri biraz patates, bol bol bal, bal-mumu ve ıtırli bitkiler. Dağlarında oldukça soylu yaban eşek-leri ve eti enfes olan sayısız yaban keçisi görülür. Bol miktarda bulunan keklikler iki türdür: Büyükler ve küçükler. Bu da-ğın eteklerinden fışkıran kaynak suları biraz ağır ve hava da pek bunaltıcıdır. Halkın günlük yemeği *mast*, peynir, ekmek-le yedikleri bal, balın içinde kaynattıkları ayva ve balkabağı reçelleri, pilav ve besinler makalesinde bahsedeceğimiz bul-gurdur.

Küçük bir kumaş ve kil işçiliği dışında hiçbir sanat ya da za-naat gelişmemiştir. Her şey aylıklık ve yoksulluk kokar.

33 Türk kesesi 500 kuruş ve kuruş da iki Napoli Karlini eder; bu da 100 Dü-ka yapar. Kürt Kuruşu yüz para ya da bir Tours lirası eden yüzlük de-ğereindedir. Bu durumda Kürt Kuruşu beş Napoli Karlini ve kese de iki yüz elli Düka eder. Yüzlük kambiyoğa göre değişir ve böylelikle Kürt kesesi de-ğer kazanır ya da yitirir.

Şehirde yüzden biraz azı Katolik Hıristiyan olmak üzere yaklaşık üç bin insan yaşar; 1807'de inanılmaz zorluklarla Katolikliğe döndürebildiğim Nasturiler sayıca daha da azdır. Yazık! Öğleyin kilisede halk önünde kanış ve inanç açıklaması yaptılar; yemekten sonra rahipleriyle beraber sarhoş oldular ve üç saat sonra yeniden dinden döndüler. Burada aynı zamanda yaklaşık seksen Yahudi yaşar. Şehir Musul'dan yirmi yedi saat uzaklıkta bulunur.

Amêdi'den dört saatlik uzaklıkta tüm şehre hakim pek büyük bir dağ yükselir. Adı Ser Amêdi'dir, yani Amêdi'nin Başı. Yılın dört ayı boyunca, hükümetin izin vermediği Yahudiler dışında tüm şehir sakinleri bu yüksekliğin serinliğinde eğlenmeye giderler çünkü yazın, çok yüksek dağlarla çevrili olan Amêdi son derece sıcak olur. Yukarısı gerçekten hoş bir yerdir. Burası sayısız billur kaynağın suladığı ıtırılı otlar ve bitkilerle nakışlanmıştır.

Burayı okurlara kendim tasvir etmek istemiyorum. Sözü, beni bu yazlıkta kendisine eşlik etmem üzere davet ederken şu betimlemeyi yapan Mira Cemile Hanım'a,³⁴ paşanın karısına bırakıyorum: "Gel sevgili hekim", diyordu bana, "Gel de bu hayran olunası gezintinin tadını çıkar. Orada bazen şen şakrak bir meltemin yumuşak nefesi altında sürünerek giden ve bazen de yeşillikten küçük köşklerin ortasında sakin bir fısıltı halinde serinlik ve hoşlukla kayan dolambaçlı dereciklerin pırlıtlı sularından keyif alacaksın. Orada, kokuları seni altlarına uzanmaya davet eden sık bitkilerin tatlı gölgelerini görecekisin. Canlı ve diri renklere sahip nadir ve ince çiçeklerin kokularıyla dolan zengin yamaçlar, gözlerine gökkuşağından daha da güzel görünecekler. Bu narin çiçeklerin değerli kokularını çalan küçük titrek meltemlerin ince dalgaları, da-

34 "Hanım" eğer Türk olarak doğduysa yalnızca bir paşanın karısına verilen unvandır; bu kişi dinini değiştirdiyse bu unvanı alamaz.

ğın sonsuz büyüklüğünü ıtırlarıyla öyle bir dolduracaklar ki, bu senin de içine işleyecek. Ve kesinlikle yine orada, eğer şimdiye kadar olmadıysan, cıvıtları ve şen şakrak oynaşmaları içinde, şefkatle, korkusuzca ve sahte utangaçlıklar olmaksızın birbirlerine masum aşklarını ifade eden şu mutlu minik kuşların dokunaklı ve heyecan verici şarkılarına karşı duyarlı olmayı öğreneceksin. Hekim, sana yemin ederim ki orada ya şu küçümsediğin Kürdistan'ı tanıyamayacaksın ya da bu memleketi yalnızca oraya gidince tanıyacaksın.”

Sarp dağların arasında bulunduğu için alan enfes, ancak bir Avrupalının şaşırmasına yol açacak derecede de değil. Yalnızca paşanın malikânesi tamamen inşa edilmiştir; diğer evler dallarla kaplı kazıklardan ibarettir. Liderlerin evleri bitirilmemiş duvarlara sahiptir. Diğerleri gibi bu duvarlar da yazın dallarla tamamlanır.

Bu dağdan çıkan sular pek boldur. Her kulübenin berrak ve kurumaz iki ya da üç su sarnıcı bulunur. Bu sular toprağın otlarla kaplı olmasını sağlar. Bununla beraber ağaçlar pek nadirdir çünkü Kürtler zevksizdirler ve tarımı bilmezler. Dağ, yazlığa çıkma döneminde çok sayıda çadırın kurulduğu ve dallardan ve hasırdan çeşitli korunakların dikildiği geniş bir vadiyle son bulan hafif bir bayır oluşturur.

Yakın mesafede Botan ve Şambo dağları görülür. Toprak, Avrupalı bir ustanın mükemmel bir botanik bahçe oluşturabileceği şifalı otlarla kaphıdır. Çilek gördüğüm tek yer burasıydı ama bunlar az sayıdaydı. Bu meyve bölgede bilinmez. Burada da bolca keklik ve yaban keçisi bulunur.

Aynı zamanda bu dağda kristale benzeyen ve bazıları yarım parmak uzunluğunda ve nane sapı kalınlığında olan küçük taşlara rastlanır. Bunlar doğal olarak olukludur ve obelisk biçiminde sivridir.

Öte yandan başka bir dağın eteğinden dikkate değer bir su

çıkır. Bu kaynağın suyu berrak, duru ve tatlıdır ama akışı kesik kesiktir ve suyun fişkırdığı saat ve günler ne kesindir ne de belli. Bundan dolayı bazen taşıdığı sırada, önce üst kısmında sanki derin ve kıvrım kıvrım mağaranın dibinden hızla kayalar düşüyormuş gibi büyük gürültüler duyulur; kısa bir süre sonra hiçbir çağıltı olmaksızın kayarak otların arasından akan gür bir suyun duru bir kristal gibi fişkırdığı görülür. İki, üç ya da dört gün sonra su durur ve sekiz, on ve bazen de on beş gün taşmaz.³⁵

Doğuya doğru Amêdi'den iki günlük uzaklıkta Şoş şehri bulunur: Çok sayıda köy buraya bağlıdır. Şehrin miri daima paşanın kardeşi ya da oğlu veya yakın bir akrabasıdır. Bu şehir nefis bir tütünün toplandığı ve çok sayıda kaplan ve ayının yaşadığı büyük Gara Dağı'na yakındır. Burada yaklaşık bin beş yüz insan yaşar. Evlerden bir saat uzaklıkta yaklaşık elli karış çapında ve sayısız küçük balığın kaynaştığı bir havuz oluşturan, suları pek hafif bir dere, şehrin içinden yılankavi geçer. Burada bol bol nar bulunur. Narlar lezizdir ve boyları şaşırtıcıdır. Bu meyvelerin suyu kaynatılır ve etleri çeşnilemek için muhafaza edilir. Şehir dağlarla çevrilidir ve oraya gitmek ya da oradan gelmek için Amêdi'den yapılan yolculuk son derece zordur.

Gara ve Şoş arasında küçük bir vadi bulunur; buradan toprağı daha da nemli kılan bir derecik geçer. Bu küçük vadide bukalemunlar görme keyfini yaşadım. Bunlar kertenkelelere benzer ama biraz daha küçüktürler. Bu ufak hayvan o kadar aptaldır ki yaşaması ve türünün üremesini sağlaması imkânsız gibi görünür. Şehir sakinleri bukalemunu hiç yemek yerken, su içerken, yürürken ya da en ufak bir hareket yaparken gör-

35 Bu akışı düzensiz kaynaklar Kürdistan'da gizemli ve cinli olarak kabul edilir. Hamilton, *Road through Kurdistan*, Londra 5, 1958, sf. 87 (Percée du Kurdistan, çev., sf. 63) (Kürdistan'dan Geçen Yol, Türkçesi: Zeki Yaş, Avesta, İstanbul, 2001)(-ç.n.).

mediklerini söylüyorlardı. Bu hayvan kalp atışlarından başka bir yaşam belirtisi göstermez. Küçük bir tahta parçasıyla onu su üzerinde tutmak için, merakımın bana çağrıştırdığı tüm sıkıntıları bu hayvana yaşattım: O ise ayaklarını biraz oynatmak dışında kesinlikle umursamadı. Aptallığı, bu zavallı insanların onun gökyüzünde doğarak yeryüzüne düşen bir hayvan olduğuna tartışmasız bir hakikatmiş gibi bakmalarına yol açıyor. Böylelikle ona *mara ezman*, yani “gök yılan” adını veriyorlar. Hiçbir kanıt onları bu saçma fikirden vazgeçiremiyor.

Yine doğuya doğru Şoş şehriden dört saatlik mesafede, yalnızca çok sayıda köyü yönetmekle kalmayan, aynı zamanda da aralarında pek güçlü ve savaşçı Zêbarilerin bulunduğu çeşitli aşiretlere hakim olan Akrê şehri bulunur. Bu şehir de Amêdi paşasının bir kardeşi ya da oğlu tarafından yönetilir. Burası bir ticaret şehridir. Musul, Kerkük, Erbil ve diğer komşu şehirlerin tüccarlarıyla ticaret yapar. Yabancı tüccarlar buraya tahıl, arpa, sebze, pamuk ve kumaş getirir ve yağ, tereyağı, pirinç, yün, balmumu, bal, ceviz, kuru üzüm, çeşitli kuru ya da taze meyve ve büyük bir ustalıkla işlenen tahta kaşıklardan satın alırlar. Şehir kirli ve nemlidir çünkü birçok kaynak suyuyla sulanır ve yüksek dağlardan oluşan bir taçla çevrilidir. Bu dağlar pek verimlidir; böylelikle yalnızca yaban keçileri, geyikler, yaban eşekleri, ayılar, kaplanlar ve yaban tavşanlarını değil, aynı zamanda da narin tüylere sahip göçmen kuşları da burada barınmaya davet ederler.

Şehir dışında çeşitli meyve bahçeleri ve yeşillikler bulunur. Fakat buralar tamamen düzensiz ve terk edilmiştir. Burada ekilmeksizin yetişen domatesler gördüm. İnsanlar domatesi tanımıyorlar ve bununla ne yapacaklarını bilmiyorlar. Bu memleketin kendine has ürünü, özünü zeytin ağacından alan ve kamış sapları içinde muhafaza edilen baldır. Bunun tadı enfestir.

Burada küçük mesleklerin çoğu icra edilir. Aynı zamanda şehirde bir sabun imalathanesi ve küçük bir çivit boyama işli-ği bulunur.

Doğanın oluşturduğu ve bir dağın doruğunda bulunan pek sağlam bir şato şehre hakimdir. Mir, ailesiyle burada oturur ve mahkemeleri burada düzenler. Bu kalede pek hafif bir su bulunur. Şehirde altmış Hıristiyan ve iki yüz kadarı Yahudi olan yaklaşık dört bin insan yaşar.

Amēdi'den batıya doğru dört günlük ve Ninova'dan da güneye doğru dört günlük uzaklıkta Zaxo bulunur. Burada da paşanın akrabalarından biri egemendir ve çok sayıda köyün haricinde Sılēvani ve Dostki aşiretlerini de yönetir. Yaklaşık iki saat uzaklıktaki Hezil Nehri Behdinan'ı Botan'dan ayırır.

Behdinan'ın tüm yoksul şehirleri arasında Zaxo en güzeli ve en hoşudur. Şehir hafif bir bayır üzerine kuruludur ve Zaxo'dan biraz uzakta Hezil'in bazı kollarıyla birleşen Habur'la çevrili bir ada biçimindedir. Göz alıcı ve nefis manzaralar çizen, yeşil otlarla kaplı çok güzel bir tepeler topluluğunun ortasındadır. Şehri çevreleyen küçük bahçeler burayı daha da neşeli ve iç açıcı kılarlar. Zaxo zengin bir ticaret şehridir. Buraya neredeyse tüm Kürdistan ve Mezopotamya'dan tüccarlar gelir; şehirde çok sayıda mal alıp satarlar.

Ürünleri şunlardır: Kürdistan'ın dört bucağının en iyisi olarak değerlendirilen mazi, pirinç, balmumu, bal, sıvıyağ, susam, sumak, kuru üzüm, mercimek ve çeşitli meyveler. Burada aynı zamanda pek meşhur sülfat madenleri bulunur.

Mirin sarayı güzel bir kale görünümüne sahiptir. Yüksektedir ve devasa ve sağlam kayalardan oluşan küçük bir tepeye yastır. Saray hoş ve keyiflidir çünkü doğu ve güneyinden nehir geçer ve tüm kırlara, bahçelere ve çevresindeki tepelere olduğu kadar şehre de hakimdir. Şehirde altı bini Yahudi, üç bini Türk ve Katolikler olduğu kadar Yakubilerin de aralarında

bulunduğu bini Hıristiyan on bin insan yaşar; ticaretleri için burada eğleşen çok sayıdaki yabancı da cabasıdır.

Şehrin biraz dışında Domeniko tarikatından havari misyoner Peder Leopoldo Soldini'nin mezarı bulunur. Türklerin ve sapkınların söylediklerine göre, bu mükemmel din adamının anısı yalnızca Zaxo'da değil, tüm Behdinan'da pek kutsal bir biçimde muhafaza edilmektedir. Kürdistan ve Mezopotamya'nın çeşitli bölgelerinde uyguladığı tıp alanındaki harika tedaviler ve bu konuda en uzman Avrupalıları bile şaşırtacak bir kolaylık ve başarıyla gerçekleştirdiği pek zorlu cerrahi ameliyatlar bir yana, bu meşhur adam astronomi ve matematik konusunda derin bir bilgiye sahipti. Hâlâ Amêdi'de bulunan eserlerinin arasında ince ve ustalıklı bir zanaatle yapmış olduğu havalı tüfek bulunur. Aynı zamanda en usta zanaatkârların ancak hayranlıkla seyrettikleri, kendi elleriyle yaptığı duvar saati de Musul'da muhafaza edilmektedir. Ölümünün üzerinden otuz beş yıl geçmiş olmasına rağmen naaşı önünde Hıristiyanlar olduğu kadar Türkler de büyük saygıyla ibadet etmektedirler. Hangi din ya da mezhepten olurlarsa olsunlar, ateşli hastalığa yakalananlar ya da yalnızca bu kutsal boşgömütün yakınından³⁶ geçenler, onu örten topraktan biraz alır, bunu suya karıştırıp içer ve iyileştiklerini söylerler.

Daha önce tasvir ettiğimiz bu üç bölgenin devamına Berwari de eklenebilir. Burası iki bölüme ayrılır: Berwari Jori ve Berwari Devre. Bunlardan birincisi paşanın keyfi bir biçimde atadığı bir ağa tarafından yönetilir; ama ikincisi aynı zamanda

36 Bu mezar hâlâ vardır ve bir hac yeridir, bkz. J.M. Fiey, *Assyrie chrétienne*, Beyrut, 1965, II, sf. 522. Sanırım Monsenyör Berré tarafından 1926'da yeniden inşa edilmiştir. 1928'de Zaxo'nun Kalde piskoposluğunun avlusunda büyük parçalarını görmüş olduğum mezar taşı bir zamanlar şu sözleri taşımaktaydı: *In signum fidei*; bu sözleri görevinin zorluklarından yakınan P. Soldini'ye Papa VI. Pius yazmıştı. Peder tarafından yapılan eşyalar ise ortadan kaybolmuştur (ç.n.).

mir unvanını taşıyan ve Mir Seyfeddin ailesinden olmamasına rağmen daima aynı aileden gelen bir derebeyinin egemenliğindedir.

Tüm Berwari bölgesi birbirine geçmiş, Alpleri andıran bir dağlar yığını biçimindedir. Burada çeşitli bakır, altın ve çinko madenleri bulunur; bu, sözü geçen metallere damarlara sahip farklı taşlardan bellidir. Paşa, sultanın bunlara el koymasından çekindiği için kazı yapılmasına izin vermez. Aynı zamanda burada altın rengi lekeleri olan tamamı alacalı donuk yeşil akik dağları bulunur. Çok sayıda sürüden peynir, tereyağı ve yün elde edilir. Memlekette bol bol pirinç, bal ve balmumu üretilir. Bizim hazırladıklarımızdan daha iyi tutuşan kav (kurumuş ağaç parçaları) toplanır. Paşa bana yarım kilo ağırlığında ve dört karışa iki büyüklüğünde bir tane armağan etmişti.

Bu dağların at ve katırları, en yorucu işe dayanacak kadar güçlüdürler. Burada aynı zamanda vahşi hayvanlar da görülür. Buna rağmen kimse aslan gördüğünü söylemez. Hava daima sert ve nemlidir çünkü bölge çok sayıda dereyle sulanır. Şehir sakinleri cesur, savaşçı ve Behdinan paşasının övebileceği en güvenilir insanlardan oluşur. Paşa sekiz yüz kişilik bir ordu seferber edebilir.

Navkur toprakları, geliri paşanın özel ihtiyaçlarını karşılayan bir yurttur. Burası dümdüzdür ve her türlü yiyecek yetişir. Çeşitli böcekler ve çok zehirli akrepler barındırır. Paşa buraya bir idareci atar. Hava sağlıksızdır ve bölge sakinleri hasta görünüşlüdür.

Lideri mir unvanına sahip olduğundan Şêxan'ın da bir prenslik olduğu söylenebilir. Mir putperesttir ve hatta Yezidi mezhebinin prensidir. Atası Şêxan'ın ailesinden gelir. Behdinan'da yaşadığı için Amêdi paşasına bağlıdır. Paşa her yıl ona cüppe armağan eder ve onu az sayıda Yezidi köyüne

sahip bölgenin miri ilan eder. İleride bu mezhepten bahsederken, bu mir hakkında daha ayrıntılı bilgi vereceğim.

Şêxan'ın başkenti, çok güzel ve hoş bir ovada yer alan Badrê'dir. Şehir kuzeyden kale görevi gören bir tepe ile korunur. Mir burada ikamet eder. Şehrin aşağısında, güneyde, hiçbir düzen olmaksızın dağılmış çeşitli meyve bahçeciklerini sulayan gür ve duru bir dere akar. Evler toprak altına kazılmış ve yalnızca çamurla örtülmüş barınaklardan ibarettir. Sokaklar kirli ve eşitsizdir. İşlenmemelerine rağmen araziler pek verimli ve otlaklarla kaplıdır. Tüm sakinler Şêxan ailesinden gelir ve yaklaşık bin kişidirler. Ninova dokuz saatlik uzaklıktadır.

Diğer aşiret ya da klanlar, bağlı oldukları paşa veya mirin yönetici olarak atadığı, kendi ailelerinden liderler tarafından yönetilirler.

MAKALE V

Soran Mirliği

Koysancak adı da verilen Koy, Kürdistan'ın Soran bölgesinin başkentidir. Burada Bağdat paşasının bir cüppe göndererek tanıdığı ve koruduğu bir paşa ikamet eder. Koy toprakları yaklaşık üç günlük uzunlukta ve iki günlük genişliktedir. İki yüz elli köy buraya bağlıdır. Bu şehrin inşasında çamurdan başka bir malzeme kullanılmamıştır. Evlerin içleri de aynı şekildedir çünkü bunlar şehrin komşu olduğu Pers zevkine uygundur; Koy, Pers sınırından yalnızca iki günlük uzaklıktadır. Yaygın dil Kürtçedir ama lehçe, söz hazinesi bakımından Behdinan'inkinden farklılık gösterir ve daha ağırdır. Neredeyse herkes Farsça ve Türkçe de konuşur. Şehir az ya da çok verimli ve işlenmemiş yüksek dağlarla çevrilidir ve suları pek içime uygun olmayan çok sayıda dereyle sulanır. Bu sulardan bazıları asitli, bazıları da acıdır. Bu şehrin ve prensliğin başlı-

ca ticareti tütün üzerinedir. Aynı zamanda Hindistan'dan buraya büyük miktarda akik de getirilir ama bunlar küçük boydadır. Çok sayıda yabancı tüccar burada yaşar. Yerli halk tüm Kürtler gibi tembeldir; bununla beraber bazen yabancılara karşı daha canlı ve nazik davranırlar. Diğer Kürtlerden daha şık giyinirler. Bu şehrin nüfusu yaklaşık on bindir. Bunların hepsi Türktür ve birkaç Yahudi vardır.

Buradan bir saatlik uzaklıkta yaklaşık dört yüz nüfuslu ve herkesin Kaldeli Katolik Hıristiyan olduğu Armuta kasabası bulunur. Halk toprak işçiliğinden ve su değirmenlerinden geçimini sağlar.

Bu topraklarda bol bol buğday, arpa, sebze, kıvılcık, az miktarda meyve ve çok sayıda şifalı bitki yetişir. Birçok dereciğe bölünen sular sayesinde otlaklar yemyeşildir. Buranın peyniri lezzetli, tereyağıysa daha da lezzetlidir. Etlerin tadı enfestir.

Bu prensliğin yönetimi altında on yedi aşiret bulunur: Xoşnav, Bilbas, Dizeyi, Caf, Derkzeli, Rewandız, Balekan, Heruti, Çiyakan, Zengene, Bacelan, Barden, Merga, Çalabeki, Cinaran, Torpakdera.

MAKALE VI

Baba Mirliği

En geniş, güçlü ve hoş topluluk Babalarınkidir. Paşa unvanı taşıyan mirin yönetiminde iki bölge bulunur: İkamet ettiği Baba ve vekilinin bulunduğu Qelaçolan. Araziler, Kürdistan'ın geri kalanına kıyasla en verimliler ve en iyi işlenenlerdir. Burada ticaret hiç durgunlaşmaz ve yabancı tüccarların katkısı kayda değerdir. Bütün dağlar berrak derelerle dolup taşığından tarıma uygundur; aynı zamanda solunan hava serin ve sağlığa yararlıdır; sürüler burada daha iyi beslenir ve et, tere-

yağı ve peynirler daha lezzetlidir. Ovalar da çok verimlidir.

Bir zamanlar bu prenslik daha genişti çünkü Soran, Altunkopri ve Erbil'i de kapsıyordu. Fakat 1798 yılında Bağdat paşası bu toprakları ele geçirdi. Birçok Baba derebeyi, bana bir zamanlar topraklarının bir kısmının Pers'e, bir kısmınınsa Konstantinopolis'e ait olduğunu söyledi. Binalar çamurdandır. İleri gelenlerin evleri alçıyla sıvalıdır, hemen hepsi alçaktır ve giriş katından ibarettir. Kat çıkmak derebeylerinin âdetidir.

Ürünler bu ülkenin diğer bölgeleriyle aynıdır; ama toprak daha verimli ve vadiler daha geniş olduğundan şunlar da yetiştirilir: Tahıl, arpa, sebze, balkabağı, biber, kavun, üç tür salatalık ve kızılkök; aynı zamanda kudret helvası ve sakız da toplanır. Bolca lezzetli meyve yetişir. Aralarında halkın büyük bir zevkle sapını yediği bol miktarda lâbada da bulunan şifalı otlar dışında, bol bol da yenilebilir bitkiyle karşılaşılır; ama bu bitkileri çok az kullanırlar. Dağlar iç açıcı, dinlendirici ve hoş kokulu bir manzara sunar.

Bölge sakinlerinin yüzleri parlak, altınımsı renkli ve uyanık ifadelidir. Günde dört öğün yemek yemek âdetindedir. Bu, Kürdistan'ın övünebileceği en savaşçı ve en kanlı canlı ırktır. Hava sakin ve hoş, tarlalar daima ot ve çiçeklerle kaplı ve gönül çekicidir. Uzun lafın kisası Baba, tam tamına Arcadia'nın hoş ve gölgeli tepecikleri hakkında anlatılanları hatırlatır. Şehir ve köyleri, bütün bu geniş bölgenin en neşelileri ve meyveleriyle en zenginleridir.

Evler, az yüksek taraçalar üzerinde yükselen ve yayılan söğütler, incir ağaçları ve nar ağaçlarının görüldüğü çiçekli bahçelerden ibarettir. Bir orada bir burada akarken çağlayan dere bir yerde güneşli bir göl oluşturur, ardından sık bitkiler ve çeşitli çiçekler arasında hoş kokulu serin bir banyo teknesi saklar; oradan berrak bir kaynak halinde fışkırır, kurumuş da-

makların susuzluğunu harika bir biçimde giderir ve böylelikle doğuştan saflığını gösterir. Oradan ıtırli bitkilerin arasından yilankavi giderken, hafif melteme rahatlatıcı bir koku katar. Yapıların yalınliğı, kokulu yeşil toprak, ustalıkla örölmüş kamışlardan alçak damlar; köy havasında ahşaptan ya da kuru asmakabağından yapılmış sayısız biçimde vazolar; sanatçı ruhıyla örölmüş, duvarda asılı duran sazdan sepetler: Bütün bunların Philemon ve Baukis'in sevimli kulübelerinden miras kaldığını kim söylemez?

Tatarcık görmemiş birisi bunu anlayamaz. Böylesine sula-nan bir yer bunlarla dolup taşmalıdır. Bunun yerine burada neredeyse gözle görölmeyen, tatarcıklardan daha da beter so-kan çok sayıda sivrisinek ve bol miktarda büyük akrep bulu-nur.

Yaygın dil Kürtçedir ama bu dil, diğere prensliklerin Kürtçe-sinden tamamen farklı kelimeler ve eviriler içerir. Halk aynı zamanda Farsçayı ve çoğı zaman Türkçeyi kullanır.

Paşa her yıl tebaasından yerel para içeren altı bin kese ver-gi alır. Ve bir despot olduğundan, bazı yıllar keyfinin doğrul-tusunda istediğini talep eder. Öte yandan yönetimi altında yir-mi küçük bölge daha vardır. Bunlardan on beşi oldukça önemlidir: Bunlardan biri yetmiş, bir diğeri yüz, bir diğeriye yüz elli köyü kapsar. Diğere beşi otuz ve kırk köye sahiptir. Pa-şa bu küçük bölgelerin başlıcalarını, en yakın akrabalarına ve-rir. Baba şehirleri ve köyleri pek hoştur.

Bu geniş bölgenin başkenti Süleymaniye'dir. Kürtlerin övü-nebileceğı en güzel başkent burasıdır. Süleymaniye adı, "Bü-yük" lakaplı Bağdat veziri ve yakın arkadaşı Süleyman Pa-şa'nın onuruna şehri 1789'da kuran İbrahim Paşa tarafından verilmiştir. Bahsi geçen İbrahim Paşa, Qelaçolan prensiydi. Yönettiğı dağılık, sarp ve ulaşımı zor bölge, onu bugün Süley-maniye'nin bulunduğu yere yerleşmeye mecbur bıraktı. Qela-

çolan'a ait olan ve bir zamanlar Hindistan'a dahil olduğu için Milk-Hindi³⁷ adı verilen bu topraklarda daha önceden yaklaşık kırk viranelik bir köy vardı. Bu derebeyi havanın yumuşaklığının, alanın yüksek dağlarla berkitilmiş konumundan kaynaklanan güvenliğinin, çok sayıda berrak ve sakin dere tarafından sulanan toprağın verimliliğinin farkına vardı; Milk-Hindi'yi yıktı ve yıkıntıların üzerine Süleymaniye'yi inşa etti. Temeller kazılırken ortaya çıkarılan altın ve gümüş sikkelerle dolu büyük miktarda küp, şehrin yapımına katkıda bulundu.

Saray ve divan, yani bu şehrin mahkeme salonunun dikka-te değer bir yanı vardır. Bu iki yapı, 1795'te Abdül Rehman Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Sarayın girişi, yalnızca iki çimlik barındıran bir bahçeciğe açılan iki merdivene sahiptir. Meyve ağacı sıraları, çoğu Pers'ten getirilmiş olan başka çiçeklerle karışık gül ağaçlarından oluşur. Bu bahçecik ağaç açısından fakirdir ve yalnızca asmalar, nar, dut ve söğüt ağaçlarıyla süslenmiştir. Bahçecik, solda seksen karışa kırk boyutlarında büyük bir süs havuzu bulunan on basamaklı bir merdivenin altında son bulur; bu havuz oradaki üç kaynaktan çıkan kuru-maz, berrak ve lezzetli suyla beslenir. Karşı tarafta iki karıştan az yükseklikte ve bariyer oluşturan bir duvarcık bulunur. Paşa, söyleşilerini yaz akşamları burada yapar. Biraz önde, sağ tarafta, durmadan akan çok sayıda derenin yilankavi gittiği sık ve yeşil bir çayır bulunur. Paşa sıcak günlerde, görüşmeler yapmak, yargılamak ve hükümet işlerini çözmek için, ağaçların nefis gölgesinde, halılarla kaplı bu yumuşak otların üzerine yerleşir. Akşamleyin bu çayır, sarayda bakanlık yapan ağaların, paşanın oğulları ve kardeşlerinin çeşitli konuşmalarına sahne olur ve etrafa yerleştirilen farklı ışıklar şaşırtıcı bir manzara oluşturur.

37 Rich, *Narrative of a Residence in Koordistan* (1836), I, sf. 119. Günümüzde Malkandi, Süleymaniye'nin bir semtidir, Edmonds, sf. 80 (-ç.n.).

Sol kolda çok güzel bir yapı yükselir: Divan. Bir gölcük ya da havuza bakan ön cepheyi, küçük aynalarla bezenmiş altı ahşap sütun taşır. Divan'ın tamamı çok ince altın şeritlerle oluklanmış ve kaplanmış; aynı zamanda Avrupalıları büyüleyecek bir sanatsal incelikle ve renk uygulamasıyla Pers usulü boyanmıştır. Narin bir biçimde boyanmış ahşap bir gökyüzü oluşturan, harika renklerin serpiştirildiği kubbe şeklindeki tonozuyla pek yüksektir. Ortada aynalarla görsel bir oyun oluşturulmuştur. Tüm duvarlar sıklıkla boyanmıştır. Bir zamanlar burada dört önemli kişiyi temsil eden figürler bulunmaktaydı fakat imgeler Kuran tarafından yasaklandığı için bunlar Bağdat veziri Küçük Süleyman Paşa tarafından daha sonra sildirilmiştir. Bunlardan yalnızca bir tanesi tamamen gözükmemektedir: Figür, meşhur Tahmasp Kuli Han'ı temsil eder.

Sağda bahçe son bulur ve biraz geniş açılı üçgen biçiminde bir çalışma odası görülür. Odanın dip tarafında ateş yakmak için şömine bulunur. Hava soğuk olduğunda paşa buraya çekilir. Bu küçük çalışma odası, sarayın geri kalanından daha fazla incelik ve zevkle döşenmiştir. Kısacası divan tamamıyla asil, zengin ve görkemlidir. Sarayda hizmet için başka odalar da bulunur ama bunların harika denilebilecek bir yanları yoktur.

Bu şehrin bütün sokakları uyumlu, büyük, geniş ve şendir. Burası büyük bir ticaret şehridir. 1810 yılında oradaydım. O sırada nüfusu on beş bindi ama Süleymaniye gelişen, konumu iyi ve tüccar bir şehir olduğundan yıldan yıla nüfusu artar. Burada sekiz yüz Yahudi ve kilisesi olmayan yüz kadar Hıristiyan yaşamaktadır. Çevresi iki saat uzunluğundadır. Pers topraklarından on ve Qelaçolan'dan üç saatlik uzaklıktadır.

Küçük bölgeleri şunlardır: Qelaçolan, Kara-Dar, Bazyan, Margu, Emar Menden, Heciler, Surdeş, Kerabe, Korek-Koy,

Serspi.³⁸ Bir zamanlar Erbil, Kerkük ve Koysancak Baba topraklarına dahildi.

Ayrıca bahsedeceğim Qelaçolan'dan sonra, Baba Prensligi'nin en geniş bölgesi Kara Ağaç anlamına gelen Karadar'dır.³⁹ Egemenliği altında yüz elli köy bulunur. Toprakları çok sayıda dere tarafından sulanır; fakat şehir içinde yalnız üç kaynak vardır: İkisi bey ya da mirin sarayında, diğeri meydana. Sarayın ve bahçenin duvarları alışıldığı üzere dallardan yapılmıştır. Şehir çok keyifli ve sevimlidir. Doğuda, biraz uzakta burayı kışın oldukça nemli kılan yüksek bir dağ bulunur. Bin iki yüz Yahudi ve ticaret için buraya yıllar önce yerleşen, dinleri konusunda hiçbir kaygı taşımayan altı sapmacı Hıristiyan aile de dahil olmak üzere şehirde on bin insan yaşar. Burası Süleymaniye'ye beş, Kerkük'eyse yirmi altı saatlik mesafededir. İki bin asker seferber edilebilir.

Bazyan, Baba'nın geniş ve hoş bir vadide yer alan diğer bir küçük bölgesinin başkentidir. Pers usulü inşa edilen saray pek güzeldir. Bin ya da daha fazla asker seferber edebilecek yetmiş köye egemendir. Her yanı sakin nehirlerle sulanır. Baba'nın geri kalanında olduğu gibi topraklar çok verimlidir. .

Burada mayıs ve eylül aylarında iki çeşidi bulunan bir tür kudret helvası toplanır: Birinin adı *tirinbin*,⁴⁰ diğerininkiyse *gezo*'dur. *Tirinbin* sıvı ya da katı olabilir. Bu, meşe ve söğüt ağaçları üzerine düşer. Bala benzeyen sıvı kudret helvası, palamutların çeneklerine düşer; katı olansa söğüt ağacı yaprakları üzerinden toplanır. *Tirinbin* yaz sonunda, *gezo* yaz başında toplanır. Kudret helvası Baba ve Behdinan'ın başka bölgelerinde de bulunur ama nicelik ya da nitelik olarak Bazyan'dakiyle karşılaştırılmaz.

38 Baziyan dışında bu adların hiçbiri Roja Nû, no. 66'da bulunmaz (-ç.n.).

39 Kara Dağ (bkz. Edmonds, sf. 37) olarak okunmalıdır (-ç.n.).

40 Tironcibin, manne (Arapça ve Farsça, Palmer, sf. 133). *Tirinbin*, yani portakal kokulu (-ç.n.).

Şehir çok güzel bir kasabaya benzer. Burada hiçbir sanat ya da zanaat görülmez. Kadınlar, çocuklar ve birkaç çiftçi dışında hepsi mirin hizmetinde çalışan yaklaşık bin iki yüz insan burada yaşar. Süleymaniye'den sekiz saatlik mesafededir.

Baba'nın Kerkük, Erbil ve Altunkopri'nin hâlâ kendi toprakları olduğunu savunduğunu unutmamalıdır.

MAKALE VII

Qelaçolan Mirliği

Baba'nın doğu bölümü Qelaçolan'la komşudur. Qelaçolan ilk önce bağımsızdı; ardından paşası bazen Bağdat veziri, bazen de Pers şahı tarafından cüppeyle kuşatıldı. On bin süvariye seferber edebilirdi. Yönetimi altında hepsi de küçük bin beş yüz köyden oluşan beş büyük bölge bulunmaktaydı. 1790 yılında Baba paşasının egemenliği altına girdi. Bu, İbrahim Paşa'nın Baba paşası olduğu sırada gösterdiği ustalıktı.

Peder Maurizio Garzoni'nin 1787'de basılan *Kürt Dilbilgisi*'ndeki büyük hatalardan biri de şudur: "Qelaçolan ahalisinin yalnızca kendilerini Soran olarak değerlendiren kısmı Kürtçe konuşur; Baban denilen diğer Qelaçolanlılar Türkçe konuşur." Qelaçolan halkının Soran Kürtleriyle asla bir alakası olmamıştır; ve hatta kitabını yazdığı dönemde Babalar (onun dediği gibi Babanlar değil) Qelaçolanlılarla birleşmişlerdi. Qelaçolanlıların de Soranlar va Babalar gibi kendi prensleri vardı ve bunların hepsi Kürtçe konuşuyordu; bununla beraber lehçeler arasında bazı söz dağarcığı farklılıkları bulunuyordu ama bu olay İtalya'da da gözlemlenir. Soranların, Babaların ya da Qelaçolanlıların bazen Türkçe konuştuğunu inkâr etmiyorum ama bu ya köylülerin anlamaması için ya da örneğin Bağdathlılar, Kerküklüler, vs gibi Kürtçe bilmeyen yabancılarla iletişim kurmak içindir. Aynı şekilde komşuları Perslilerle konu-

şurken de Farsçayı kullanırlar. Ancak kendi aralarında daima Kürtçe konuştuklarını duydum. Peder Garzoni hep Behdinan'da kaldı ve Kürdistan'ın başka bölgelerini görmedi; bu durumda hatalı bilgiler vermektedir.

Qelaçolan Mirliği, Süleymaniye paşasının vekil bulundurduğu Baba Mirliği'yle birleşmiştir. Paşa, hikmeti hükümet gereği bu mirliğin kendisine karşı ayaklanması endişesiyle buranın yönetimine hep yakın bir akrabasını getirir.

MAKALE VIII

Sincar Dağı, Nusaybin, Mardin, Diyarbakır ve Erbil

Mezopotamya'da yer almasına rağmen Sincar Dağı'nda yalnızca Kürtler yaşar. Araştırmamın konusu bu millet olduğundan, bu dağa değinmeden geçemeyeceğim. Ninova ya da Musul'dan batı istikametinde yirmi dört, kuzeyde bulunan Mardin'den ise otuz altı saatlik bir mesafededir. İlk önce Türklerin oturduğu ve sultan egemenliğindeki bu dağ ardından Mardin, sonra da Musul yönetimine geçti; ama 1770 yılına doğru burayı Yezidiler ele geçirdi; günümüzde kendi kendilerini yönetirler.

Tüm dağda etrafları yeşil vadiler ve verimli bahçelerle çevrili toplam on üç köy bulunur. Toprakları Çil-Ağa köyünde başlar ve Okna'ya doğru son bulur; bu iki köyde de Türkler yaşar. Toplamda on beş saatlik büyüklükte bir alana yayılır.

Başkentini adı Beled'dir (Belet) ve dağın yamacındaki hafif bir bayırda kuruludur. Yukarı çıkarken Sımoçya adında bir köye rastlanır. Çıkmaya bir saat daha devam edildiği takdirde Mihir-Kan (Mohr-kan) adlı bir başka köye varılır. Ve nihayet dağın doruğunda Senklub köyü bulunur. Bu köyde barış vakti kimse yaşamaz; ama karışıklık dönemlerinde Beled sakinleri bir sığınak misali buraya çekilirler.

Böylelikle köyleri şunlardır: İki bin hanelik Beled, yüz elli hanelik Deçya, yüz hanelik Büyük Yusivan (Yusefan), otuz hanelik Küçük Yusivan, üç yüz hanelik Mihirkan, iki yüz hanelik Sımoçya, daha ileride bahsedeceğimiz meşhur Şeyh Adi Kuyusu'nun bulunduğu yüz elli hanelik Bekiran (Bek-Aran); ikisi bir köy oluşturan Azerovan ve Beyt-Altal'da (Dirtiyar) otuz, Senklub'da kırk, Dokyan'da yüz, Cerse'de elli, Affend'de yüz elli hane vardır. Bu durumda tüm Sincar'da yaklaşık on altı bin insan yaşar. Bölge, iki bin beş yüz asker seferber edebilir. Dağın etrafından dolaşmak için at sırtında ortalama bir hızla yirmi dört saat yolculuk etmek gerekir.⁴¹

Ürünleri şunlardır: Mazı, badem, ceviz, fındık, pirinç, kuru üzüm, bal, balmumu, çeşitli meyveler ve nefis büyük kuru incirler; bu kuru incirlerden aynı zamanda bala benzeyen ve eşsiz lezzette bir likör elde edilir. Bütün bunlar Mardin, Diyarbakır, Urfa -eski Edessa- Musul ve diğer yakın şehirlere götürülüp satılır.

Bu dağın ahalisi bağımsız yaşar. Onlarda en güçlü olan ve silahları ve yandaşlarının yardımıyla öne çıkanlar komutayı alır. Şu anki liderleri Huseyn Dombelan'dır. Bu lider her yıl Şeyh Tay'a, yani Çöl Arabına, savaş zamanında güvende olmak, akınları sırasında hoş görülme ve aynı zamanda da ovalara ekilenlerin yok edilmemesi için yıllık bin kuruşluk bir vergi öder. Bu dağlarda Kürtçeden başka dil bilinmez.

Bağdat, Musul, Diyarbakır paşaları ve daha başkaları, birçok kez bu bölgeyi dize getirmeye çalıştılar ama çabaları hep boşa çıktı. Konumu burayı ele geçirilemez kılar. Solunan ha-

41 Makale VIII, şimdiye dek yorumlar eşliğinde *Roja Nû*, sayı 56'da yayımlanmıştır: *Le Djébel Sindjar au début du XIXème siècle*, Thomas Bois. *Sindjar et les yézidis qui l'habitent* hakkında: R. Lescot, *Enquête sur les Yézidis de Syrie et du Djebel Sindjar*, Beyrut, 1938, özellikle sf. 131-195 ve 251-264 (Yezidiler Din Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri Türkçesi: Ayşe Meral, Avesta, İstanbul, 2001 (-ç.n., 09.11.1962).

va o kadar saftır ki, insanlar sağlam ve gürbüzdür; öyle ki neredeyse hepsi yüz yaşına kadar, bazıları da daha fazla yaşar. Burada kadınların altmış yaşında çocuk doğurmaları nadiren görülen bir şey değildir; şehir sakinleri bana bazen yetmiş yaşındaki kadınların hâlâ oğul sahibi olduklarını anlattılar. Bu inancı teyit edenlere bırakalım; ama seksenliklere inanalım çünkü bu olay çok yaygın.

İnsanlar burada haydutluk yaparak geçinirler. Çobanlık ya da çiftçilikle geçimini sağlayanlar pek azdır.

Bu dağ ele geçirebilmek için bir Avrupa ordusu ve burayı en az bir yıl sıkı bir biçimde kuşatmak gerekir; fakat rahatlığına düşkün olan, pipodan, hamamdan ve kadınlardan iki gün boyunca uzakta kalmayı asla başaramayan Doğuluların uyusukluğu buna el vermez.

Pek eski Nusaybin şehrinde geriye yalnızca harabeye dönmüş birkaç anıt kalmıştır. Burası günümüzde yaklaşık üç yüz Türk Kürdün yaşadığı bir köydür. Eski Saint Pierre Kilisesi'nin bir kısmı ayakta; bina duvarları üzerinde leylekler yuva yapmaktadır. Bir zamanlar Saint Jacques Kilisesi'nin yükseldiği yerde, Türkler saygı simgesi olarak dört duvar örmüşlerdir; çünkü söylediklerine göre bu yerden her gece çok sayıda alevin yükseldiğini görüyorlarmış. Onlar da bu yolla, azizin kendilerine saygı göstermeye çalıştığını düşünmüşler.

Nusaybin geniş bir ovada yer alır; otların çeşitliliği ve burada biten çiçeklerin bolluğu olduğu kadar ovayı sulayan güzel nehirlerin kıvrımları, gözler için dinlendirici bir sürpriz teşkil eder. Şehir, atların değişimi için kullanılan bir konaktır. Çok sefildir. Etrafı, ilkbahar ve yaz aylarında Millilerin sayısız çadırlarıyla çevrilir.

Mardin. Bu ad Farsça ya da Kürtçeden gelir ve "güç" demektir. Bu şehir Kürdistan dağlarında yer alır ve ovaları Mezopotamya'ya dahildir. Zamanın ve koşulların gerekliliğine

göre burada Kürtçe ya da Arapça konuşulur. Şehir bazılarının Taus, bazılarının ise Tur adını verdikleri ve yarısından çoğunda insan yaşayan, Alpleri andıran bir dağa kurulmuştur. Toprakları Nusaybin'de başlar ve Ali-Bey adlı bir köyde son bulur. Burası voyvoda unvanıyla bir vali görevlendiren Bağdat paşasına bağlıdır.

Mardin bir zamanlar Diyarbakır paşasına bağlıydı. 1750'ye doğru sultan, burada ayaklanan çeşitli Kürt ailelerini bastırması için, Mardin'i Bağdat veziri Büyük Ahmet Paşa'ya verdi. Bölgenin tamamı yirmi dört saatlik genişliktedir. Bölgede tek Katolik köyü Tel-Armen dışında hepsi sapkın olan on iki Hıristiyan, Ermeni ve Süryani köyü de dahil olmak üzere sekiz yüz köy bulunur. Aynı zamanda Hıristiyan ve Türklerin karışık yaşadığı başka köyler de vardır.

Bu şehrin etrafı bahçelerle çevrilidir. Bol bol nefis su bulunur. Hava sağlığa iyi gelir. Burada çok güzel bir sıvıyağ üretilir, çok lezzetli meyveler ve bol miktarda ekşimtirak, hoş ve sulu bir tür erik yetiştirilir; bu erikler kurutulduktan sonra sultanın egemenliğindeki hemen hemen tüm bölgelere gönderilir. Burası daha önceden Ermeni ve Kalde başpiskoposluklarının merkeziydi. Günümüzde Mardin'de yalnızca pek az ve bilgili bir Ermeni olan Monsenyör Joachim Tasbas kalıdır.

Bu şehre bir saatlik uzaklıkta, patriğin yaşadığı, Süryani Yakubi keşişlerin Dêr Zahferan adındaki büyük manastırı bulunur. Bu manastır iyi bir gelire sahiptir ve aldığı bağışlar daha da yüksektir.

Şehrin içinde misyoner Mont-Karmel rahiplerinin bir evi bulunur ama burası hemen hemen her zaman boştur.

Dağın tepesinde eski ve berkitilmiş bir kale vardır. Eteğinde başka bir tepelik daha yükselir. Yerel bir geleneğe göre, İlyas Peygamber, ateşten bir arabayla, Elize eşliğinde bu dağdan göğe götürülmüştür.

Şehirde kırk binden biraz fazla insan yaşar. Bunların içinde üç yüzü Katolik, hepsi de Katolik olan çok sayıda Ermeni ve azı Katolik ve çoğunlukla sapkın olan Süryaniler de dahil olmak üzere beş bin Hıristiyan vardır.

Mardin topraklarındaki Kürt ailelerin hepsi voyvoda ile anlaşabilseydi, bölge yaklaşık yirmi bin asker seferber edebilirdi; ama Kürtlerin kıpırdak mizaçlarından dolayı voyvoda daima bu ailelerle savaş halindedir ve bunlara karşı her zaman temkinli davranmak zorundadır.

Türkçede “Bekir’in şehri” anlamına gelen Diyarbakır ya da Diyarbakır,⁴² Kral Tigranes tarafından kurulmuştur. Kürdistan sınırında geniş ve düz bir tepenin üzerinde yer alır. Tepenin eteklerindeki ovalar Mezopotamya’ya dahildir. Bölge çok hoştur ama şehir nemlidir çünkü içinden çok sayıda kaynakla sulanır. Tüm evler çamurdandır; uyumlu ve dar olmalarına rağmen tüm sokaklarda akan dereler bulunur; bahsi geçen derelerin yaydığı kokular ve alçısı ya da başka bir dış cephe sıvası olmayan duvarların karalığı mide bulandırır; bu da şehri melankolik ve kirli kılar. Şehir sağlam surlara sahip değildir. Dicle surların ot bürümüş ayaklarını yalar. Şehirde bir bakır fabrikası bulunur. Bu metal, on yedi saatlik uzaklıktaki Küçük Maden’den gelir. Bu şehirde bugün Papalık elçisi olan Kaldeli Katolik başpiskopos ve Ermiş Françesko’nun dilenci tarikatından Avrupalı bir misyoner ikamet eder. Otuz bini Türk, yirmi bini Hıristiyan ve birkaçı da Yahudi olan toplam elli binden biraz fazla insan burada yaşar. Tüm ahalinin teni sarımtıdır.

Toprakları doğuda Kehbi-Koy, yani “fahişenin köyü”nde başlar ve batıda Argan’a kadar uzanır; bu, yaklaşık yirmi saat-

42 Aslında bu Arapçadır ve Bekir’in memleketi demektir. Kökeninde şehrin adı Amid idi ama Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenliği altındayken başkenti olduğu bölgenin adını aldı (-ed.n.).

lik bir yol yapar. Bu topraklar geçen yüzyılın ortasına doğru yirmi iki bölgeden oluşmaktaydı; ama hükümete karşı ayaklanan Diyarbakır bölgesi Kürtleri tarafından bunların bir kısmı gasp edildi, bir kısmıysa yakılıp yıkıldı. Günümüzde bu bölgenin egemenliği altında yalnızca yüz kadar köy bulunur; bunlardan altısı Hıristiyan köyleridir: Katolik Kaldelilerin yaşadığı Çaroki, sapkın Süryanilerin yaşadığı Kotorbel ve Karabeş, sapkın Ermenileri barındıran Salib ve Acaik ve bir kısmı Katolik bir kısmıysa sapkın Süryanileri barındıran Kehbi-Koy. Argan'dan yarım saatlik mesafede hâlâ sapkın Ermeni başpiskoposun yedi keşiş eşliğinde ikamet ettiği bir manastır bulunur.

1810 yılına dek bu bölge, bir fermanla Konstantinopolis'ten gönderilen bir mütesellim, bir vali yardımcısı tarafından yönetilmekteydi. Burada altı ay kadar görev gören Şerif dışında, hiçbir vali paşa unvanını almadı. Şeyh-Oğlu bu bölgeyi uzun yıllar boyunca sertlikle yönetti. Onun ölümünün ardından oğlu İbrahim alışlagelmiş mütesellim sıfatıyla yönetime çağrıldı. Babası kadar cimri ve acımasız olan İbrahim görevden alındı. Yedi yıl sonra sultanın büyük bir bakanını evinde nezaketle ağırladığı için ve kayda değer bir meblağ sayesinde, Seyid Halit adındaki bu bakan onun eski makamına geri gelmesini sağlamakla kalmadı, aynı zamanda da ona üç kuyruklu vezir unvanını verdirdi.

Bu bölgede geçimini talandan ve misillemeden sağlayan çok sayıda Kürt ailesi bulunur ve bunlar öyle gözü karadır ki, çalmak için şehrin kapılarına kadar dayanma riskini alırlar. Paşanın bu Kürtlerin küstahlığını cezalandıracak yeterli gücü yoktur çünkü sekiz yüzden fazla asker seferber edemez. Alışlagelmiş dil Türkçedir ama paşanın topraklarının birçok yerinde Kürtçe konuşulur.

Tarihte Arbelles adıyla tanınan ve İskender'in Darius'u uğ-

rattığı yenilgiyle meşhur olan Erbil, geniş ve hoş bir şehirdir. İki bölüme ayrılır: Şato ve ova. Şato yoksuludur. İçinde kötü ve pek de dürüst olmayan az sayıda kuyumcu ve birçok babuş imalatçısı yaşar. Ortadan, akıntısıyla bir değirmeni harekete geçiren, ardından da ovaya dökülen bir kaynak suyu çıkar. Suyun adı Kortak'tır ve şatonun çevresini dolaşır. Bu da sanki iki ülke oluşturmak üzere bölünmüştür; böylece Kortaken diye adlandırılır. Burada güzel kumaş, pamuk, vs. dükkânları olan zengin tüccarlar vardır. Bu çok zengin bir şehirdir. Güzel ama çok sayıda akarsuyun geçmesine rağmen ekilip biçilmeyen ovaları vardır.

Burada bir mütesellim ikamet eder çünkü şehir Bağdat paşasına bağlıdır. Daha önceden burası Baba paşasının yurtluğuydu ve toprak olarak Süleymaniye'ye aitti. Şatoda yaklaşık beş bin ve Kortaken'de on beş bin insan yaşar.

Toprakları küçüktür. Zap Nehri'nin bir kıyısında başlar ve bir konaklama yeri olan Kaldeli Katolik Hıristiyan köyü Eyn-Kawa'da son bulur. Eyn-Kawa Nehri'nden dokuz saatlik bir yolculuk yapılır. Kürdistan'ın Soran adı verilen bölgesiyle sınırdadır. Buranın dili kötü bir Türkçe ve daha da beteri bir Kürtçedir. Bölge ancak yedi yüz asker seferber edebilir.

Üçüncü Bölüm

Kürtlerin dinleri hakkındaki düşünceleri

Cahil ve her şeye inanmakta inat eden bir ırk olan Kürtler Kuran'ın hatalı özdeyişleriyle öylesine dolmuşlardır ki, mollaları onlara istediklerini salık verirler ve onlar da ne olup olmadığını bilmeden bunlara inanırlar. Batıl inançlar kötü eğitimin ve cehaletin etkisinden başka bir şey değildir. Kürtler çok az eğitim sahibidirler ve zaten bu eğitim de kötü temellere dayanır; cehaleti yenmek içinse gerekli araştırmalar yapılmaz ve bu yüzden de bu halk cehaletin zavallı köleleridir. Araştırmayla pekiştirilen eğitim, insanın daima özünü oluşturmuştur; insan etkinliklerine giden istikameti gösteren kesin kuralları daima bu iki ışık vermiştir. Bu ışıklar doğuştan içimizde bulunmaz; bunları edinmemiz gerekir. Bunlar ana-babanın üstlendiği görev ya da öğretmenlerin titizliği sayesinde ortaya çıkmadığı vakitler, doğa bize bunları hayvanlarda aramamızı emreder. Hayvanların içgüdüleri hakkındaki düşüncelerimiz sayesinde ne kadar çok doğa sırrı keşfetmişizdir! Tıp bunlarla doludur. Ve birçok yerde, İncil bize daha bilgece

yaşamayı öğretmek için hayvanlardan örnekler verir. Kürtler, çocukları konusunda onları beslemekten başka yükümlülük bilmezler ve bunu yerine getirmek için de haydutluktan başka bir şey yapmazlar. İnsan için yararlı bir şey varsa, bunu Kürdistan'ı çevreleyen ve bölge dağlarının kendisine bollukla sunduğu hayvanlardan öğrenmelidir. Ve böylelikle bu akılsız varlıkların arasında tek başlarına olan Kürtler, kendilerini karakterize eden yaşam tarzının ölçü ve kurallarını öğrenir.

İyi yaşam için gerekli bu iki ışığın yoksunluğu, insanı budala ve kendinin ve diğerlerinin gözünde sıkıcı kılar. Ah! Bu geniş bölgeyi oluşturan şu sarp kayalar topluma ne kadar da müteşekkir olurlardı! Şu çiçeklenmiş vadiler ne kadar verimli! Eğer burada vurma sanatı olumlu rekabetle birleşseydi şu sürüler ne kadar yararlı olurdu! Ama cehalet ya da özen eksikliğinden dolayı işte hiçbir işe yaramayan ürünler, basiretsiz bir ticaret, kuralsız zanaatlar, lezzetsiz yiyecekler, sıklıktan uzak kıyafetler ve hiçbir teselli sağlamayan eğlenceler. Bu noktaların her birinden aşağıdaki makalelerde bahsedeceğim.

MAKALE I

Kürtlerin dini

Kürtler Müslümandır. Tanrı hakkında derin bilgiye sahip olduklarını ve hatta tek tanrı hakkında dünyada yalnızca kendilerinin gerçek bir fikre sahip olduğunu düşünürler; oysa bu konuda pek az bilgileri vardır ve bu bilgiler de yalan yanlıştır.

Türkler yedi mezhebe ayrılır: Hanefiler, Şafiler, Hanbeliler, Malikiler, Raffadlar ya da Rafadiler [Rafıziler], Sarliyalar ve Mevliyalar. Neredeyse hepsi Ali'nin müridi olan Persli Türklerin adı Şia'dır⁴³ ve Ebu Bekir müridi olan Türkler Sünnidir. Hanefiler kendilerinin Kur'an'a en sadakatle uyanlar oldukla-

43 Ya da Şia Ali, yani Ali'nin mezhebinden. "Şiilik" kelimesi buradan türemedir (-ed.n.).

rını varsayarlar; Malikiler sapkın Müslümanlar olarak kabul edilirler. Raffadlar, Sarliyalar ve Mevliyalar döneç olarak görülürler; öyle ki bir Hanefi asla bir Malikinin ya da bir Raffadın kendisiyle aynı anda namaz kılmasına izin vermez. Tüm Persliler Raffad'dır çünkü Muhammed'in değil, Ali'nin yandaşlarıdır; böylece Kur'an'ı da kendi üsluplarıyla açıklarlar ve bu kitabın yasakladığı şeyleri yasal kabul ederler: Şarap ya da rakı içmek, imgeler muhafaza etmek ya da çizmek, Ramazan ayı orucunu kabul etmemek, dua sırasında kendine has bazı ayinlerden yararlanmak, vs.

Raffadlar -ki bu kelime Arapçada "döneç"⁴⁴ anlamına gelir- Asya'nın farklı bölgelerinde yaşarlar. Başlıca yerleşim merkezleri Pers'tir. Halkın yarısının Raffad, yarısının da gerçek Türk olduğu Bağdat ve Basra'da da yaşarlar. Hassen-Patrik, Kadia, Reşidiye, Tisin, Hilla, Hasen, Nemnum ve Kazal'da neredeyse bütün ahali Raffaddır. Sarliya ve Mevliya diye adlandırılanlar da dinden sapmış Türkler'dir çünkü Kur'an'ın, kendi zevkleriyle pek fazla uyuşmayan bazı temel ilkelerine boyun eğmek istemezler. Daha sonra bahsedeceğim Vahabiler ırkına Maliki adı verilir. Kürtlerin hepsi Hanefi olmakla övünürler.⁴⁵

44 Daha doğrusu "reddedenler."

45 Yazar bu makalenin başından itibaren bir takım şeyleri birbirine karıştırmıştır. İslam iki büyük mezhebe ayrılır: Doğru yolda olduklarını savunan Sünniler ve Ali'nin ve onun mirasçılarının yandaşları olan ve çoğu Pers'te yaşayan Şiiler. Ancak doğru yolda olanları da bu özellikleriyle tanıyan dört hukuki ekole ayırabiliriz; bunların kurucuları şunlardır: Ebu Hanife (767'de öldü), Malik (795'te öldü), İmam Şafi (819'da öldü) ve İmam Ahmed ibn Hambel (855'te öldü). Bu ekoller tam anlamıyla birer mezhep değil, daha ziyade farklı ayin usulleridir. Sarliyalar (bkz. E.I.) ve Mevliyalar, aşırılık yanlısı Şii mezheplerdir. Vahabiler XVIII. yüzyılın sonunda kurulmuş olan, İbn Hanbal'ın teorilerini son noktasına dek götürerek geri bir mezheptir. Daha aşağıda VII. Bölüm'deki Makale III onlara ayrılmıştır. Raffadlar ya da Raffadiler Sufi'dir. Ne olursa olsun Kürtlerin çoğunluğu, Pers'teki bazı Şiiler dışında Şafi Sünni'dir; ama onlarda iki büyük tarikatın şeyhlerinin etkileri hissedilir: Kadiriler ve Nakşibendiler (-ç.n.).

Gerçek Müslümanlar günde beş kere dua ederler: 1. Akşamleyin yaklaşık dokuzu çeyrek geçe 2. Güneşin batmasından beş dakika önce 3. Güneşin batmasından bir saat on beş dakika sonra 4. Şafakta 5. Günün ortasında. Bu saatlerden, piramit şeklinde bu iş için inşa edilmiş kulelere çıkan mollaları ya da papaları⁴⁶ sayesinde haberdar olurlar; mollalar burada bir yandan kulenin etrafında dönerken, diğer yandan da bir ellerini kulaklarına koyarak ve her dizeyi daima iki kere tekrar ederek şunları bağırırlar:

Allahu ekber

Eshedu en la ilahe illallah

We eshеду enne muhemmedin resulallah

'El el sala

'El el fala

Allahu ekber

La ilahe illallah

Bu da şu anlama gelir:

Allah uludur!

Şahitlik ederim ki Allah'tan başka tanrı yoktur

Yine şahitlik ederim ki Allah'ın elçisi Muhammed'dir

Haydi namaza

Haydi felaha

Allah uludur

Allah'tan başka tanrı yoktur!

Her camide, saf su çeşmelerinin ve havuzlarının bulunduğu büyük avluların ortasında yükselen bu kulelerden bir tane vardır; bu sular dua etmeye gelenlerin yıkanmasına yarar çün-

⁴⁶ Arapçada baba.

kü hiç kimse, eğer önce yüzünü, dirseklere kadar ellerini, kafasını ve ayaklarını yıkamazsa dua edemez. Camilere girmek için pabuçları dışarıda bırakmak gerekir; bunları içeride giymek yasaktır. Burada üzerinde dua edilen halılar ve hasırlar vardır. Eğer camiye gidilemiyorsa ya da gitmek istenmiyorsa, pis olmaması şartıyla herhangi bir yerde dua edilebilir. Aynı zamanda eğer camiye gidilemiyorsa, Hıristiyanların kiliselerinde de dua edilmesine izin vardır. Çıplak zemin üzerinde dua edilmez; böylelikle cami dışında dua edildiğinde, paltolar çıkarılır ve yere serilir; ardından pabuçlar da çıkarılır ve böylece, çıplak ayaklarla meydanlarda, dükkânlarda, vs dua edilir.

Kadınlar dua ettikleri sırada başlarını örtmelidirler ve eğer örtüleri yoksa, sırtlarından sarkan giysiyi başlarına doğru çekerler ve dua ederler. Dua halısının üzerinde bir çift terlik, bir parça beyaz sabun ve bir bıçak bulunmalıdır. Ve hatta bazen, bazılarının önlerinde yere saplı bir bıçakla dua ettiklerini gördüm. Kadınlar camiye gidemezler.

Bu duaların Arapça okunması gerekir çünkü Kur'an bu dilde yazıldığından, bunun Tanrı'nın dili olduğuna inanılmaktadır. Bu çok kısa dualara çeşitli mimikler ve yüz buruşturmalarıyla eşlik edilir. Dualarını, buna katılmış olduğunu düşündükleri melekleri selamlamak için kafalarını sağa ve sola çevirerek sonlandırır; ardından iki elleriyle sakallarını, sakalları yoksa da yalnızca çenelerini sıvazlarlar. Bu bitince, ellerinde sanki bir kitap tutuyormuşçasına bir süre oturarak dururlar; ardından eğer akıllarına gelirse bir süre ya da Kur'an'dan bir bölüm okurlar.

Karılarıyla birleştikleri günlerde dua edemezler çünkü kirli olduklarını düşünürler. Bu durumda yine de dua etmek isterlerse, önce hamama gidip tüm vücutlarını yıkamaları gerekir. Böylelikle karısıyla çok ilişkiye giren birisinden bahsederken

“İşte hamamı çok kullananlardan biri!” derler. Yeni doğum yapan kadınlar da kirli kabul edilir; kadınlar ayın kendilerine has bazı günlerinde dua edemezler. Uzun süre dua saatlerini kaçırmış olan kişiler, bu görevi başka bir gün yerine getirmek üzere kesin hesabını yapmalıdırlar.

Camiler dört çıplak duvardan ibarettir. Güneyde, dua etmek için dönmeleri gereken yönü belirleyen küçük bir duvar oyuğu bulunur; bu, bir zamanlar sözde-peygamberlerinin naaşının yattığı Medine⁴⁷ şehrinin yönündedir; aynı zamanda bu şehre “Tanrı’nın Evi” adını verirler. Burada molla’nın her cuma ve Ramazan’ın her günü Kur’an okumak üzere çıktığı bir kürsü de bulunur.

Ayları hilali temel alarak sayarlar ve ibadetle ilgili günlerin akşamdan itibaren başladığını kabul ederler. Siyasi işler için, günleri bir güneş batımından diğerine kadar sınırlandırır. Cuma, Türkler için kutsal gündür. Böylece perşembe akşamı saat yirmi bir otuzdan itibaren, cuma günü öğlen de dahil olmak üzere, tüm erkekler dua için belirlenen saatlerde camiye gitmelidir. Geceleyin biri çeyrek geçe, dua bittikten sonra kalkarlar, hep beraber daire oluştururlar ve eğilip doğrularak tüm güçleriyle şöyle bağırırlar: *La İla illa Allah!*⁴⁸ Bunu kim bilir kaç kere tekrar ederler! Dervişler bin çeşit gülünç yüz ifadesiyle, ancak aralarından en azından biri bayılarak yere düşene dek bunu sürdürmekten övünç duyarlar. Bu kişi bayılınca Şeyh adı verilen liderleri onun ağzına tükürür ve diğerleri gelip onun giysilerini öper ve hayır duasını ahrlar çünkü onun daha şimdiden küçük bir aziz olduğuna inanırlar. Yeri geldiğinde bu dervişlerden de bahsedeceğim.

Tüm Türklerin her yıl, Ramazan adını verdikleri ve daima bir önceki yılkinden on bir gün önce başlayan bir çeşit per-

47 Mekke olarak anlaşılmalıdır (-ç.n.).

48 “Tanrı’dan başka tanrı yoktur.”

hizleri vardır. Kürtler buna sıkı sıkıya uyarlar. Hilalin belirmediğini görmeden önce perhize başlamazlar. Eğer bulutlar ayı saklıyorlarsa da başlamazlar. Belirebileceğini düşünüyorlarsa aralarından bazıları dağlara çıkar ve ayı ilk gören paşayı haberdar eder; o da müftüyü ve kadıyı bilgilendirir. Eğer bunlar bu görünüşün mümkün olduğuna ve en azından iki Türkün şahitliğiyle teyit edildiğine kanaat getirirlerse onay verirler; bunun üzerine paşa, şehir halkına ertesi gün Ramazan'ın başladığını haber vermek için üç kere top attırır.

Bu perhiz, kan almak için kullanılan iğneler de dahil olmak üzere, vücuda girebilecek her şeyden katı bir biçimde yoksun kalmaktan -ama yalnızca gündüz- ibarettir. Mahkemeler, hammamlar, kahvehaneler, her yer bu ay boyunca kapalıdır. Aylaklık bu memlekette hakimse, Ramazan sırasında tavan yapar. Ancak gün batımında daha minarelere çıkan mollaların bağırmalarıyla beraber, biri yanında ateşi de olmak üzere bir süre önce hazırlamış olduğu piposunu alır, biri su, başka biri kahve içer ve bir diğeri de yemek yemeye başlar. Ve böylece bütün gece devam ederler; öyle ki, geceyi gündüz, gündüzü de gece yaparlar. Böylelikle mahkemeler, dükkânlar, atölyeler gece çalışır, muhabbetler ve neşe geceleyin başlar. Hastalar bile, eğer ihtiyaçları varsa ilaçlarını gece alırlar. Kısacası bu süre boyunca yarasalara dönerler.

Asla bu gecelerde olduğu kadar iyi yemek yemezler. Şafak kendini belli eder etmez yeniden top atılır ve perhiz yeniden başlar; dükkânlar kapatılır ve yatağa girilir.

Bu perhiz yeniden hilal görünene dek tüm ay sürer. Hilal görününce herkeste büyük bir şenlenme görülür. Misafir olmasa da en güzel yemekleri yaparlar. En iyi kıyafetlerini giyerler ve zenginlik, sağlık ve uzun ömür dilemek üzere karşılıklı ziyaretlerde bulunurlar. Bu bayram üç gün sürer.

Bu üç gece boyunca, Ramazan gecelerinde olduğu gibi tüm

minareler ışıklanır. Bütün bu perhiz [oruç] sırasında, bilenler Kuran'ın tamamını okumalıdır ve bu ancak şarkı söyleyerek okunur. Okumayı bilmeyenler, öğlenden akşama kadar Kuran'dan surelerin okunduğu camiye gitmelidirler.

Yetmiş gün sonra aynı zamanda "teke bayramı" adı da verilen Kurban bayramını kutlarlar. O gün paşa -ya da köylerdeki liderler- sabah erken saatte, şehir ileri gelenleri eşliğinde atla camiye gider ve orada kısaca dua eder; ardından herkes evine çekilir. İmkânı olanlar elleriyle bir teke ya da bir kuzu öldürmelidir. Paşa bile bu ayini gerçekleştirmelidir. Boğazını kestikleri bu hayvanın etinden kendileri yiyemezler, bunu yoksullara dağıtmalıdır. Öldükten sonra Lethe'lerinin kıyılarında bu tekeyi bulacaklarına, ona bineceklerine ve onunla, hayallerindeki telezzüz cennetine götüren demir ip üzerinden özgürce geçeceklerine inanırlar. Bu iki bayram dışında başka kutlamaları yoktur. Oysa her yıl Muhammed'in doğum gününü anma alışkanlıkları vardır ama bu, yalnızca derebeylerinin âdetidir. O zaman büyük davetler verirler. Bu davetlerde derişler çığlık atarak ve kıvranarak zincirlerinden boşanırlar ve yakarmaya ve büyü yapmaya girişirler. Mollalar ise bütün gece Kur'an'dan bölümler ve kutsal şiirler okumakla yetinirler.⁴⁹

Türklerin genellikle seyidlere⁵⁰ büyük saygısı vardır ama Kürtler bunların fanatığı gibidir. Seyidlerin ("efendi" anlamına gelir) ayırt edici simgeleri, kafalarına ya da bellerine bağladıkları yeşil kuşaktır. Bu rengin yalnızca Türkler için uygun olduğunu söylerler ve bu topraklarda hiçbir Hıristiyanın yeşil giymesine izin vermezler. Kürt derebeyleri kızlarını ya da kız kardeşlerini en sefili de olsa bir seyidle evlendirdiklerinde,

49 Belli bir olay için okunan bu şiirlere mevlüt adı verilir. Kürtçe olanları da vardır. Melayê Baateh, Mela Ehmed 1417-1494, bunlardan bir tane yazmıştır. 1904 yılında Kahire'de, Ehmed Ramiz Bedirxan (bkz. E.I.) imzalı bir tane yayımlanmıştır (-ç.n.).

50 Ya da peygamberin soyundan gelenler (-ed.n.).

son derece asilleştiklerini düşünürler; en azından böyle söylerler ama bunu gerçekleştirenler pek azdır. Seyidlerin, başkalarını da nakib unvanını taşıyan bir seyid olan ayrı bir mahkemeleri vardır. Bu insanların işledikleri suç ne olursa olsun, paşa onları cezalandıramaz.

Mollaları ya da kanun doktorları ya da papaları, ölüm döşegindeki kişilerin başında pek az yorulurlar. Hastaya yalnızca Tanrı'ya ve Muhammed'e yakarmasını salık verirler. Hasta ölür ölmez onu yıklarlar ve mümkün oldukça çabuk gömerler. Tüm erkek akrabalar ve dostlar cesede eşlik eder; yalnızca Arabistan'da kadınlar da gürültü patırtı yapmaya giderler.

Gömütleri şehrin ya da kırsal bölgelerin en güzel yerindedir. Birinin ölümünden sonra kırk gün boyunca buralara dua etmeye giderler. Derebeyleri buralara gece-gündüz mezarın yanında Kur'an okuyarak Kırbaçlı Melek'i yumuşatması için bir molla yerleştirirler.

Ölümden sonra Azrail adında bir meleğin, onu beklemek üzere gömülmüş olması gereken bedenin bulunduğu mezara ruhları götürdüğünü söylerler. Oraya varır varmaz ruh yeniden bedenle birleşir. Burada korkunç iki kişi bulunur: Bazı sorular sorarken bedeni inceleyen Münker ve Nekir: Hangi Tanrı'ya inanır? Dini nedir? Peygamberi kimdir? İkinci sınav, hayat boyunca yapılan tüm kötülüklerin sıkı denetimidir ve bu kötülüklerden dolayı Kırbaçlı Melek'in darbelerine maruz kalınır. Ardından iyilikler ve kötülükler gökyüzü ve dünya boyutlarında bir teraziye konularak tartılır! Bu kötü durumdayken cehennem kapısının eşiğine yaklaşılr. Burada, bir saç tellinden daha keskin ve daha ince olan Sırat adındaki köprünün üzerinden geçtiği cehennemi göl bulunur. Öte yandan hangi dinden ya da hangi mezhepten olursa olsun, tüm insanların bu ip ya da köprüden geçeceğini zannederler; biz Hıristiyanlar imansız olduğumuz için, buradan geçerken devrilip cehen-

neme düşeriz; onlar ise teke ve Muhammed'in kolu sayesinde köprüden rahatlıkla geçerler. Köprüyü geçtikten sonra Cennet'in kapılarına varırlar; burada hayallerindeki eşsiz iç avlu-ya girmeden önce suyundan içmeleri gereken, Muhammed'in havuzu görülür. Bu suyun süttten daha beyaz ve baldan daha tatlı olduğunu ve bu enfes sudan içenin ebediyette asla susamayacağını iddia ederler. Havuzun etrafında, gökyüzündeki yıldızlar kadar çok maşrapa bulunur. Ve nihayet bu yerin ardından *Fardos*⁵¹ adını verdikleri cennete geçerler. Burada herkesin hak ettiği kadar mutlu olmasını sağlamak için başka bir yargılamaya tabi tutulurlar. Cennetlerinde berrak sulara sahip dört nehrin suladığı hoş bahçeler, beyaz şarap, apak süt ve çok lezzetli bal bulunur. Nehirlerin mili çok hoş kokulu bir misk ve aynı zamanda inci ve yemen taşı tozudur. Orada çok güzel ama üremeye uygun olmayan kızlar bulacaklarını düşünürler: Yani kızlar yalnızca onların zevki için oradadır! Deliler ya da ateşli hastalar bile bu kadar gülünç şeyler sayıklamazlar.

Bu kırk günlük yas süresince kadınlar da mezarı süslemek üzere çiçekler ve ıtırılı otlarla mezarlığa giderler. Susayan kuşların ya da başka hayvanların merhumun sağlığına içmeleri için mezarlar üzerinde küçük delikler açarak bunları suyla dolduran Kürtler vardır.

Bir Kürt kadınının gözyaşları, milletin hassasiyetini pek şerefli bir biçimde simgeler. Onlara değinmeden geçemeyeceğim. Bizzat şahit olduğum bu olay sanırım okurun da ilgisini çekecektir.

Zaxo'yu terk edeli henüz birkaç saat olmuştu ve sıra sıra sarp dağlardan geçmekteydim. Yabani bir kayalığın yakınından geçerken, uzakta bana birisinin üzüntü içerisinde olduğunu düşündürten, kesintisiz, zayıf bir ses duydum. Arkadaşlarıma "Beni izleyin" dedim ve atımı bu bedbaht kişinin yanıp

51 Farsçada "firdavs".

yakınmalarına doğru sürdüm. Çalı çırpıya dolandım, taşlı kalyaklara girdim ve sonunda küçük bir vadiye vardım. Bu vadi dilsiz ve çok konuşkan boşgömütlerle neredeyse tamamen kaplıydı. Her birinin üzerinde bir şeyler asılıydı: Bir çiçek, parça parça bir giysi, saç tutamları. Ne dokunaklı anıtlar! Bunların ortasında yeni dikilmiş bir mezar dikkat çekiyordu. Mezarın yanında henüz yirmi yaşlarına girdiği belli olan körpe bir kız oturmaktaydı. Bu zavallı yaratık yaşlı iniltileriyle, çukur ve karanlık vadi kadar donuk bu soğuk taşa doğru dönmüştü.

“İki gözüm! Tatlı canım! Âşık bir kumru gibi sana şakalar yaparak, yanımdaki dolunay misali neşeli, güzel yüzünle oturduğum o mutlu günler nerede? Ah aşkım, sürekli ‘Kurbanın olayım’⁵² diyen yumuşak sesini hâlâ kulaklarımda capcanlı duyuyorum. Sen benim en hoş dinlencem, sevincimsin; en kusursuz mutluluğum sensin. O zaman aşktan baygın düşünce bir gözlerini, bir alnını, bir pembe yanaklarını öperdim... Ah! Ne bedbahtım! Ah, artık ne olacağım? ... Sen benim ruhum, ben senin canındım. Yalnızca benim için yaşıyordun ve ben tüm benliğimle senin içindeydim... Ah, acımasız dostum! Neden ayı ve kaplan mağaraları ortasında, ormanda bir karaca gibi beni terk ettin? Ah, yabanıl aşkım! Yakınmamı duyan sen, neden beni acı dolu gördüğüne seviniyor ve en azından sevdiğini bir öpmek için şimdi kalkmıyorsun? ...Lütfen sevgilim, gönlünün zengin olduğu o aşkın adına göster kendini; bir kez daha, tek bir kez daha gözük gözlerime, sana tapanın göz yaşlarına. Bırak seni bir anlığına göreyim... Bu iç çekişlerim nasıl bedenini canlandırmayı başaramaz? Ya da en azından onu ısıtmayı? Seni kaç defa bunlar diriltti! Sen söylemiştin... Ah, aşkım!... Aşkım? Kalk ayağa, bu sefer yalnızca umutsuz, hüzünlü gözyaşlarımı almak için kalk ve ruhum olan senin

52 Büyük bir şefkat gösterisi olan Kürtçe deyim (-ç.n.).

yokluğunda geçen bu solgun ve sızılı günler yardımına gel-
sin. Gözlerim senindi; şimdiyse onları gözyaşlarımdan yorgun
düşmüş olarak sana geri veriyorum. Sadece sen beğenesin di-
ye öylesine özen gösterdiğim bu saçlarım, sana onları geri ve-
riyorum. Ah, yiten zavallı sevgili aşkım, sensiz bunlar gerek-
siz, dayanılmaz bir yük bana.”⁵³

Bunları defalarca tekrarladı ve solgun yüzünü, eşinin buz
gibi soğuk bedenini örten o nemli toza sürdü. Ardından belin-
den aşağı doğru saldı, dalgalanan güzelim sarı saçlarını kes-
ti. Ayaklarının dibindeki taze nergis demetini büyük bir ince-
likle kestiği saçla beraber ördü ve bunu, cesedin başına dikil-
miş olan taşın üzerine astı. Bu, duygularına kapılarak kendin-
den geçmiş bir kadındı. Kendi acısına öylesine dalmıştı ki, be-
ni fark etti ama dertli ağıdını söylemeyi kesmedi. Zaafımı iti-
raf ediyorum. Kadının gözyaşları o kadar ilgimi çekti ki, o mu,
yoksa bu hüznle hiçbir alakası olmayan ben mi daha çok
bunlardan döktük bilmiyorum. Arkadaşlarım bana vaktin iler-
lediğini hatırlattılar. Onlarla birlikte geri döndüm; ama gün-
lerce yüreğim acı ve üzüntü içinde kaldı.

MAKALE II

Batıl inançları

Çoktanrıçılık aldatmaca üzerine kuruluysa, Müslümanlık da
aynı şekildedir. Muhammed kırk yaşına dek putperestti. Bu fi-
kir içine işlediğinden, aldatmaca ve sefahatten başka dayanağı
olmayan bir din yarattığını düşünen Nasturi keşiş Sergius’un
telkinlerini kendi iradesiyle benimsedi. Kötü planları, Arabis-
tan’ın geniş çöllerinde doğan ve yetiştirilen bu halkın cehaleti
sayesinde işe yaradı. Cehaletin hakim olduğu yerlerde önyargı-

⁵³ Bu dokunaklı, uzun tirat, Kürt şarkılarında geçen cümlelerden oluşmuş
gibidir (-ç.n.).

lardan geçilmez. Neredeyse geçilemez bu dağlarda vahşi hayvanlarla yaşayan Kürtler hem cahil, hem de önyargılıdır.

Kadın milleti en aydın çağlarda bile daima batıl inançlara eğilim gösterdiğinden, Kürt kadınlarının bu açıdan körden de öte olmalarına şaşdırmamak gerekir. Küçük bir baş ağrısı, kulak çınlaması, göz kapağı seğirmesi, uzun bir iç çekiş, arka arka gelen hapsirik, uğursuzluk işaretleri olarak yorumlanır. Bu durumda, kadınlar ya kendilerine kötü bir büyü yapıldığını, ya birinin kendilerini lanetlediğini, kıskandığını ya da kendilerinden nefret ettiğini düşünürler! Bu fikri yenmek için evin kadın hizmetkârları ya da diğer kadınları hemen koşup gelirler. Kendini kötü hisseden kadının başına bir tef konulur; bir başkası sol elinde bir su testisi, sağ elinde eritilmiş kurşun ya da yanan kömür dolu bir bakır testiyle gelir ve sözde hastanın başı üzerinde dikey olarak tutulan su testisinin içine diğer testidekileri döker. Bu batıl inanç Nasturilerde de vardır.

Bir gün Amêdi'de, Emire Camila Hanım'ın evinde hizmetkâr bir kadın bana ellerimi yıkamak için su getirdi. Ona ellerimin temiz olduğunu söyledim. "Yine de yıkayın çünkü bir ilaç hazırlamanız gerek" diye yanıt verdi. Ona inandım ve istediğini yaptım. Ardından hangi ilacı hazırlayacağımı sordum. "Bunu zaten yaptınız" diye cevap verdi emire. Böylelikle bu suyun doğum yapamayan bir kadın için kullanılacağını öğrendim. Kadınlar, misafirlerin terinin böylesi bir güce sahip olduğunu zannederler. Bu su hâlâ ishal, mide ağrısı ve ağır hastalıkların tedavisinde kullanılır.

Evde yaşayan birisi seyahate çıktığında, eğer bu bir erkekse ona kan ya da hısımlık bağıyla bağlı kadınlar evden üç gün boyunca dışarı çıkamazlar; yıkanmazlar ve ne ellerini ne de yüzlerini sabunla yıkarlar. Yola çıkan bir kadınsa, ailenin erkekleri bunları yalnızca bir gün boyunca yerine getirmek zorundadır.

Sümkürmek, tükürmek ya da tütün çekmek onlara göre pek utanç verici ve uğursuz hareketlerdir; bunları bin bir yüz göz hareketi pahasına da olsa göstermemeye niyetlidirler.

Bir kadın doğum yapar yapmaz yatağın üzerine bir Kur'an, bir kılıç, bir hançer,⁵⁴ bir tüfek, bir tabanca, eğik bir sopa, karanfil ve Medine Camii'nden gelen birkaç anmalık koyulur. Yatağın başına, baştan aşağı büyük, beyaz taze sarımsak geçirilmiş uzun bir kılıç yerleştirirler. Ortaya ipek ya da kâğıttan suni çiçeklerden oluşan büyük bir demet konulur. Her türlü büyüyü engellemek için böyle yaptıklarını söylerler.

Oğlanlar oldukça ileri bir yaşa dek, kırmızı külahlarının üzerine dikilmiş, kurt dişi, karanfil, akik, balgam taşı, baaras⁵⁵ kökü ve başka tahta ya da taş parçacıkları gibi çeşitli nazarlıklar taşır; kolları üzerinde Kur'an'dan alıntılar yazılı olduğu sayısız küçük kese ve din adamlarının yazdığı başka kâğıtlar bulunur.

Bir kuyruklu yıldız gördüklerinde, bu gözden kaybolana dek büyük korkuya kapılırlar ve daima uğursuz tahminlerde bulunurlar. Ve bir Ay tutulması meydana geldiğinde tüm Kürdistan alt üst olur. Bazısı gökcismine ateş eder, bazısıysa taş atar. Çocuklar ve kadınlar bakır kaplar alarak bunların üstlerine büyük taşlarla vururlar ve çığlıklar atarlar. Her Ay tutulmasında, gökyüzünde dönen bir balinanın bu büyük gökcismini yuttuğunu zannederler; sanki Ay, altın renkli bir hampışçasına... Böylelikle tüm bu gürültü patırtıyı, hayal edilen balina korkarak Ay'ı geri versin diye yapılır. Ancak daha dindar ve töreci başka Türkler, dünyaya kızan Muhammed'in ay ışığını gezegenden esirgemek istediğini düşünürler; böylelikle

54 Keskin kısmı kavisli, uzun bıçak (-ed.n.).

55 Yazarın sevdiği (çünkü birkaç kez bahsi geçiyor) bu baaras adlı bitkiyi, elimde bulunan hiçbir sözlükte bulamadım. Kuşkusuz yazar adamotunu kastetmektedir, bkz. sf. 1 ve sf. 38 (-ç.n.).

intikam almak için, Ay'ı bol giysisinin koluna saklar. Türklerin yaşadığı hemen hemen tüm topraklarda sürekli böylesi düşlemlerle karşılaştım.

Sakal da onlar için dini bir noktadır çünkü her kılda bir melek yaşadığına inanırlar; böylece sakallarını tararken bir kıl düşerse bunu alır ve ipek bir kesede saklarlar; eğer bizzat Medine'ye gidemezlerse, bunu şehrin toprakları içerisine gömmesi için bir Türk dostlarına verirler. Bunu dilek tutma olarak görürler.

Ancak İslam dininin aldatmaca ve batıl inançlarla ne kadar dolu olduğu, azizler gibi kutlu sayılan dervişlerin davranışları sayesinde belli olur. Derviş, zenginlikten, ünden ve her türlü zevkten vazgeçendir. Ama diğer yandan dervişler, bu topraklarda yaşayan en ahlaksız insanlardır: Başiboş, ikiyüzlü, batıl inançlı, kadınsı ve açgözlüdürler. Öte yandan çoğu büyü yapar. Bunlar asla aynı yerde durmayan aylak keşişlerdir; sürekli ülkeden ülkeye neredeyse çıplak bir biçimde gezerler ve bazen da tamamen çıplaktırlar. Ele geçirdikleri her şeyi tamamıyla yoksullara verdiklerini söylerler. Güya seyahatleri sırasında rastlayabilecekleri vahşi hayvanlardan korunmak için daima mızraklar, kılıçlar, tabancalar, baltalar taşırlar. Yemeklerini koymak için boyunlarına astıkları bir tahta çanakları ve su taşımak için kurutulmuş bir balkabakları vardır. Önlerine gelen divana ve muhabbete katılırlar ve resmiyete dökmeden, duraksamaksızın en ön sıraya yerleşirler.

Bunlar gizliden gizliye şarap ve rakı düşkünüdür. Hayır duaları verir, anlamsız şifreli yazılar ve bitki tozları dağıtırlar. Yemeklerinden artanı saklayarak, her türlü hastalık için güçlü ilaçlarmış gibi hastalara dağıtırlar. Türk kadınları o kadar budaladır ki, kocalarından oğulları olmuyorsa, bu pek tiksindirici yaratıkların kaçak kucaklamalarını reddetmezler. Dervişlerin dölleyici bir güçleri olduğuna inanırlar.

Dervişler elverişli olaylardan, daima vahiy yoluyla haberdar olduklarını söyleyerek bahsederler. Para koparmak için uydurdukları ve her zaman koşullara uyarladıkları günlük gizli görüntüleri anlatırlar. Geceleyin yalnız başlarına olduklarında, sayesinde kendilerini bir süreliğine ışıkla etrafları çevriliymiş gibi gösterebildikleri bazı yanıcı karışımlar kullanırlar. Bir Hıristiyan ya da Yahudinin sakallarına dokunmalarına izin vermezler çünkü o zaman saflıklarını yitirdiklerini söylerler. Kısacası bunlar yüksek tabakadan ziyade, ipten kazıktan kurtulmuş insanlardır.

MAKALE III

Kanunları

Bazı Kürt kanunları Kur'an'dan, bazıları komşu ülkelerden alınmıştır; paşanın keyfine göre koyduğu bazılarıysa yöreseldir çünkü paşa da bizzat bir kralcık olduğundan, sultan ona kendi kanunlarını uygulatmaz. Ancak pek kesin olan bir şey varsa, o da parayı gördüklerinde, kendilerini teşvik eden çıkar ya da istek belirlediği anda daima kanunları yorumlar, değiştirir, saptırır ve uydururlar.

Medeni olsun, cezai olsun, baş kanun yorumcusu müftüdür. Kadı, kanunu cürüme uygulayan yargıçtır. Naip, davayı inceleyerek nihai kararı verecek olan bir temsilcidir. Nakib, Kurul'a diğerleriyle beraber girmesine ve oy vermesine rağmen, yalnızca seyid, yani kendisi gibi Muhammed soyundan olanlar için yönettiği ayrı bir mahkemeye sahip olan bir başkandır. Seyidler, nakibinkinin dışında bir mahkemede yargılanamaz ya da bu mahkemelere çağrılmazlar. Paşa, bölgenin iyi bir biçimde yönetilmesi için tüm bunların başındadır. Bir yargıç olarak müftü ve kadının kararlarını önermek ve değerlendirmekten başka hakka sahip değildir. Ancak yargıçların

yetkisini gasp ettiği de olur çünkü onlardan daha güçlüdür. Yukarıda bahsi geçen dört yargıç da, böylesine bir durumda paşanın gerekçelerine karşı haklarını savunmak zorundadırlar ama susarlar; çünkü biri diğerlerinin, diğerleri de onun geçinmesine izin verirler. Genelde mahkemelerin aldığı kararlara büyük saygı gören bazı mollalar ve *malxwê*, yani başbakan da müdahale eder. Danıştaylara en asil yaşlılar da katılırlar. Aynı zamanda emirleri çarçabuk yerine getirmeleri için orada bulunan hizmetkârların da fikir belirtmelerine izin verilir.

Türklerin genel kanununa göre bir paşa, eğer kırk yaşına gelmediyse bu göreve getirilemez; ama bu kanun neredeyse asla uygulanmaz. Ardından Kürdistan'da, en büyük oğlun babasının görevine gelmesi gerekir. Fakat öte yandan bu geri kalmış memleketlerde gücü kötüye kullanmak, en güçlünün kanunundan yararlanmak için Cenevre Filozofu'nun fikirlerini benimsemektir; böylelikle baba paşa öldükten sonra, güç ve koruma sahibi olan oğul bu göreve gelir ve diğer kardeşler onun köleleri olurlar.

Kürtler pek fazla köle satın almak istemezler çünkü tüm tebaa paşanın kölesidir. Bu durumda ya paşa köleleri satın alır ve onları evlatlık olarak kabullenmeye zorlayan kanundan dolayı bu ekonomiye ters düşer; ya da köleleri halktan biri satın alır ama paşa buna izin vermez çünkü halktan birinin kendisinin olmayan bir köleye sahip olmasını istemez. Divanları ya da mahkemeleri önünde her türlü şikayette bulunulur ve bunlar anında çözülür; ya da önemli davalar sözkonusuysa, çözümleri bir haftayı geçmez. Ama eğer suçlu para vermeye razıysa, dava hemen onun lehine sonuçlandırılır.

Paşanın huzuruna çıkmak için şöyle yaparlar: Görüşme isteyen kişi önce aynı zamanda kâtip görevi de gören haznedar'a başvurur; ardından *malxwêyi* görür. Bu iki bakan davayı kendi çıkarları doğrultusunda çözebilirlerse, suçlamayı paşadan

saklarlar, ama yakalanmaktan çekiniyorlarsa valiye haber verirler. Böylelikle davalı ve davacı haznedar tarafından paşanın huzuruna çıkarılır. Bunlar kısaca geliş sebeplerini açıklarlar; önce davacı, ardından davalı konuşur. Genelde tüm suçlamalarda, hepsi de Türk olması gereken şahitler dinlenmeden kimse cezalandırılmaz; aksi takdirde daha üst bir mahkemeye başvurulabilir. Önemli davalarda şahitlerin gerçekliklerinden emin olmak için, hangi Türk mezhebinden oldukları, bu mezheptekilerin günde kaç kere dua ettikleri, saat kaçta dua ettikleri, ilk duada ne okudukları, ikinci duada ne okudukları vs hakkında naip tarafından sorgulanırlar. Şahitlerden biri dua etmeyi bilmiyorsa ya da cevap verirken şaşırıyorsa kabul edilmez ve kanuna daha büyük sadakatle uyan başka bir şahit aranır. Ancak bu şahitlerin çoğu biraz para karşılığında satın alınabilen insanlardır.

Bir Hıristiyan Muhammed'e, İsa'ya, Meryem Ana'ya, havariyelere ya da eski patrik ve peygamberlere küfür ya da hakaret ederse, Türk olmayı kabul etmesi seçeneği dışında kafası kesilir. Bir Türk Muhammed'e hakaret ederse aynı cezaya, İsa'ya ya da diğer azizlere hakaret ederse sopayla dövülme cezasına çarptırılır. Haç'ı kargışlayan sopayla dövülür. Bu konu hakkında paşanın vekiliyle görüştüm ve İsa'nın bu haç üzerinde öldüğünü kabul etmemelerine rağmen buna böylesine saygı göstermelerine şaşırdım. Bana Türklerin İsa'nın (ona Kurtarıcı dememek için bu adı verirler) Haç'ına değil, daha çok anası Meryem Ana'nınkine saygı gösterdiklerini söyledi. Hiç beklemediğim bu cevap karşısında merakım daha da arttı, hem de nasıl! Ancak bu merakımı yaygın masallarından birini bana anlatarak giderdi. Meryem Ana İsa'ya hamile kalınca mahkemeye çağırılmış ve sorgulanmış: Bakireyken nasıl hamile kalmış? Meryem buna sesi ve hareketleriyle yanıt vermiş. Elini başına doğru kaldırarak şöyle demiş (Arapça): "*Allah yarif*",

ardından elini karnına indirmiş ve devam etmiş: “Es akuş oni” ve sağdan sola dönerek sürdürmüş konuşmasını: “*U el Mala-ika*”, yani “Tanrı da, melekler de burada ne olduğunu biliyor” çünkü bunlar meleklerin hep yanlarında olduğuna inanırlar; ve Meryem istavroz çıkarmış. Böylelikle büyük peygamber olarak kabullendikleri İsa için dini bir saygı sergilemek isterken, onun anası Meryem Ana’nın haçıyla belirttikleri gizeme de saygı duyarlar.

İtaatsiz çocuklar son derece sert bir biçimde cezalandırılır; kanuna göre önce çocuğun babası ona ne ceza verileceğini söylemelidir; ardından paşa çocuğa, genellikle hapis ve kirbaçlama olan başka cezalar da verir.

Devlete ihanet edenler ve komplocular anında boğulur. Yol haydutları kazık cezasına çarptırılır ancak günümüzde Kürdistan’da bu tür barbarlıklar neredeyse tamamen geçerliliğini yitirmiştir. Hırsızlık suçu eğer hafifse ayaklara sopa cezası alır; aksi takdirde suç doğrultusunda elin, burnun ya da kulağın kesilmesiyle cezalandırılır. Bu sakatlamalara daima para cezası da eşlik eder.

Evlü Hıristiyan eşlerden biri Türk olursa, kanuna göre erginlik çağını geçmiş olanlar dışında tüm oğullar da Türk kabul edilir.

Bir Hıristiyanın kendini Türk ilan etmesi için bir Türkün önünde şunları demesi yeterlidir: “*La İla illa Allah u Muhammed resul Allah.*” Bunun ardından bir mollanın önünde Kur’an’dan bir sure okuyarak kanış ve inanç açıklaması yapmaya zorlanır. Eğer Müslüman bir Kürt bir Hıristiyana, Yahudiye ya da putpereste Kürtçe “*Ez xulamê te*”, yani “Senin kölenim”;⁵⁶ ya da yalnızca Arapça “*Selam aleyk*”, yani “Barış seninle olsun” derse, çok sayıda tokatla tehdit edilir ve cezalandırılır.

56 Bu en yaygın nezaket cümlelerinden biridir (-ed.n.).

Ayyaşlar sert bir biçimde cezalandırılır: İlk seferinde ayaklara sopa, hapis ya da para cezası alır; tekrar ederse kafası kesilir.

Ancak yasal olmayan her şey sudan ya da ateşten geçirilince yasallaşır. Bununla beraber bir şarap ürünü olduğu için tortuyu kullanmakta tereddüt gösterirler. Oysa sirkeyi, şırayı ve taze üzümü mutfaklarında kullanırlar ve sorun olmaz.

Öldüren ölmelidir de; hiçbir kanun bunu affetmez. Öldürülen, eğer katilinin cesedinin eşliğinde değilse gömülemez.⁵⁷ Saldırgan yalnızca kendini savunmak için öldürebilir; ama paşa ya da yargıçlar para kazanmak istiyorlarsa, en küçük ayrıntılara bile bağlı kalabilirler.

Topraklarından geçen karavanları muhafızlarla korumak paşanın ya da emirin görevidir; doğası doğrultusunda her yükten “bir miktar” kazanmaları bundan kaynaklanır.

Bir Türk din değiştirirse ölüm cezasına çarptırılır. Kanuna göre, hiçbir istisna olmaksızın, bir Türk kadınının Avrupa'ya, Hıristiyanların yanına gitmesi yasaktır. Kadın ya da onu götürren kişi ellerine düşerse, anında ölümle cezalandırılır.

Suçüstü yakalanan bir fahişe çuvala konulur ve nehre ya da dağın tepesinden aşağı atılır. Eğer erkek Hıristiyansa asılır, Türk ise sertçe dövülür, ardından da hapse atılır ve para cezasına çarptırılır. Ancak kadın Hıristiyan ve erkek Türk ise, ya da tam tersi olduğunda, Hıristiyan kadın ya da erkeğin ölümden kurtulması için din değiştirip Türk olması gerekir; ve eğer kadın özgürse, suç ortağıyla evlenmelidir.

Bir kadın kocasını boşayamaz; ama erkek, kadın yeniden evlenecek birini bulana dek her ay ona belli bir para ödeyerek onu boşayabilir.

Bir işçi anlaşılan maaşı ahyorsa, iş sırasında başına ne kaza gelirse gelsin, patronu hiçbir şeyden sorumlu değildir. Bir du-

57 Bir buçuk yüzyıl sonra bile bu âdetler değişmemiştir (-ç.n.).

varcı için geçerli olan budur. Eğer daha önceden gündelik maşından memnun kaldıysa ve çalıştığı sırada düşer ve ölürse, inşaatın patronu, duvarcının ölümü yüzünden ailesinin gördüğü zararı karşılamakla yükümlü değildir.

Fiyatlar üzerinde oynayan ya da malların ağırlığını azaltan kişiler para cezasına çarptırılır.

Paşanın kâtipliğinden çıkarılan her evrak başına paşa, müftü, kadı, haznedar ve kapı bekçisi için para alınır.

Müslümanların daha başka kanunları da vardır ama bunları bir Hıristiyana, hele de bir Avrupalıya hiç söylemezler.

MAKALE IV

Âdetleri

Kürtler dünyanın hemen hemen hiç geçilemez bir bölgesinde etrafı dağlarla çevrili bir halk olduğundan, insanlığın geri kalanının güncel âdetlerinden haberdar olma imkânları bulunmaz. Doğanın kendilerinde uyandırdığı her şeyi, ya da neredeyse her şeyi yaparlar. Aylaklıktan başka bir şey bilmez gibi görünürler; bütün gevşeklikleriyle kendilerini aylaklığa teslim ederler.

Âdetlerinden bahsedeceğim için, pipoyu sürekli olarak aşırı derecede içmelerinden başlamam sanırım adil olacaktır. Pipoları her an ağızlarındadır. Sabahleyin yalnızca pipolarını yakmak amacıyla gözlerini açar ve geceleyin pipoları ağızlarında uyuyakalırlar. Evlerinden çıktıklarında, pipolarını tütün tabakalarıyla beraber büyük bir özenle yanlarına alırlar. Ne iyi bir pipo sahibi olmakla, ne de güzel bir tabakayla gösteriş yapmakla ilgilenirler. Bunların bazıları sanatçılıkla işlenmiştir. Küçük kareli olanları severler; her kare ayrı bir renktedir. Kimse başkasının tütününü ya da kendine ait olmayan bir pipoyu içmez: Bu utanç verici olur. Evlenecek ya da evlenmiş

kadınlar bile pipo ve kahveyi aşırılıkla tüketirler.

Topluluğa önemli bir kişi katılırsa hepsi pipolarını bir kenara koyar ve ayağa kalkarlar. Başkanlık eden kişi ona yerini verir ve hizmetkârlara onun kendi piposunu getirmelerini emreder. Misafir piposunu içmeye başlar başlamaz herkesin piposu da geri getirilir.

Oturmak için ne sandalye ne de bank kullanırlar. Yere oturur, yerde uyur, yerde muhabbet eder ve tüm işlerini yere oturarak yaparlar. Yemek yedikleri sırada pek rahatsız bir duruşa geçmek hoşlarına gider; doğal ihtiyaçları için yaptıkları gibi çömelirler. Selamlaşmaları biraz bizimkilere benzer ama bunlardan bazıları zorunludur. Bir dostun gelmesinden dolayı duydukları sevinci belirtmek için “Başım üstüne” derler. Ya da: Gözüm üstüne, kurbanın olayım, Tanrı seni tüm kötülüklerden saklasın, Tanrı işlerini yoluna soksun, Tanrı senden memnun olsun, Tanrı uzun ömürler versin! Ancak en çok kullanılan selamlama şekli şudur: “Tanrı zenginliğini artırsın!” Bir koca, karısına hasta oğlunu ya da onun durumunu sorarsa, eşi büyük bir reverans yaptıktan sonra ona şöyle der: “Tanrı zenginliğini artırsın!” Ve ancak bundan sonra oğlu hakkındaki soruyu yanıtlar.

Kadınlar başka bir kadınlar topluluğuna katıldıklarında (çünkü bir erkek topluluğuna girmeleri yasaktır) pipolarını dışarıda bırakırlar. İçeri girer girmez kapıda dururlar, ellerini geniş kuşaklarına koyarlar ve sağa doğru dönerek, başkanlık eden hanıma ağızlarını açmadan üç gülünç reverans yaparlar. Eğer orada başka önemli hanımlar da bulunuyorsa, onlara da üç sözde eğilme törenini yapmak gerekir. Eğer ziyarete birkaç kadın geliyorsa, aralarından en yaşlıları ya da en saygınları önce girer; diğerleri içeri girenin eğilip bükülmelerini bitirmesi için ona zaman tanırırlar. Sonra art arda girerler. Reveranslar yapıldıktan sonra herkes konumuna uygun yere oturur ya da

hanım ona “rahatça otur” diyene kadar ayakta bekler. Oturur oturmaz pipoları getirilir.

Kadınlar kocalarının önünde, oğullar da babalarının yanında ayakta dururlar. Kadınlar asla erkeklerle ya da onlardan önce yemek yemezler. Kadın sofrada kocasına servis yapar ve kocasının bıraktıkları kadının yemeği olur. Kadınlar kocalarının köleleri olarak değerlendirilir çünkü onlara yemeklerini, içeceklerini, pipolarını, kahvelerini getirirler ve bunu her defasında yapmak durumundadırlar. Erkekler toplum içinde “karım” demeyi ya da eşlerini isimleriyle çağırılmayı pek utanç verici olarak görürler. Karılarından bahsetmeleri gerektiğinde “evim” ya da oğullarından birinin adını vererek “şunun annesi” derler. Annelerini anarken “beni doğuran” denir. Kadın kocasından bahsederken “şu” ya da yine oğullarından birinin adını vererek “şunun babası” der.

Kürt hanımlar, kocalarının kızlarından, kız kardeşlerinden ve genellikle de yaşlı bir dadı olan serêspi'den başka kadın görmesine izin vermezler. Bu beyler evdeyken, daima bir odada kapalı otururlar. Herhangi bir sebepten ötürü odadan çıkmaları gerekirse ellerini çırparak eşlerine ya da serêspiye haber verirler. Bu işaret üzerine eşleri ya da serêspi çarçabuk evdeki diğer kadınları yok eder ve böylelikle erkekler odalarından çıkarlar.

Paşa evden çıkmak istediğinde, ona odasından sarayın kapısına kadar, evin kadınlarını saklanmaları için el çırparak uyaran ve paşanın biraz önünde yürüyen serêspi eşlik eder. Eve girdiğinde aynı şey yapılır.

Kürt derebeylerinin durumu gözönünde bulundurulduğunda, bunlar pek bedbaht kölelerdir. Aralarından hiçbiri paşanın sarayı dışında bir divan ya da kabul salonuna sahip değildir. Paşa divana gelmeden önce saraya gitmelerine izin yoktur ve paşanın girdiğine dair kendilerine haber verilmezse ora-

ya giremezler. Paşanın izni olmaksızın ava, geziye çıkmaları ya da şehirde bir tur atmaları yasaktır. Önceden izin verip vermediğini sormak üzere birini göndermeden paşayı ziyaret edemezler ve bu izinler her zaman verilmez.

Baba, Soran Kürtleri ve özellikle de paşalar iki ya da üç eşle yetinmezler. Süleymaniye'yi kuran İbrahim Paşa'nın kırk, onun oğlu Süleyman Paşa'nın elli, kardeşi Abd-ül Rahman'ın doksan karısı vardı. Bir süre sonra bu kadınları dostlarına vermeyi alışkanlık edinmişlerdir. Ölümcül hastalığını tedavi ettiğim bir Soran ağası, genç eşlerinden birini bana armağan etti; onu gittiğim her yere yanımda götürmem gerekiyordu. Ona kanunumun buna izin vermediğini, bunun gereksiz olduğunu ve bunu istemediğimi söyledim. Onun yerine gidip bir kısarak getirdi ve bana verdi. Ama reddimden dolayı çok şaşırıldı.

Genç bir Kürt evlenmek istediğinde, anne-babası genç kız konusunda hemfikirse, yaşlı ve saygın bir kadını genç kızın evine giderek onu anne-babasından istemekle görevlendirirler. Yaşlı kadın girişiminde başarılı olursa yerel paşa ya da mirin fikri sorulur. Eğer paşa ya da mir kabul ederse, genç adamın annesi genç kıza bir yüzük götürür, bunu kızın parmağına taktıktan sonra ona sarılır ve onu öper. Düğüne kadar iki nişanlı birbirlerine armağanlar verirler ama asla birbirlerini görmezler. Damadın, gelinin babasına ya da annesine vereceği armağan konusunda anlaşmaya varılmadan evlilik olmaz; bu armağan genellikle belli bir miktar paradan ibarettir. Genç kız asla çeyiz getirmez. Öte yandan mücevherler, altın, giysiler ve gelinin ihtiyaç duyabileceği her şey damadın sorumluluğudur.

Düğün, paşaya uygun olan zamanda kutlanır. Üç gün önceden damadın anne-babası geline kırmızı satenle kaplı bir külah ve yaklaşık on iki karış uzunluğunda, iki ucu sanatçılıkla işlenmiş, evli kadınların taktığı bir duvak giydirirler; ge-

lin, bunu yeni evlendiğini göstermek amacıyla sekiz gün taşır. Kûlah ve duvak dışında geline bir de hiç bir bağı olmaksızın başının üzerinde duran, her tarafı altınla işlenmiş bir fular bağlanır. Böylelikle çeşitli ipekten püsküllerin sarktığı bir tür dantel kûlah olan genç kızlık simgesi artık başından çıkarılır.

Akraba ve dostlardan mücevher ve altın takılar ödünç alınarak, gelin mümkün olduğunca zengin bir biçimde giydirilir. Gömlek de dahil olmak üzere tüm giysileri kırmızıdır. Tırnakları koyu kırmızıya ve kirpikleri siyaha boyanır.

Daima vekalet yoluyla evlenilir ve vekiller hep iki erkektir: Biri damat, diğeri de gelin için. İki şahit huzurunda molla tarafından sorgulanan bu vekiller şu erkeğin bu kızı almayı kabul ettiğini söylerler; gelinin vekili de şu kızın bu erkekle evlenmeyi kabul ettiğini söyler. El sıkışmak yerine, biri sağ başparmağını diğerrinin sağ başparmağıyla kavuşturur. Bu ayın sona erince, molla şahitlerin imzaladıkları küçük bir yazı yazar. Bu da bitince, davetlilerin sakal ve giysilerine gül suyu sıkılır; ardından su katılmış pembe ya da mor bir şerbet içilir. Bu sırada dışarıda gürültü yapılır, bağırılır, şarkı söylenir. Ardından gelin, eşinin evine götürülür.

Evlenenlerin anne-babaları karşısında kendilerine övünme payı çıkarmak isteyenler, yeni geline eşlik etmek üzere bir araya gelirler. Alayın düzeni şöyledir: En başta tüm erkekler ikişer ikişer olmak üzere ağır ağır yürürler. Ardından bazıları ellerinde bir ya da iki ipek mendille düzensiz hareketler yaparak havalara sıçrayan; bazılarıysa savaşçı kılığında, kolunda kalkan, elinde çıplak bir kılıç, dizini yere koyarak bir kılıcı başının üzerinde döndüren, bir bunu sırtının arkasından geçiren, bir başkasıyla savaşıyor gibi yapan, bir havayı yararak dönen ya da yere vuran ya da çömelen ya da sıçrayan, hiçbir anlamı olmayan bin türlü gülünç yüz maymunluğu yapan dansçılar. Ardından birkaç davul ve kamıştan ibaret, uzun, geniz-

den gelen sesler çıkaran birkaç flüt gelir; fakat bu çalgıcıların yüz buruşturmaları, çalgılarından çıkan havalardan çok daha fazla sayıdadır. Bu müziğin arkasından yine eğilip bükülerek ve mümkün olduğunca çok bağırarak bir sürname söyleyen şarkıcılar vardır. Onların ardından zengin bir biçimde eyerlenmiş bir atın sırtındaki gelin gelir. Damadın bir arkadaşı atı dizgininden tutarak yürütmekle görevlendirilir; iki arkadaşıyla gelinin iki yanından yürürler. Gelin tamamen kırmızı giyinir ve kendini baştan aşağı örten, yine kırmızı bir duvak taşır. Birçok kadın, atla onun peşinden gelir.

Damat, eşi geldiğinde evde bulunmamalıdır; o gün en yakın akrabalarından ya da dostlarından birinin evine yemeğe davet edilir. Gelin eve varınca, onu getiren alay aynı hayhuyla ama bu sefer yürüyerek, gidip damadı eve getirirler, ardından da gerdek odasına sokarlar.

Çoğu zaman, baba, talibe kızını vermeyi reddederse, talip paşaya bir armağan vererek kızı alabilir. Bu durumda paşa, babaya kızını şu kişiye vermesini emreder ve baba da emri yerine getirmelidir. Bunların aynı zamanda bir tür kaçak evlilikleri de olur. Bu, genç kızın ait olduğu kişi, mollanın huzurunda, kızı vermek istediği kişiye “Sana kızımı verdim” ya da “Sana kız kardeşimi verdim” dediğinde gerçekleşir; ardından kızın sahibi, kızın talibini onun odasına sokar ve dışarı çıkar. Bu kaçak evliliğin bir başka çeşidi de, bir efendi ve kadın bir köle arasında yapılır. Bir adam gizlice bir kadın köleyle ya da başka bir kadınla evlenmek istediğinde, mollayla birlikte hareme ya da kadınlar sarayına gider. Söz konusu kadın kapının ardında durur ve molla tarafından sorgulanırsa “Şu erkeği istiyorum” diye yanıt vermesi yeterli olur. Bu durumda bu evliliğin gerçekliğini kanıtlamak için başka hiçbir törene gerek kalmaz.

İleri gelenler, paşa söylemezse ve canı istediğinde onlar için

bir kadın seçmezse evlilikten bahsedemezler. Ve eğer bir şahıs sarayda iyi davranışlar sergilemezse, asla evlenmeksizin yaşlanıp ölebilir.

Kürtler şarkılara ve dansa çok düşkünlerdir; ama zevkleri iki konuda da kötüdür. En çok haykıran en iyi müzisyen olarak görülür ve ayılar misali en iyi sallanan da dünya ahenk şampiyonası ödülünü kazanır.

Dantel de Kürtlerin tutkularından biridir. Neredeyse tüm kadınlar, günlerinin büyük bir kısmını dantel işleyerek geçirirler. Yeni şeyler icat etmek ya da güzel bir fikri geliştirmek konusunda yetenekleri olsaydı, bu sanatta büyük gelişmeler kaydederlerdi.

Nehirlerden geçmek için kelek adını verdikleri salları kullanırlar. Bunlar ahşaptan değil, şişirilmiş tulumlardan ya da direklere bağlı, şamandıra görevi gören iri asmakabaklarından yapılır. Bu salları iki adam yüzdürür ve ellerindeki sırıkla yönlendirir. Ancak Kürdistan'da en yaygın olan usul gereği, iki çıplak adam birer balkabağı üzerine biner ve yüzerek salı bir iple çekerler. Bu sallar çok tehlikelidir ama gereklilik, korku-ya ardında saklayan bir perdedir.

Kürtler her zaman oturdukları için, en sonunda gevşer ve tombullaşırlar. Böylelikle Babalar ve Soranlar, vücutlarına esneklik kazandırmak için, çeşitli hareketler ve egzersizler yaptıkları iki iri tahta parçasını kullanmayı alışkanlık edinmişlerdir. Bu hareketleri ancak halsiz düştüklerinde ve terle kaplandıklarında bırakırlar. Ve bu egzersizleri yalnızca açken değil, aynı zamanda da mideleri doluyken yaparlar.

MAKALE V Kişilikleri

Kürtler kendi vatanları dışında pek utangaçtırlar. Her za-

man kıskanç ve şüphecidirler çünkü cahil, inatçı, hırslı, batıl inançlı ve meraklıdır. Tembellik öyle hakimdir ki, halk istemsiz, sıkıcı ve asık suratlıdır. Yalana, sözleşme ve yeminlerde hileye alıştırlar ve aşka olduğu kadar ihanete karşı da duyarsızdırlar.

Soyunma ve yeniden giyinme zahmetine katlanmamak için kıyafetleriyle uyumayı tercih ederler. Çalışmamak için biraz arpa ekmeğiyle yetinirler; aynı zamanda haydutluk yaparlar.

Bununla beraber güzel ya da lezzetli bir şey teklif edilir ya da anlatılırsa hayran kalırlar; ama yine de bunu taklit etmeye ya da yapmaya yetlenmezler.

MAKALE VI

Yazıları

Kürt dili Farsça kökenlidir ama bu, zamanla bozulmuş ve çok sayıda Arapça, Türkçe ve Keldani dilinde kelimeyi ya da cümleyi benimseyerek tek bir dil halini almıştır; bununla beraber prenslikler arasında bir takım lehçe farklılıklarına rastlanılır.⁵⁸

Kürt dilinin kullanıldığı hiçbir kitap ya da yazı bulunmaz. Yazı yazmaları gerektiğinde, tüm molla ve derebeylerinin bildiği Farsçayı kullanırlar.

Akar emiri Musa Bey bana bir gün birçok Kürdün varlığından bihaber olduğu Kürt alfabesini gösterdi. Emir, aslında Kürtçe harflerle yazılmış hiçbir kitap bulunmadığını ama ayrı

58 Kürt dilinin oluşumuna dair bu açıklama oldukça basittir. "Kürtçe de Farsça gibi, bir Batı İran dilidir ve kökeni Farsçadan farklıdır" (Minorsky, in E.I.). İki ayrı lehçe ayırt edilebilir: Kürdistan'ın güney bölgelerinde (Kermanşah, Kelhor, Goran, Sine) konuşulan "Kurdi" ve iki başlıca lehçeye ayrılan "Kurmanci": Güney lehçesi (Güney Hakkâri, Mukri, Baban, Süleymaniye) ve kuzey lehçesi (Kuzey Hakkâri, Erzurum ve Beyazıt) (-ç.n.).

kâğıtlar üzerinde Kürt dilinde yazılmış şiirler olduğunu söyledi ve bunları bana gösterdi. Bununla beraber pek sıcak gönül okşayıcı söz ve davranışlarına rağmen, onu bu alfabenin bir kopyasını bana vermesi konusunda ikna edemedim. Bu alfabe birkaç harf dışında tamamen Farsçaya benzer.

Daha önce de adı geçen ve Kürdistan'da on yedi yıl misyonerlik yapmış olan Domenico tarikatı mensubu Peder Garzoni, 1787'de Propaganda'nın masraflarını karşılayarak Roma'da bastırıldığı *Kürt Dilbilgisi Kitabı*'nı yazan ilk kişidir. Bu eseri yaratan ilk kişi olarak övgüyü hak eder ama öte yandan bu kitap hatalarla doludur. Örneğin neredeyse tüm Şin'ler yerine Sin kullanmıştır. Dahası çok sayıda gerekli terim, cümle ve deyim bu kitapta bulunmaz.⁵⁹

MAKALE VII

Kürdistan ürünleri

Kürtlerin tüm toprakları, küçük vadilerin art arda geldiği sarp dağlardan, güneyde az sayıda ovalardan ve gür derelerden oluşur. Bu millet daha dinamik fikirlerle sarsılsaydı, yabani kayalıklarından büyük çıkarlar sağlayabilirdi. Ve böylelikle komşu halklara ihtiyacı kalmaz ve haydutluk ve katillik gibi utanç verici meslekler edinmezdi. Dağlarını ekimliklerle bezeyerek yalnızca kendisine değil, aynı zamanda da Suriye'ye, Asur'a, Kalde'ye, Filistin'e, Irak'a ve hatta Avrupa'nın bir bölümüne yetecek kadar ürün alırlardı. Bu insanlardaki fikir üretme eksikliği, en değerli metallere dönüşen neredeyse bitmez tükenmez madenleri barındıran dağlarını oymalarını engeller. Vadiler ekilseydi, bu bölgelere güzel peynirler, tereyağı ve yün

59 Oysa Kürdolog bilgin B. Nikitine, Encyclopédie de l'Islam'daki Shemdinan adlı makalesinde, Peder Garzoni'yi "Kürdolojinin Babası" olarak nitelmiştir (-ç.n.).

sağlamaya yeterdi. Ovalar buğdayı ve arpayı yeteri kadar olmasa da, en azından nadirliklerinden doğan büyük kıtlığa çare olacak kadar sağlardı. Nehirler sayesinde memlekette her çeşit zanaat, bir zenginlik kaynağı olabilirdi. Kürdistan tanınmamış ve pek özen gösterilmeyen bir hazinedir. Sakinleri bolluğun içinde acı ve sıkıntı çeken açgözlülerdir.

Dağlarda her türden büyük miktarda ağaç, Avrupa'ya da gönderilen mazı, meşe palamudu, tüm Mezopotamya'ya ve Bağdat eyaletlerine satılan tütün, hünnap ya da önce yağını çıkardıkları, ardından da *tahini* adını verdikleri ve çok sevdikleri bal kıvamında bir madde elde ettikleri susam yetişir. Tahiniyi bir süre ateş üzerinde tutunca ve bir kaşıkla karıştırınca, bu maddede katılaştır ve bizim Calabre'nin birçok bölgesinde de yenene benzer bir koz helvası halini alır; buna da *helawi* adını verirler.

Tepelerde asma yetiştirirler; şarap yapma sanatını bilselerdi ve bu Kur'an tarafından yasaklanmasaydı, bu harika salkımlardan hoş ve lezzetli şaraplar elde edebilirlerdi. Bu salkımlardan *zhib* (kuru üzüm) ve tüm komşu milletlere sattıkları pişmiş şırayı (pekmez) yaparlar. Aynı zamanda kuru incir, bal, armut, nar, ayva, dut, erik, biraz kiraz, az miktarda ama lezzetsiz bir şeftali ve bol bol tükettikleri sebzeler de üretirler. Meşhur sülfatın çıkarıldığı tepeler de vardır. Orada neredeyse tüm şifalı ot ve bitkiler bulunur. Bu bitkiler arasında bolca *timbra*⁶⁰ bulunur; bu bitkinin köklerini tütün tabakalarına koku vermesi için koyarlar ve aynı zamanda duman başlarını ağrıttırmaya diye kullanırlar. Öte yandan dişlerini güçlendirmek amacıyla galanga ve terlemek, aynı zamanda da beyin kanamasını önlemek için meşhur adaçayından çiğnerler; genç kızların aybaşı ağrılarını tedavi etmekte pek etkili olan *agnus cas-*

60 Bu kelimeyi sözlüklerde bulamadım. Bu, kullanımı aynı olan ılgınağacı olabilir (-ç.n.).

tus⁶¹ tohumlarını da kullanırlar. Derideki kabarcıkları açmak için dağ lalesi yaprakları, kısır kadınları doğurganlaştırmak için kimyon, rahat bir uyku uyumak ve sakin rüyalar görmek için banotu, asit fazlalığını gidermek ve iştah açmak için labada, dahili ateşleri düşürmek için ak nilüfer, doğal gücü artırmak için salep tüketirler. Burada mineçiçeğine pek rastlanmaz ve bu, yine pek nadir bulunan ve tanımadıkları baldıran yerine, dalak üzerine uygulanır. Frenkmaydanozu da pek bulunmaz; bunu kuvvetli bir kalp güçlendiricisi olarak kabul ederler. Bol miktarda iki çeşit pelin bulunur. Bunu eylül sonu toplarlar ve mideyi güçlendirmek için fazlasıyla tüketirler.

Kerkük'te, mayıs ayında çok güzel ve dört karıştan biraz daha büyük çift çenekli bir bitki gördüm. Bir sonraki yıl temmuz ayında, çoğalmış olması umuduyla oraya geri döndüm ama bitkiyi göremedim. Bu bitkiye Kerkük dışında, Kürdistan'ın hiçbir yerinde rastlamadım.

Palma christi ya da keneotu çok yaygındır; bunu boyamacılıkta ve inatçı nezlelerin tedavisinde kullanmak üzere çıkarıldıkları yağ için yetiştirirler; ishal tedavisi için bundan neredeyse bir ons içerler. Suyu muhafaza ettikleri yerde genellikle misk otu bulundururlar. Bu otun, zehirleri uzak tutma özelliğine sahip olduğuna inanırlar. Sütleşen de bolca bulunur. Çobanlar, iç söktürme amacıyla bunun suyunu pekmeze karıştırarak içerler. Bazıları bunun yerine acur suyu ya da bir misk otu türünün suyunu kullanarak hayatlarını tehlikeye atarlar.

Bir de Kürtlerin dilinde *giyabanok* adı verilen *baaras* vardır.⁶² Her yerde anlatıldığı üzere bu, geceleyin parlayan ve gü-

61 Yemen safranı adı verilen ağaççık (-ed.n.).

62 Bitkinin burada verilen tasviri, bunun, afrodizyak etkilerinden dolayı tüm Doğu'da tanınan adamotuyla özdeşleştirilmesini sağlar. Bundan İncil'de bile bahsedilir: Tekvin, 30.14-16 ve İlahiler 7.13. bkz. Massé. *Coutumes des Persans*, sf. 218. *Derbessié*'deki eski öğrencilerimden biri olan Bakos Rayes de Chamesdin, Asurilerde de aynı âdetlerin bulundu-

müş yapraklara sahipmiş gibi görünen bir bitkidir. Yanına yaklaşıldıkça toprağın altına girer ve kimin peşinde olduğunu anlamak için saklanır. Üzerine birkaç damla kadın idrarı atılırsa hareketsiz kaldığı söylenir. Bu bitkiyi koparan kişilerin ağzından dinlediğim kadarıyla bildiğim en kesin şey, bunu hareketsiz kılmak için bitkiden belli bir mesafe uzaklıkta, baul inançlarına dayanan bazı sözler söyleme alışkanlıkları olduğudur. Yaprakları biraz asmanınkiler gibidir; kökü, mükemmel bir biçimde bir erkek ya da kadın vücuduna benzer; rengi ten rengidir. Bu koparıldığında, kökünün rüzgâr gibi uğuldadığı ve koparanın orada düşüp öldüğü anlatılır. Bu tehlikeden korunmak için ilk önce bitkinin etrafını kazarlar; ardından ipin bir ucunu köke, diğer ucunuysa bir köpeğin ya da keçinin boynuna bağlarlar; mümkün olduğunca uzaklaşırlar ve oradan hayvana taş atarlar; hayvan kaçmak için çabalarken kökü topraktan söker ve düşüp ölür. Bunun üzerine oraya yaklaşırlar ve bitkiyi omuzlarına bağlarlar. Bana bu bitkinin iki türü olduğunu söylediler: Biri odunsu, diğeriye yağlı. Bu köke çeşitli etki güçleri mal ederler. Bazıları birleşme sırasında eğer bu elde tutulursa, neslin devam ettirilebileceğini söyler; bazıları şeytan çıkarmakta etkili olduğunu anlatır; bazıları sırtta taşındığında ateşli hastalıklardan koruduğunu savunur; bazılarıysa bana, romatizmaları tedavi etmede yağlı türün etkili olduğunu tecrübe ettiklerini anlattı. Bitkiyi kaynatarak yağını çıkarırlar ve bundan elde ettikleri merhem her türlü romatizma ve ağrıyı tedavi eder. Kol ağrısı için kökün o kolundan çıkarılan yağı, ayak ağrısı varsa o ayaktan çıkan yağı, vs kullan-

ğını bana bildirmişti. Giyabanok kelimesinin kaynağı ise şüphelidir. Rabi Guorguis İsa de Mar-Yakub'a göre banoka, Süryanicede "bir kadını bir adama sevdirmek gücünde olan" ... demektir. Ama fikrini almış olduğum Emir Kamıran Bedirxan bu kelimenin basit bir biçimde Bano, yani genç kız kelimesinden gelebileceğini düşünür ve bu durumda Giyabanok "Genç Kız Otu" anlamına gelir (-ç.n.).

mak gerektiğini ileri sürenler de vardır. 1810 yılında, bitkinin bol bol bulunduğu Mardin'den bana yazarak, bunun yağından küçük bir testi satın almak isteyip istemediğimi sordular. Fakat fiyat oldukça yüksek olduğundan ve bu yağı tecrübe etmediğim için ve öte yandan da aldatılmaktan korktuğum için yağı satın almak istemedim. Oysa diğer taraftan biri erkek, biri de dişi olmak üzere bu köklerden edinmek üzere pek itinalı araştırmalarda bulunmaktan da geri kalmadım ve köklerin her birine yerel paradan üç yüz kuruş vaat ettim. Mardin'in, büyük bilgisinden dolayı buradan geçen tüm Avrupalı seyyahlar için önemli bir adam olan Katolik Ermeni başpiskoposu Monsenyör Joachim Tasbas, bu bitkiden göndereceğine dair bana kesin bir söz verdi. Bu kökün büyük güçlerini bana bol bol öven aynı şehrin hekimi de bu konuda bana yardım etmeye gönüllü oldu; ama gel gör ki kader, bu kökü ellerim arasında tutma zevkini bana tattırmadı. Amêdi'de, Vanlı bir sapkın Ermeni rahip bana bundan getireceğine yemin etti çünkü anlatığına göre şeytani duaları sayesinde bu kökten daha önce de koparmıştı. Daha sonradan öğrendiğime göre, ona izin vermemiş olmama rağmen bu işlemi gerçekleştirmeye hazırlanmış ve kökü topraktan sökerken beyin kanaması geçirmişti; birkaç gün yaşadı, ardından da öldü. Evimde odunsu türün birkaç parçasını muhafaza ediyorum.

Ülkenin yerlileri, örneğin Amêdi paşası, bana dağlarında pek harika bir otun yetiştiğini; bu otun kokusunu içine çeken kişinin anında kör olmasına yol açtığını ve bunun yanında panzehir niteliğinde başka bir otun bittiğini; panzehirin kokusunun da gözleri yeniden açtığını anlattılar. Kürdistan'da Domeniko misyonerliği yapan, 1779'da Zaxo'da ölen ünlü hekim, botanikçi ve matematikçi Peder Léopold Soldini hakkında şunlar anlatılır: Peder, bitki toplamak için dağlara çıktığında, kendisine eşlik eden kişinin, topladığı otları görmemesi

için oraya varır varmaz yanındakine bu otu koklatır ve onu kör edermiş. Küçük keselere yerleştirdiği otlarını topladıktan sonra yanındaki kişiye panzehir otu koklatır ve onun yeniden görmesini sağlarmış. İsteyen buna inansın! Bense, bunu onların her zamanki küçük masallarından biri olarak kabul ediyorum.

MAKALE VIII

Ticaretleri

Ülkenin ürünleri ve görünümünden yola çıkarak, ticaretin ne durumda olabileceği kolayca saptanabilir. Toprağın doğal verimliliği sayesinde halkın elde ettiği kısıtlı erzak cimrice kullanıldıktan sonra, fazlası komşu bölgelerle takas edilir. Başlıca ticari mallar şunlardır: Tereyağı, peynir, pirinç, balmumu, bal, mazi, yün, kuru üzüm, odun, kuzular ve katırlar.

Haydutluk da onlar için bir ticaret biçimidir. Kervanlara saldırır ve çoğunlukla incilerden ve kumaşlardan ibaret olan mallarına el koyarlar; bunları neredeyse bir hiç karşılığında satar ya da takas ederler. 1813 yılında Musul şehrinin "Sincar" adı verilen surdışı bölgesinde, Kürt kadınları kirli teraziler içinde, neredeyse hepsi sahte olan paralarının ağırlığınca, muhteşem inciler satmaktaydı. Öte yandan bazı sefil Kürtlerin, gömlek niyetine şal giydiklerini gördüm; ki bu kumaşlardan bazıları, Avrupa'da omuzlarını örtme zevki uğruna bir hanımın on bin düka vereceği türdendi. Kürtler, ticarete daima açgözlü, aldatıcı ve şüphelidirler.

MAKALE IX

Sanatları ve zanaatları

Tembelliğin ve haydutluğun, Kürtlerin tek zanaati olduğu

söylenbilir. Yiyebilecekleri sefil bir lokma olduktan sonra, zamanlarını pipo içmekle geçirirler. Ama erzakları ve tütünleri tükenir tükenmez, birilerini öldürmek için bir araya gelirler. En dürüstleri tarım ve çobancılıkla uğraşır. Bazıları sepet örerek, bazıları kilden kaplar yaparak, bazıları tahta kaşıklar oyarak, ipten sandaletler yaparak, hasırlar örerek, halılar ya da kumaşlar dokuyarak geçimlerini sağlar. Baba'da atlar için eyerler, dizginler ve koşum takımları yapılır. Şambo'da birçok insan ipekböceği yetiştirir ama bunlardan ancak fular yapabilirler. Çok az demirci, duvarcı ve oduncu vardır; bunlar hiç ünlü değildir ve genellikle Hıristiyanlar veya Yahudiler bu meslekleri yapar. Böylesi bir iş yapılması gerektiğinde, Pers'le komşu olanlar ustayı oradan, Mezopotamya sınırlarında bulunanlarsa bu bölgeden getirtirler. Birkaç Farsça ve Arapça elyazması okumayı bilen herkes hekimlik yapar. Kadınlar yünü ve pamuğu eğirir ve nakış işlerler. Kısacası bir zanaat icra etmektense yoksulluk içinde yaşamakla seve seve yetinirler çünkü her türlü bilimsel yoldan vazgeçmişlerdir.

MAKALE X

Beslenmeleri

Kürtlerden daha kötü zevke sahip başka bir millet olduğuna kimse beni inandıramaz. Kendi yiyeceklerine o kadar bağlıdırlar ki, Avrupalı bir aşçının, sanatının tüm incelikleriyle hazırladığı mis kokulu bir yahni, onlar için tiksindirici bir yemek olur. Görüldüğü kadarıyla iştahları, güzel değil pis kokular sayesinde açılır. Neredeyse tüm yemekleri nohutla hazırlanır. Her yemeğe pirinç koyarlar. Mutfaklarındaki en güzel şey olan pilav,⁶³ günlük yiyecekleridir. Bu, suda kaynatılarak

⁶³ Burada bahsi geçen yemeklerin çoğu Türk ya da Arap mutfağındandır. Helta ve sefta Arap kökenlidir. Türkçedeki hoşafa, Kürtçede hweşav adı verilir (-ç.n.).

üzerine eritilmiş tereyağı atılan pirinçten ibarettir; ardından bunu elleriyle bir bakır tepsi üzerine yığar ve sofraya getirirler. Pilav, biraz dövülmüş kuzu eti ve undan oluşan kebabları vardır. Bundan her biri yaklaşık bir kilo ağırlığındaki köfteler yaparlar; en fazla iki saat kaynatırlar; oysa bunları pişirmek için iki gün bile ancak yeter. Ardından bunu taş gibi sert haliyle yerler. Bazı bölgelerde bunu ıtırılı otlarla doldurarak çiğ yedikleri bile olur. Öte yandan yaprak kullanırlar. Bu, pazı ya da asma yapraklarına sarılan pirinç ve kuzu etidir. Ezilen, kaynatılan ve güneşte kurutulan buğdaydan ibaret bulguru (*borgol*) yerler. Kabuğundan çıkarılan, hafifçe dövülen, ardından da kaynatılan ve güneşte kurutulan *keşkek*'i severler. Bazıları bir çeşit kötü hazırlanmış şehriye olan *rişt*'i de yapar. Onlara göre en nefis yemekleri, şu şekilde hazırlanan keşik'tir: Buğdayı kabaca öğütürler ve iyice kaynatırlar; ardından içine ince kıyılmış soğan başları, kereviz yaprakları, semizotu, tere otu ve pazı eklerler; bunun içine bir de ezilmiş bezelye ve ekşi süt katılır; bazıları buna sarımsak da koyar ve buğdayı etle haşlar. Bu karışımı kilden büyük bir kazana koyarlar ve on beş gün, yazın bazen yirmi gün boyunca beklemeye bırakırlar. Hareket ettirildiğinde kaptan bir leş kokusu yükselir, ki bunu günde beş ila altı kere yaparlar. Daha sonra bundan biçimsiz toplar yaparak bir yirmi gün daha damda güneşe, toza ve tüm börtü böceğin keyfine maruz bırakırlar. Bu da bitince, onların deyişiyle iyi bir şeyler yemek istediklerinde kullanmak üzere bunu muhafaza ederler. Uzun küçük kabakları oyarak ve yapraktaki aynı malzemelerle doldurarak dolma yaparlar; bunu koyun kuyruğunun yağına buladıktan sonra büyük bakır bir kapta pişirirler. Helta da yerler. Bu, et parçaları, nohut, kuru üzüm, kuru incir, kuru erik, kuru bezelye, hurma, soğan ve bademden oluşan bir türdür ve içine bir tutam ince un, kuzu yağı ya da tereyağı katılır. Bakır bir kapta iyice pişirildikten

sonra sofraya getirilir. Bundan çok yiyen kişinin hintyağı ya da acur yağına ihtiyacı olmaz. Derebeylerinin evlerinde hayvansal yağa ya da tereyağına iyice bulanmış ve badem ve şekerle doldurulmuş bir yaprak hamuru olan baklava yapılır. Et kızartmaları ya küçük et parçalarından ya da şişin üzerine geçirilen ve şefta adını verdikleri kıyılmış etten ibarettir. Çorbalarında ebegümeceiden başka ot kullanmazlar; diğer otlara gelince bunları bilmezler ya da tiksindirici ve gereksiz şeyler olarak değerlendirip atarlar.

Yataktan şafakta çıkarlar. Kalkar kalkmaz salık verilen kısa dualarını ederler ve hemen ardından kahvaltılarını getirilir. Bu genellikle ekşi süt, küçük parçalar halinde kesilmiş olarak kendilerine sunulan peynir, tahini, balda kaynatılmış elma, petekli bal, şami, pekmez, meyve ve ekmekten oluşur. Ekmek, diğer yiyecek parçalarının içine sarılabilmesi amacıyla, esnek ve ince kalması için daima çiğdir.

Tiksindirici buldukları hayvanların işkembe ve başlarını atarlar. Av hayvanlarını ancak çürümeye başladıysa yerler.

Şarap, ispirotolu içki ya da başka sarhoş edici içkileri içmeleri yasak olduğundan, yemek yerken “güzel su” olarak tercüme edilen *xweşav* (hoşaf) içerler. Bu, kuru üzüm, incir, kuru erik ve kuru bezelyelerin suda kaynatılmasından oluşan bir karışımdır. Ardından bu bitki suyunu tahtadan büyük bir kepçe eşliğinde bakır bir kaba koyarlar ve sofraya getirirler. İçmek isteyen bu sudan kepçeyle alır ve içer, ardından kaynamış meyvelerden yer.

Ne masaları, ne sandalyeleri, ne tabakları, ne bardakları, ne masa örtüleri, ne peçeteleri, ne çatalları, ne bıçakları, ne tuzlukları ne de sirkelikleri vardır. Az çok bir tahta kaşıkları vardır ama bunu da pek azı kullanır çünkü elleriyle yediklerinde daha fazla tat aldıklarını düşünürler. Masa örtüsü yerine, yere kaba bir kumaş ya da deri parçası sererler ve öncelikle ekmek-

leri bunun etrafına dizerler; ardından ortasına yığılı pilavı ve bunun etrafına da bakır kaplarda diğer tüm yemekleri koyarlar. Ardından sofranın etrafında çömelirler. Sağ elle yerler çünkü sol ellerini daha kaba işler için kullanırlar. Her şeyi elleriyle bölerler. Başkanlık eden kişi sofraya arkadaşına iyi bir parça verme nezaketini göstermek isterse, bunu, Avrupalıların köpeklerine yaptıkları gibi onun önüne atar. Yemekten sonra ellerini, sakallarını ve ağızlarını su ve sabunla yıkarlar.

Baba, Soran ve Qelaçolan Kürtleri daha kibar bir biçimde yemek yerler. Çömelmeksiz yere otururlar ve önlerindeki küçük masalar üzerine, yemeklerin konulduğu tabaklar büyük bakır tepsilere yerleştirilir; hem yemekten önce, hem de sonra ellerini yıkarlar.

Akşam ve gece yemeği biter bitmez pipoları ve kahveleri getirilir; pipolarından bir nefes ve kahvelerinden bir yudum almayı severler.

MAKALE XI

Giyinme biçimleri

Kürt kıyafetleri sanki zevke ve yöreye göre değişir. Soran, Baba ve Qelaçolan Kürtleri daha çok Pers'le komşu olduklarından, diğer Kürtlere göre daha şık giyinirler. Derebeyleri Konstantinopolis beyleri gibi giyinir ama kavuk modasına uymazlar; çünkü sultanın tebaası olarak görünmek istemezler. Bunun yerine küçük kırmızı bir külahla, şaldan bir sarık takarlar. İkinci sınıf kişiler, başlarını farklı renklerde, kenar işlemesi olmayan ve etekleri uçuşarak boyun ve kulaklar üzerine düşen ipekten bir çatkıyla sararlar. Yoksul sınıf biraz Perslilerin tarzında, dizin bir karış üzerine kadar uzanan, iki tarafı açık uzun bir kıyafet giyerler. Başlarına uzun, beyaz bir külah takarlar. Bazı hizmetkârlar, özellikle de ulaklar, başlarına

kulaklarına kadar düşen, sivri ve ayırık uçlu, beyaz yünden üçgen biçiminde ve dar bir külah taşır. Bazıları da külahlarının etrafına, alacalı ipekten basit bir fular sararlar.

Bellerini, altın, gümüş ya da değerli taşlardan iki büyük tokayla karın üzerinde kapanan geniş kuşaklarla sıkırlar.

Kadınlar diğer prensliklerde yaşayan Kürtlerden farklı giyinirler. Genellikle zevkleri, diğer Doğulu kadınlarınkine yakındır. Tüm ihtişamları başlarındadır. Önü yüksek, arkası alçak ve ortası bombeli, başlık biçiminde sarıklar takarlar. Bu sarığın içi pamukla doludur; üzeri sırma ve ipekle örülünce çok güzel girişik süsler oluşturan, rengârenk ipek kurdele sıralarıyla kaplıdır. Bu sarık üzerine çok sayıda akik, alaca somaki, amber ve küçük aynalar dikilir. Arkada neredeyse yere kadar uzanan, keyiflerine göre renklere sahip fularlar sarkar; bunlar yedi taneye kadar ulaşabilir. Bu sarık siyah, kırmızı ya da sarı ipekten bir çatkıyla tutturulur.

Tüm Kürt kadınları ve nice Asyalı kadının bu çatkıyı giysilerinin ya da cibe'lerinin üzerine bağladığı gibi, Qelaçolan kadınları da bunu, çok nadiren beyaz renkte giydikleri sıradan gömleklerinin üzerine bağlarlar. Böylelikle giysileri daima gereğinden fazla bol ve biçimsiz görünür. Bu giysi diğer Kürt kadınlarınınki gibi kısa değildir ve daima Pers'te üretilen çok ince bir kumaştan olur.

Genellikle tüm Kürt kadınları bilekten dirseğe kadar mercan, incik boncuk, akik, amber ve altınla örtünmek isterler. Aynı şeylerle boyunlarına taktıkları kolyeler de yaparlar. Bunun için de altın kakmalı iri lacivert taşları ve alaca somakiler kullanırlar.

Kuşanmadaki sivrilme istekleri kemerlere kadar görülür. Bunlar çeşitli iri gümüş ve bazen de altın parçalarıyla kaplı, siyah ya da yeşil kadifedendir; ortalarında, göbeğinde bir mücevher bulunan çok daha büyük ve işli bir parça da görüldü-

gü olur. Tüm bu parçalar sık sık beş buçuk ve hatta altı kilo-ya kadar çeker.

Kürt kadınlarının burunlarını delmek gibi barbarca bir zevkleri vardır. Hatta bazıları ortadaki duvarcığı delerek altından büyük bir halka takarlar. Çöl Arapları da aynı şeyi yaparlar. Diğerleriye dış yüzü deler ve oraya ya küçük bir halka, ya da taşlarla süslenmiş altından bir çivi takarlar.

Behdinan, Botan, Şambo ve Sincar Dağı kadınları ayrı bir modaya uyarlar. Kaba, kızıl esmer yünden, dizleri geçmeyen bir *cibe* giyerler. Bu, hiçbir sanat kullanılmaksızın yapılmış, üstü olduğu kadar altı da geniş ve kolsuz bir giysidir. Yarım karış genişlikte, eşit dört parçadan oluşur. Bunun altına kaba, çizgili ve bej rengi, yünlü kumaştan kolları olan bir hırka giyerler. Bu da *cibe* kadar uzundur ve iç kısmı, aynı kumaştan ve renkten ya da ince şayaktan olan donun içine girer. Pabuçlar güzelce örülmüş iptendir ve pek ustaca boyanır. Derebeyleri Baba büyükleri gibi giyinirler ama kırmızı külahları biraz daha uzundur. Ava gittiklerinde köylüler gibi giyinirler.

Kadınları, başlarında ipekle kaplı, yaklaşık bir karış uzunluğunda ve testiye benzeyen bir çeşit hafif tolga taşırlar. Bu tolgayı, on karış kadar uzunluğunda, iki ucu ve dört kenarı işlemeli, beyaz bir muslinle kaplarlar. Baştan sarkarken bir ucu boyun etrafına sarılırken, diğer ucu da özensizce böğüre düşer ve yere kadar uzanır. Her mevsimde yaklaşık yarım parmak kalınlığında ve asla dizlerden aşağı inmeyen, astarlanmış bir örtüyle örtünürler. Bu giysinin yarısı, üst kısmından iri ipek düğmelerle tüm göğsü kapatır; alt yarıya gelince, karşıt iki etek birbiri üzerinde üçgen biçiminde kesişir ve böylelikle kalçaların önünde çifte bir örtü oluşturur. Böylece doldurulan bu kıyafet çuhadan, kadifeden, ipekten ya da başka kumaşlardan yapılır. Dizlerin altında istedikleri renkten olan ipek ya da keten gömlek sarkar. Dikişlerin üzerine, genişliği altı parma-

ğa varan büyük danteller işlenir. Tüm çevresindeki kenar bas-kısı da aynı şekilde süslenir. Kadınlar uzun ipek pantolonları-nın paçalarını, aynı zamanda dört parmak uzunluğundaki ve hem yazın, hem de kışın giydikleri sarı deriden botları da bağ-layan iki ipek fularla bağlarlar. Gömleklerinin kolları çok uzundur çünkü sivri bir biçimde son bulmaları gerekir. Bu uzunluk kolların sarılmasını ve düğmesi olmayan giysilerin kollarının kapatılmasını sağlar. Böylelikle soğuktan korunur ve kollarının gözükmesini engellerler.

MAKALE XII

Eğlenceleri

Kürtlerin karakteri dikkatlice değerlendirilirse, pipo ve ka-dınlardan başka zevkleri olmadığı ortaya çıkar. Diğer eğlence-li işlerden çabucak sıkılır ve ilk ikisine geri dönerler. Görün-düğü kadarıyla bunlardan bir günden fazla süreyle uzak kal-maları mümkün değildir. Zavallılar eve dair işleri yoluna koy-mak amacıyla değil, eğlenmek için evlenirler. Çocuklar bile pipoya o kadar alışmışlardır ki, bir saat boyunca bundan mah-rum kaldıklarında deli gibi olurlar.

Harem, yani kadınlar sarayı dışında bulduklarında, dost-larıyla sohbet etmeyi severler. Ata binmek de onları coşturan bir eğilimdir. Bu, saldırıyormuş gibi yaparak, bir mızrak, çıp-lak kılıç ya da tabancayla birbirlerini kovalamaktan ibarettir. Aynı zamanda yol haydutluğu yapmak da alışkanlıkları ara-sındadır. Dağlarında yaşayan av hayvanlarının bolluğu onları ava çeker. Bunu ağla, doğanlarla, tüfeklerle ve hatta bazen hiç-bir araç kullanmaksızın yaparlar. Keklikleri kuş ağıyla avlar-lar. Uçarken yalnızca keklikleri yakalayan çok güzel bir tür doğanları vardır. Aynı zamanda başka doğanları da ya yaban tavşanlarını ve karacaları (bunları yakalar ve gözlerini oyar-

lar) takip etmek ya da kuşların peşinden uçmak üzere yetiştirirler. Bu avı seyretmek keyif vericidir. Avcılar her biri karnı aç olan ve gözleri küçük güzel bir takkeyle kapatılmış kendi doğanlarıyla, at sırtında ilerlerler. Havada küçük bir kuş gördükleri anda takkeyi çıkarırlar. Doğan gözünü açar, kuşu fark eder ve öylesine hızla havalanır ki, anında avının üzerinde biter. Pençeleriyle kuşu herhangi bir yerinden yakalar ve kendini aşağı doğru bırakır. Kuş, saldırganın ağırlığıyla sürüklenir. Yere konunca, doğan kuşu öldürmek için gagasıyla darbeler vurur. Bunun üzerine avcılar bu amaçla getirdikleri bir parça etle koşarak gelirler ve bunu doğana verirler; doğan avını avcılara bırakarak eti yemeye başlar. Tüfekte gürültülü bir biçimde yaban domuzu (bunu vurdukları yerde bırakırlar çünkü bu hayvan onların gözünde arı değildir), dağ keçisi, ayı ve kaplan avlarlar.

Sık sık da hiçbir silah kullanmaksızın avlanırlar. Yirmi ya da otuz kişiden oluşan dört grup oluşturur ve çığlıklar atarak keklüklerin barındığı yerlere yönelirler. Bunlar uçuşur ama her tarafta engellerle karşılaşır. Uçuşları alçak ve kısadır; böylelikle çabucak yorulurlar. Bunun üzerine uçmayı bırakır, sırt üstü yatar ve hiç hareket etmeksizin yakalanırlar.

Bunun dışında koyunların tos vurmalarını ya da keklüklerin birbirlerini gagalamalarını seyrederek eğlenirler; hatta sırf bu amaçla bu hayvanlardan birçoğunu el altında tutarlar. Cambazlık oyunlarını ve havai fişekleri de severler.

Kadınların da bir takım eğlenceleri vardır. Bunlardan en gürültüsü, seyran adını verdikleridir. Bu, kırlara yapılan bir geziden ibarettir. Paşa, yılda iki kere, bir ilkbaharda, bir de sonbaharda, karısının bu eğlenceden istifade etmesine izin verir. Botan, Behdinan ve Şambo emiresi seyrana çıktığında, şehrin tüm Müslüman kadınlarının ve özellikle de önemli hanımların ona eşlik etmesi gerekir. Tüm Hıristiyanlar da, rahipler

de dahil olmak üzere buna mecburdur. Hepsi de at sırtında bulunan emire ve diğer hanımlara eşlik etmelidirler. Her hanımın yanında üç Hıristiyan bulunur. Biri atın dizginini tutarken, diğer ikisi de atın iki yanında yürür. Maiyetin diğer tüm kadınları yayadır. Erkeklere görünmemek için yola şafakta çıkılır ve akşam olunca geri dönülür.

Topluluk halinde at gezintileri şöyle düzenlenir: *Malxwē* ya da paşanın başbakanı, bir molla ve on ya da on iki hizmetkârla başı çeker. Hemen ardında, münasip uzaklıkta prenses atla ilerler. Şehrin en seçkinlerinden olan üç Hıristiyan ona eşlik eder; biri atın dizginini tutar, diğer ikisi de atın iki yanında yürür. Ardından beyin eşleri ve kızları, sonra da ağaların eş ve kızları gelir. Hepsi de örtülüdür ve her birine üç Hıristiyan eşlik eder. En sonda ise, durum gereği hepsi de şarkıcı olan ve mümkün olduğunca haykıran diğer kadınların uzun sırası gelir.

Paşanın eşi saraydan çıkar çıkmaz bu kadın kalabalığı, eğlenceye uygun şarkılar söyler ve akşam geri dönünceye dek çığlık çığlığa bağırmayı ve gay guy etmeyi bırakmazlar. Belirlenen yere ulaşıldığında Hıristiyanlar kadınları göremedikleri uzak bir köşeye çekilirler ve onları tamamen özgür bırakmış olurlar.

Böylelikle kadınlar bütün günlerini bir bahçe ya da hoş bir alanda geçirirler ve şarkılar söyler, gürültü yapar, dans eder, yiyip içip eğlenirler.

Dördüncü Bölüm

Kürdistan sakinleri

MAKALE I

Yezidiler

O nlarla birçok kez alış veriş yapma, Yezidilerin evlerinde yemek yeme ve uyuma fırsatı bulduğumdan, tarikatları hakkında bilgi edinmek amacıyla sohbetlerinden istifade ettim. Yezid (*iazid*) kelimesi tercüme edilirse, Arapçada “gelişme” anlamına gelir. Bazıları Yezidilerin, bu ismi Yezid (*iazid*) adındaki bir liderlerinden aldığını savunurlar; aynı zamanda ilk Yezidilerin Sincar Dağında yaşayan, Eutychés⁶⁴ müridi Yakubi Hıristiyanlar olduğunu ve Musul paşasına bağlı olduklarını ileri sürerler. XVI. yüzyıl sonunda rahipleri ve keşişleri hep beraber Kutsal Toprakları ziyaret etmek amacıyla Kudüs’e gitmek istemiştir. Yola çıkmadan önce müritlerine, yokluklarında yabancı rahipler ya da keşişler gelirse, onları kovmaları ve kendilerinin geri dönmesini beklemeleri için emir vermişlerdir. Yöneticilerinin uzun süren yokluğu, Konstantinopolis

64 V. 378- v. 454, önce Nasturiliğe karşı mücadele veren, daha sonradan bu mezhebi benimseyen ve monofizit doktrini öğreten Bizanslı çileci (-ed.n.).

gibi güçsüz bir hükümetin uzaklığı, memleketlerinin zor durumu, yabancı ve çekingен mizaçları bu halkı Musul paşasına karşı ayaklanmaya itmiştir. Birkaç yıl sonra Osmanlı gücü Yezidileri dize getirmeyi ve ağırlığını hissettirmeyi başarmıştır. Türklerin aşağılamalarına tahammül edemeyen Yezidiler, bu ağır boyunduruğu sarsmış, Türkleri yeniden topraklarından kovmuş ve şu anda oldukları gibi kendilerini bağımsız ilan etmişlerdir.

Bu ayaklanmaya öfkelenen ve onlara başka türlü boyun eğdirmeyen Ninova paşası, Yezidilerin komşu halklarla ticaret yapmalarını ve rahip ve keşişlerinin bu topraklara girmesini yasaklamıştır. Bu durumda Yezidiler dini anlamda hiçbir yönetim olmaksızın kalmışlar ve böylelikle yavaş yavaş dinlerini unutmuşlardır. Aralarından en güçlü ve en vicdansız olanı, yani Yezid, böylelikle keyfi doğrultusunda yeri ayin usulleri, kehanetler, törenler oluşturmaya başlamıştır; öyle ki kısa bir süre zarfında bu batıl inançlar ve aşağılamalar sayesinde halkın gözünü korkutmuş ve saygı görmüştür.

Birkaç yıl geçince ve az sayıdaki okur-yazar da ölünce, okumayı öğretebilecek kimse bulunamamıştır. Böylelikle evlerde bulunan kitaplar, gereksiz bir yük halini almıştır. Kitapların bir kısmı yakılmış, bir kısmı da komşu Hıristiyanlara üç kuruşa satılmıştır. Bunların hâlâ hayvanlar gibi yaşayan ve gözü pek talancılar olan Yezidilerden korkan sapkın komşularından bazıları onlara katılmış ve böylelikle Yezidiler adını alan tek bir tarikat oluşturmuşlardır. Bu bölgeler hakkında edinebildiğim bilgiler bundan ibaret.

Ancak sebepsiz yere olmaksızın, Yezidilerin kökenlerinin bambaşka olduğunu düşünüyorum. Bana kalırsa “Yezid” kelimesi, Farsçada “Tanrı” anlamına gelen Yezd’den (ya da Yezdan’dan) gelir ve bu durumda “Yezid” “Yezd müridi” demektir. Antonio Giggeo, yezidiya kelimesinin “batıl inanca dayalı

dini uygulamalara sahip” anlamına geldiğini söyler.⁶⁵ Gerçekten de Yezd, Mukan’ların misyoneri Piskopos Elie’nin üç balta darbesiyle yıktığı putun adıdır. İleri sürdüğüm fikri kanıtlamak açısından, aşağıdaki anlatının kaçınılmaz olduğunu düşünüyorum.

IX. yüzyıl başında yaşayan Marga Piskoposu Thomas, adı geçen Elie’nin Hazar Denizi tarafındaki Pers sınırında bir şehir olan Mukan’a piskopos atandıktan sonra buraya görevi gereği geldiğini açıkça belirtir. Buranın halkını kendini tamamen batıl inançlara ve putperestliğe adanmış, barbar ve yabancı bir halde bulur. Bu yeni yüksek rütbeli papaz, büyük çabalar sarf ederek halkı eğitmeye çalışır. Bu vahşiler Elie’nin öğretilerini zevkle dinlediklerini itiraf etmekteydiler. Aynı zamanda onun doktrinini benimsemeye ve onun gerçek Tanrı’sını tanımaya ikna oluyor ve eğilim gösteriyor gibi görünüyorlardı; fakat atalarının daima dini bir saygıyla taptıkları putları Yezd’den vazgeçmekten çok korkuyorlardı. “Bizim tarafımızdan terk edildiğini ve aşağılandığını görürse, bizden en acımasız biçimde yok edici intikamını alır” diyorlardı.

Elie onların korku duyduğu ve tapındığı bu cismi görmek istedi. Bu barbarlar tarafından anında komşu bir tepenin doruğuna götürüldü. Diğer taraftaki vadide harika bir orman uzanmaktaydı. Ormanın ortasında, bu vahşilerin dini uygulamaları sayesinde yükseklik kazanmış ve kocaman bir kitleye dönüşmüş, yaşlı ve devasa bir meşe ağacı bulunuyordu. Yapraklarının oluşturduğu katmanın kalınlığı, dallarının uzunluğu, yansıttığı geniş gölge çemberi, işte bütün bunlar ağacı tek ve olağandışı kılıyordu. Gayretkeşliğiyle kendinden geçen piskopos bir balta aramaya başladı. Bir tane bularak elleriyle kavradı ve aceleyle vadiye indi. Lanetli ağaca yaklaştı. Orada duran tehditkâr bakışlı şeytani dikkatle inceledi. Baltasını iki

eliyle havaya kaldırdı. Korkunç devasa gövdeye vurdu, bunu kökünden söktü ve üç darbeye yere yıktı. Bununla yetinmeyecek, putperestlerin “Yezd’in oğulları” adını verdikleri ağacın filizlerini de ürkünç bir biçimde katletti.⁶⁶

Bu tarih parçasından yola çıkarak, korktukları putlarının yok edilmesinden dolayı şaşkına dönen bu vahşilerin bir kısmının, putun öfkesine maruz kalmamak için bu toprakları terk ettikleri mantıken düşünülebilir. Kürdistan Medler, Persler ve Asuriler için daima bir sığınak olmuştur. Bu korunaklı yerlerin yakınlığından istifade edilerek, buraya sığınmak kolaydır. Dağların ıssızlığı, gölgeli vadilerin yüksek sayısı, ağaçların bolluğu, antik inançları doğrultusunda şeytanlarına kurban verebilecekleri yeni sunaklar kurabilme imkânını onlara veriyordu. Bunlar zamanla, rahipsiz ve dinsiz kaldıkları için yabanileşen Yakubilere ve Nasturilere karışmışlardır ve daha sonradan onlarla tek bir tarikat oluşturdukları düşünülebilir.

Yezidilerin batıl inançlarını büyük bir dikkatle herkesten sakladıklarını gayet iyi biliyoruz. Aynı zamanda tüm millet ya da tarikatlardan daha fazla saygıyla şeytana taptıklarını ve ondan korktuklarını, onun adını ve buna benzeyen diğer kelimeleri telaffuz dahi etmekten nasıl ürktüklerini, vahşi mizaçlarını, hayat tarzlarını da biliyoruz: Kısacası her şey onların kökenlerinin ve inançlarının Mukan putperestleriyle aynı olduğunu açık eder.

Ama savımın akla yatkın olup olmadığına karar verme işini eleştirmen ve tarihçilere bırakıyorum.⁶⁷

66 Bütün bunlar J. S. Assemani, *Bibliotheca Orientalis*, Cilt III, I. Bölüm, sf. 493'te bulunuyor (W. Budge, *The historia monastica*, II, sf. 511) (-ç.n.).

67 Yezidilerin ya da haksız yere çoğu zaman “şeytana tapanlar” olarak adlandırılan bu halkın kökenleri uzun süre bir sır olarak kalmıştır. Ancak Taymour, Guidi ve Azzaoui'nin araştırmalarının ardından hiç şüphe kalmamıştır: Yezidiler X. yüzyılda Şeyh Adi tarafından kurulan Müslüman bir tarikattır; bunlar yavaş yavaş din yolundan ayrılarak, gerçek İslamla hiç alakası kalmamış, çok sayıda batıl inanç ve inanişe yönelmişlerdir.

Yezidiler inançlarının gizemlerini açıklamada pek ihtiyatlı davranırlar; birkaç sır keşfedebilmek için Yezidileri rakıyla yumuşatmak gerekir. Öte yandan dinleri hiçbir dine bağlı olmamaktan ibarettir; öyle olmasa da bu bir inançlar karışımıdır. Görüldüğü kadarıyla bu din bazı Maniheizmin izleri taşır çünkü Yezidiler, biri iyi, diğeriye kötü iki ilkeyi benimserler. İyi olanı, söylediklerine göre Tanrı'nın insana en küçük bir kötülükte bulunmayacağıdır; kötü olanıysa şeytanın insan soyuna her türlü zararı verebileceğidir; böylelikle şeytandan inanılmaz derecede korkarlar. Tek taptıkları Güneş'tir. Güneş'in yalnızca dünyada bulunan tüm iyiliği ortaya çıkarmak amacıyla hayırhah Tanrı tarafından gönderildiğine inanırlar; bunun için de Güneş doğduğunda onu selamlarlar. Bunu ellerini alınlarına koyarak ve biraz öne eğilerek yaparlar; ardından en yakınlarında bulunan kapıya giderler ve onu öperler. Bazıları akıllarına esen her yere iki ya da üç küçük taşla daha büyük bir taşı üst üste dizerler. Diğerleriye büyük taşı kullanmak yerine birçok küçük taşı bir yığın haline getirirler. Bu zavallı sunağın önünden geçen herkes diz çökmeli ve taş yığını öpmelidir. Yezidiler asla dua etmezler ve hiçbir kutsal kitapları yoktur.

İncil'i inkâr etmelerine rağmen, inançları bazı Katoliklik izleri taşır gibidir. Öyle ki hayırhah ve üçlü tek bir Tanrı'ya inanırlar. İsa'nın Tanrı'nın Oğlu olduğunu itiraf eder ve O'na büyük saygı gösterirler. O'nun büyük bir peygamber olduğunu söylerler. O'nun tutkusunu, ölümünü ve yeniden dirilişini ka-

Bkz. kendi araştırmam: *Les Yézidis. Essai historique et sociologique sur leur origine religieuse*, Al Muchriq, Ocak-Şubat ve Mart-Nisan 1961. Ayrıca basılmıştır, 74 sayfa (-ç.n.).

bul ederler; bununla beraber İsa'ya karşı hiçbir dış inanç belirtisi sergilemezler. Hıristiyanların kilise ve manastırlarını seve seve ziyaret eder ve buralardaki keşişlere armağanlar götürür, bağışlarda bulunurlar. Evrensel kıyamet gününü kabullenir ve o gün yalnızca Hıristiyanların kurtulacağını söylerler. Kısacası Hıristiyanlığın en üstün din olduğunu düşünürler.

Aynı zamanda Musa'yı ve Eski Ahit'in peygamberlerini, ama her şeyin ötesinde Şeyh Adi⁶⁸ adını verdikleri havari Aziz Thaddée'yi kutlu sayarlar.

Yezidiler Muhammed'e inanmış gibi yaparlar çünkü daha güçlü ve sayıca daha üstün olan Müslümanlardan korkarlar; ama bu dinin temelden yoksun olduğuna tamamen ikna olmuşlardır.

Tenâsuha inanırlar ve bunu kanıtlamakta o kadar fanatikçe davranırlar ki, ilk başta can buldukları bedenleri hatırlamadıklarını göstermeyi utanç verici kabul ederler. Açıklamalarını dinlemek büyük bir zevktir. Bazısı daha önceden ruhunun bir devenin bedeninde bulunduğunu söylerken bir diğeri bir köpek, bir eşek, bir domuz, bir paşa ya da özenilen bir başka saçmalık olduğunu anlatır. Ve tüm gördüklerini, çektiklerini ya da başardıklarını ayrıntılarıyla anlatma cesaretini gösterirler. Fakat bu ipe sapa gelmez şeyler arasında, sonunda hoyrat çatışmalar çıkar.

Ruhları bedenlerden ayıran ve başka bedenlere geçirenin Aziz Thaddée olduğuna inanırlar. "Bilmem kim öldü" yerine "Şeyh Adi onu aldı" demeyi tercih ederler.

Çokeşliliğin kabul edilmesi bir yana, yılın bazı günlerinde gerçekleşen törenler sırasında kadınlar ve erkekler bir evde geceleyin bir araya gelirler ve ortak iğfallerde bulunurlar.⁶⁹

68 Bkz. bir önceki dipnot. Aslında Şeyh Adi bir Müslümandı (-ed.n.).

69 "Mum Söndürücüler" (çıra-kuçan) ya da "Horoz Katilleri" (horus-kuçan) ismi verilen toplulukların kendilerini verdikleri ileri sürülen sefahat gecelerini Yezidilere de mal etmek hiç doğru olmayacaktır. Bu

Türk kanununa belli bir ayinsel yaltaklanma ya da kutlu sayma gösterisi olarak sünnet olurlar. Ayrıca bir çeşit vaftiz törenleri bulunur. Yılda iki kez, 14 Eylül ve 20 Aralıkta, Baedrê'den yaklaşık bir saat uzaklıktaki Şexan Prensligi'nde bulunan Şeyh Adi Dağı'na giderler. Bu dağın ortasında, eski çağlarda Aziz Thaddée'ye adanmış bir kiliseye sahip keşişleri barındırmış olan, keşiş kulübesi biçiminde eski bir yapı yükseilir. Bu kaba ve bakımsız konutun içinde, çevresi yaklaşık yirmi ve derinliğiyse iki karış olan çukur bir kaynak bulunur. Vaftiz edilmek istenilen çocuğun anne ve babası bu suyun etrafında dostlarıyla toplanır. Bu amaçla yanlarında her tarafı delikli, beş karış uzunluğunda ve iki karış genişliğinde bakırdan büyük bir levha getirirler. Bu levhanın ortasında, yine bakırdan bir horoz imgesi bulunur. Levhaya şebek yani "ağ" adı verilir. Şebek bu suya daldırılır ve yaklaşık bir dakika sonra geri çıkarılır. Levha çeşmenin kenarına konulur; ardından çocuk tek bir kez bu suya sokulur. Ayini, tek tek şebek'i öperek sonlandırırlar. Şebek'in bu suyu arıttığına ve kutsadığına inanırlar.

Bu tören bitince, keşiş evinin içinde bulunan mağara biçimindeki bir odacık etrafında toplanırlar. Bu odacığın adı *küb*'dür. Ardından köçek -dini liderleri- tek başına *küb*'e çekilir ve oraya kapanır; kısa süre sonra içeride mırıldandığı duyulur. Odacığın tavanında açık bir delik bulunur. Köçek işaret verdiğinde dışarıdakiler bu delikten içeri para atarlar. Bu, tüm çaldıkları ya da çalmaları gerekenler için şeytanlarına verdikleri bir sungudur. İçeriden henüz çıkan köçek bu parayı mire, yani prenslerine emanet eder; mir, paranın bir kısmını köçeğe verir. Bizzat Yezidiler, bana her yıl sözkonusu *küb*'den

lakapların takıldığı topluluklar olan Şebekler ve Sarlıyaların Aklat-el-muhibati denilen şölenlerden sonra düzenledikleri bu gecelere Leylat-el-kefçe adı verilir. Bkz. *Encyclopédie de l'Islam*'ın Shabak ve Sarliya makaleleri (-ç.n.).

yüz keseden fazla, yani yirmi beş bin Napoli Dükası kadar para çıktığını anlattılar.

Şeyh Adi'ninki dışında, Sincar Dağı'nın doruğunda bir tapınakları daha vardır. Burada bir mağaranın içinde çok derin bir kuyu bulunur. Bunun, şeytanın çıkıp geri girdiği delik olduğunu ileri sürerler. Tarla işleri sayesinde tüm kazandıklarından para biçiminde bir vergi keserler ve bunu deliğe atarlar. Böylelikle şeytanın kendilerine karşı bağışlayıcı olması, tarlalarını kasıp kavurmaması ve işlerine engel olmaması için ona bir bedel ödediklerini düşünürler.

Aynı zamanda yıllık oruçları vardır. Bunlardan ilki temmuz ortalarına rastlar ve yalnızca üç gün sürer. Bu dönemde her şeyden vazgeçerler; ama Türklerin Ramazan sırasında yaptıkları gibi gece boyunca yemek yerler. Bu orucun bitiminde İlyas diye birinin bayramını kutlarlar; fakat o kadar gizemli bir biçimde içerilere kapanırlar ki yaptıkları hiçbir şey anlaşılmaz. İkinci oruçları Türklerin Ramazan'ına denk düşer ve aynı şekilde mecburidir. Bizim Noel bayramımızın dönemine doğru tek gün süren bir oruçları daha vardır.

Belli sayıda küçük azizi kutlu sayarlar ve bunları bayram günlerinde anarlar. Bu azizler ya Sincar Dağı'nda ya da Şêxan'da bulunur. Sincar Dağı'nda Şeref-Din, Pir Zekir, Beşler, Ali Ben Vehbi'yi kutlarlar. Diğer yerde Şeyh Adi bayramını, Baban'da Şeyh Sivar, Bosai'de Cimlere, Baedrê'de Hacı Ali, Sedek, Mechalla, Bilal Habeş, Pir Bab, Şeyh Arac, Hacı Faris, Şeyh Galeh, Şemsan, Mamşivan, Şeyh Babek, Şarseh Batot bayramlarını kutlarlar.

Nadiren ettikleri dualar, fısıltılar ve ısıklıklar eşliğinde yaptıkları eğilip bükülen yüz ve vücut hareketlerinden ibarettir.

Şeytan'a Melek Tawus adını verirler. Onun dünyaya İsa'dan sonra geldiğine inanırlar.

Daima Şêxan ailesinden gelen şeyhlerine büyük bir saygı

gösterirler ve onu kutlu sayarlar. Şeyh “mir” unvanını taşır ve Yezidiler onu siyasi alanda hükümdarları olarak kabul ederler. Ona bir de Mir Hac, yani Kutlulaştırma Prensi adını verirler çünkü onları kutlu kılmak için Şeyh Adi'ye ve Sincar'a götürmesi gereken kişi odur.

Öte yandan “köçek” adında bir başka lideri daha tanırırlar. Bu, dini lider olarak kutlu sayılır. Yezidilerin tüm dini ayinlerini yönetme görevi onundur. Köçek sihirbaz olmasa da muhteşem bir büyücüdür. Yezidiler giriştikleri tüm işlerde onun öğüdünü dinlerler. Köçek, keyfine göre talihli olay ve uğursuzluk tahminlerinde bulunur ama bunlar daima yanlış anlamalara açık tahminlerdir. Rüyaları ve beklenmedik durumları açıklar. Büyüler yapar. Kısacası Yezidilerin kâhinidir.

Köçek'in vekilleri olarak kabul ettikleri ve köçek emri altında bulunan papaza benzer başka liderlere de saygı duyarlar. Bunlara Keval adı verilir. Bunlar ant içerler ve ilkelerini kendilerinin de bilmediği bu dini kendilerince öğretirler. Bununla beraber, iyi ya da kötü kehanetleri sayesinde, kendilerinden de budala olan insanlardan para koparırlar.

MAKALE III

Batıl inançları

Şeytana karşı beslenen korku ve çekinceler inanılmazdır. Onlara zarar vermesinden korktukları için şeytanın adını ağızlarına almaktan bile ürkerler. Bir Hıristiyan ya da bir Türkün onun adını telaffuz ettiğini duyduklarında sararıp solarlar ya da öfkelenirler. Şeytanın adını anan bir Yezidi, bunu duyan herkes tarafından sopayla dövülme cezasına çarptırılabilir; ardından bu kişi üç kere büyük bir yalağa çıplak halde batırılır.

Şeytanın adı hakkında birçok batıl inanç bulunur. Buna benzer bir kelime ya da bu adı kast eden bir takma ad kulla-

nılırsa, adın telaffuz edildiği kabul edilir. Böylelikle “şeytan” a benzerliğinden dolayı “nehir” anlamına gelen “şet” kelimesi kullanılmaz. Bu durumda nehri anlatırken bir başka ifade, örneğin Büyük Su anlamındaki *Avê Mezin* kullanılmalıdır. “Nal” kelimesi de telaffuz edilemez çünkü bu hem at nah, hem de lanet anlamına gelir; dolayısıyla nalbanttan bahsedilemez ve lanetli anlamındaki melun kelimesi kullanılamaz. Şeytanı kast eden tüm ifadeler için de aynı şey geçerlidir. Fakat ihtiyaç durumunda şeytanın adını anmak zorunda kalırlarsa mērik, yani “şu adam” ifadesini kullanırlar. Ona aynı zamanda Tawus (çünkü bu, kuşların en göz alıcısıdır) ya da hem narin hem saygıdeğer anlamına gelen Çelebi adını verirler.

Şeytandan korktukları için asla hamama gitmezler; onun hep oralarda olduğuna inanırlar. Doğal ihtiyaçları için ayrılmış belli bir yerleri de yoktur ve bu hep aynı korkudan ileri gelir; bu durum karşısında ihtiyaç gidermek için geceleri odalarından çıkarlar ve gündüz tarlalara giderler.

MAKALE IV

Âdetleri

Her türlü döşeme taşı onlar için iyi ve her zaman hazır bir yatak işlevi görür ama bazen hasır ya da hah da kullandıkları olur. Yaz-kış, uyduklarında gündüz üzerlerinde taşıdıkları giysilerden az ya da fazla bir giysi ya da bir örtü kullanmazlar. Pek misafirperverlerdir. Sohbet etmeyi, özellikle de Hıristiyanların sohbetlerini çok severler. Aralarında ne rütbe, ne de soyluluk vardır. Tüm yıl boyunca siyah yünden ve bakımsız çadırlarda ya da mağaralara benzeyen pek yoksun harabe evlerde yaşarlar; öyle ki bu evler akıl sahibi varlıkların kullandığı konutlardan ziyade ayı ini biçimindedir.

MAKALE V

Giyisileri

Giyisileri bayağıcadır. Mir dışında herkes çok uzun pamuklu gömlekler, yine çok uzun donlar ve her şeyi kapatan kaba bir pelerin biçimindeki eba'larla örtünür. Uygun buldukları renkte küçük bir başörtüsü ve genellikle tek kulaklarını örten uzun, kırmızı bir külahla başlarını kapatırlar. Asla mavi renkli giysiler giymezler; bunu şeytanlarının kullandığına inanırlar.

Kadınlar Arap modasına neredeyse tam tamına uyarlar ama iki tarafı kapatmaya yetmeyen, bej rengi, kaba yünden uzun ve dar bir üstlük giyerler. Bir eşarp içerisine kıvrıdıkları saçlarını bir perçem oluşturacak şekilde ön tarafta toplar ve havaya dikerler. Söylediklerine göre bu perçem, saçın içinde bulunan muskalar tarafından tutturulur; muskalar perçem tarafından saklanır.

MAKALE VII

Güçleri

Yezidiler yabani ve kötü niyetli insanlardır. Hiçbir meslek icra etmez, haydutluktan başka bir şey bilmez ve bu konuda şeytanlarına bile acımazlar.

Aynı zamanda şeyh diye de adlandırılan ve şu anda adı Çolo Bey olan liderleri ya da mirlerinin emri altında bin tüfekli er ve mızrak taşıyan bir o kadar da süvari eri bulunur; bunların hepsi de kibirli ve cesurdur. Mir, bir kısmı Sincar Dağı'nda, bir kısmı Zap'a kadar uzanan Kürdistan bölgesinde bulunan, hepsi de onun mezhebinden altmış köye hükmeder. Öte yandan ihtiyaç duyulduğunda dört bin kadar savaşçıyı seferber edebilir.

Silahları dört köşeli ve sivri bir demir parçasıyla son bulan, pek sağlam bir ahşaptan yapılmış olan çok uzun bir mızraktır. Bazıları sırtlarına astıkları kaba bir kılıç taşırlar. Yaklaşık altı yıl önce, mesleklerinde de yararını görmek üzere tüfek kullanmaya başlamışlardır. Saldırıya geçmek istediklerinde, “lo, lo, lo, lo” diye attıkları çığlıklarla koşmaya başlarlar. Vurgunları sırasında çok acımasız olurlar.

Beşinci Bölüm Göçebe Kürtler

Bazı Kürt aşiretleri şehir ve kasabalarda yaşamaz ve evleri yoktur; hayatları eski Sakalar gibi haydutluk yaparak durmadan seyahat etmekten ibarettir. Yanlarında kadınlarını, çocuklarını, hayvan sürülerini ve mütevazı eşyalarını da götürürler. Sığınakları çadırlarıdır. Diğer tüm Kürtler gibi beslenirler. Az çok Yezidiler gibi giyinirler ama daha temizdirler ve gömlekleri üzerine *zibun* adı verilen başka bir giysi daha giyerler. Geçtikleri dağların, ovaların, vadilerin kendilerine ait olduğunu düşünürler. Beğendikleri her yere buğday ve arpa dikerler; ardından bunları bırakırlar ve vakti geldiğinde oraya geri dönerek hasat yaparlar. Kimse, büyük bir tehlikeye atılmaksızın onlara karşı gelemmez. Bu, yabanıl ve sanki mantıktan yoksun bir ırktır. Onlar da Yezidiler kadar hırsızdır. Bağışlayıcı davranmak istediklerinde, karavanların her yükünden keyiflerince birazına el koyarlar. Ne Tanrı, ne vezir, ne de paşa tanırırlar. Kendi seçtikleri liderleri ancak kendi aşiretlerinden

olabilir. Bu başıboş aşiretlerin başlıcaları Milliler,⁷⁰ Reşavatlar ve Mendoliler'dir.⁷¹

MAKALE I Milliler

Bu aşiret en sert mevsimde dağlara çekilir. Diğer mevsimlerde ya özel ulakları ve karavan yolcularını öldürmek ya da karavan mallarından beğendiklerine el koymak üzere Mardin şehrinin ovasına inerler. Karavanlar geç kalırsa ya da bunlara Araplar korumalık yapıyorsa, zaman kaybetmemek için komşu kasabalara giderler. Bu, namussuz, kibirli, kavgacı ve kalles bir ırktır. Bunlar 1815'te Mardin'i ele geçirmiş, voyvod ya da paşa yardımcısını kovmuş ve ellerinde silahlarla yönetimi ele geçirmişlerdir. Zaman zaman Diyarbakır bölgesini bile endişeye düşürürler.

MAKALE II Reşavatlar

Bu, ünlü bir haydut aşiretidir. Kışın Halep dolaylarına çekilir, yazın ise Sivas, yani eski Sébaste çevresine gelerek çadırlarını buraya kurarlar çünkü Halep'te sıcak mevsimde otlak bulunmazken, burada toprak daima yeşildir. Reşavatlar da Milli-

70 XX. yüzyıl başında Hamidiye olayının ortaya çıkmasında oynadığı rolden ötürü Viranşehir bölgesinde yaşayan tüm Kürtler arasında önemli bir nüfuz sahibi olan İbrahim Paşa, yani Millilerin lideri, 1908 Jöntürk ayaklanmasından sonra bağımsız bir devlet kurmaya çalıştı. Fakat kısa süre sonra Abdülaziz Dağları'na çekilmek zorunda kaldı ve 1912 yılında orada öldürüldü (-ç.n.).

71 Bu, Türkmen aşireti Raşvanlardı. Bkz. F.W. Hasluck, sf. 481'de bahsedilen Burckhardt, *Travels in Syria*. Mendoliler, Raşvanların bir yan koludur. Sykes, *The Caliphs' Last Heritage*'de Mendoliler'den bahsetmez ama Raşvanları göçebe Kürtler olarak değerlendirir (sf. 582).

ler gibi giyinirler; yalnızca onların taşıdıkları k lahlar kısadır. K lahın ortasında y ksekligi bir karıştan biraz fazla olan yuvarlak bir tahta parçası bulunur. Bu tahta parçası karaca derisiyle kaplıdır. Reşavatlar, Milliler kadar barbar ve duygusuz değillerdir.

MAKALE III Mendoliler

Diğer göçebe Kürt aşiretinin adı Mendoli'dir. Onlar da en az Reşavatlar ve Milliler kadar canidir. Mendoliler de sıcak günlerde kıyıcılıkla erzak edinmek için Ermenistan'a yönelirler. Beklenen kervanların çok sayıda olduğunu ve iyi korunduğunu öğrenirlerse, bunları soymak için Reşavatlarla birleşir ve ganimeti onlarla paylaşırlar. Kışın da tek bir yerde sabit kalmazlar. Zevkleri çok seyahat ederek daima haydutluk yapmaktan ibarettir.

Kervan lideri onlardan koruma talep ederse c zi ücretler karşılığı bunu seve seve kabul ederler ve böylece kervan güven içinde ilerler; ama bu haydutların bir kurnazlık peşinde oldukları şüphe götürmez.

Altıncı Bölüm

Hıristiyan Kürtler

Kürdistan'da ve özellikle de Behdinan, Botan ve Şambo mirliklerinde çok sayıda Hıristiyan Kürt yaşar. Gereklerni ihtiyatlı bir mahremiyetle yerine getirdikleri takdirde dinleri yasak değildir; aksi halde Türklere karşı ayaklanmış kabul edilirler. Bu üç prenslikte, toplam nüfusları bir milyon üç yüz kırk bine varan yaklaşık yirmi dört bin Hıristiyan köyü bulunur.⁷² Babalar, Soranlar arasında ve Qelaçolan'da pek az Hıristiyan yaşar; Bitlis'te ancak birkaç Hıristiyan görülebilir.

⁷² Bu rakamlar, sf. 3'te daha önce de belirttiğimiz üzere, yazarın istatistiklerinin çoğu gibi fazlasıyla abartılı ve şüphelidir. Üstelik bu sayı içerisinde Ermeniler yer almaz ya da yazarın dediğine bakılırsa pek az yer alır. O dönemde Kürdistan'daki gibi resmi sayımların bulunmadığı bir bölgede, bir topluluğun toplam nüfusunu değerlendirmek daima zordur. Avrupalı seyyahlar çelişkili rakamlar verir; örneğin, bkz. *Encyclopédie de l'Islam*'ın Süleymaniye, Mardin, Bitlis makaleleri. Ne olursa olsun, 1915'teki Birinci Dünya Savaşından önce Nasturilerin toplam nüfusunun 100.000'i geçmediği ve başlıca merkezleri Tur-Abdin'de bulunan Yakubilerin sayısının kesinlikle 40.000'e varmadığı kabul görmüştür (-ç.n.).

Hıristiyan Kürtlerin hemen hepsi Nasturidir; bazıları Eutychès sapkınlığının torunları Yakubiler, birkaçı Ermeni ve birazı da orada Mesihî adı verilen Katoliklerdir. Katoliklerin sayısı, onları titizlikle eğitmek üzere oraya giden her Avrupalı Hıristiyandan sonra artar. Tanrı'nın da yardımıyla, bizzat kendim on köyü Katolikleştirmeyi başardım. Bu köylerin adları şunlardır: Vatsa, Tel-Kabin, Şah, Mar-Yako, Pêşhabur, Serh-Evreh, Bedar, Şeraneş, Apcin ve Dezi.

TEK MAKALE

Nasturiler ve diğer Hıristiyan Kürtler

Bu bölgelerde yaşayan Nasturiler o kadar aptal ve dik kafalı insanlar ki, kendileri bile neye inanmaları ve neyi inkâr etmeleri gerektiğini bilmiyorlar. Nestorius'a benzer hiçbir yanları yok; o yüzden de onun öğretisini asla yargılayamaz ve yorumlayamazlar. Nasturi rahipler büyüklerinden kalan birkaç kaba ve anlaşılmamış anlatıdan yola çıkarak, yazma ve müminlerine kendilerinin hayal ettiği masalları ve keyiflerince yarattıkları kuruntuları öğretme küstahlığını gösterirler. Yazıları bir soytarınlıklar ve çelişkiler yığınınından ibarettir. Halk, rahiplerin anlattıklarına körü körüne inanır. Piskoposların da cehalette rahiplerden geri kalır yanı yoktur ve ne düşünmek, ne de kendilerini geliştirmek gibi bir kaygıları vardır. Kısacası bunlar "*misera non miseranda*", yoksun olmayan yoksul insanlardır.

Avrupalı Domeniko tarikatı misyonerleri oradaki Nasturiler arasında birçok insanı Katolik yaptığından, onlar da sapkınlıklar arasında varlığını sürdüren tek patrikliği ikiye bölmek durumunda kalmışlardır: Biri Katolik, diğeryise sapkın. Sapkınlıkların patrikliğinin merkezi, Koçanis adı verilen Culemêrg yakınlarındaki bir manastırdır ve patriğin adı hâlâ Mar Şimun

ya da Simon'dur;⁷³ burada başpiskoposa bağlı beş ya da bazen beşten fazla piskopos bulunur. Katolik patrik önce, eski Nino-va sınırında, Elkoş'tan yarım saatlik uzaklıkta bulunan ve hâlâ Mar Elias adını taşıyan Rabban Hurmuz Manastırı'nda ika-
met etmekteydi.⁷⁴ Son Katolik patrik, Rabban Hormez'i terk ederek Diyarbakır'a yerleşmiştir. Bu patrik, tüm Kürdistan'da sahip olduğu yargılama yetkisi bir yana, tüm Mezopotamya, Pers'in iki eyaleti ve Hindistan'ın farklı bölgelerinde de on üç ve bazen daha fazla piskoposla beraber aynı otoriteyi uygulamaktadır.

Patriklik ve piskoposluk yetkisi, Nasturilerde amcadan yegene ya da baba tarafından en yakın akrabaya geçer. Bazen boş makamları doldurmak için on iki yaşlarındaki çocukları da başpiskopos atadıkları olur.⁷⁵ Aynı âdet Kaldeli Katolik başpiskoposlarda da benimsenecekti ama gençler için zararlı gibi görünen bu zinciri bizzat kendim kırmayı başardım.

Kendilerinin koyduğu bir kanuna göre, bu yüksek rütbeli papazların et yemesi yasaktır; ve bu orucun göreve geldikten sonra kendileri için zorlaşmaması için çocukluklarından itibaren etin tadına bakmamayı alışkanlık edinirler. Bunlar kendilerine, bizzat papanın bile uygulamaktan kaçınacağı yetkileri verirler.

Bu Hıristiyanlar, genellikle kilisedeki ayini yürütmeyi bile tam tamına bilmeyen rahipleri kadar cahillerdir. Yazmayı bilenler pek nadirdir, ki onlar da bunu düzgün bir biçimde yapmayı beceremezler. Böylelikle cehalete, sapkınlığa ve budalaca düşümlere saplanmış olarak yaşarlar. Halkı eğitmek için

73 Mar, aziz anlamına gelir. Bu, Doğu'da patriğe verilen addır. Bu artık yaygınlaşmıştır; ama bu ad, ilk başta papayı küçümseyen Nasturiler tarafından uydurulmuştur.

74 Bkz. makalenin sonunda bulunan Elkoş hakkındaki not.

75 Bu durum, şimdiki Nasturi Başpiskopos Ichai için geçerlidir (-ç.n.).

çaba sarf etmek yerine bir yığın meslek icra etmekle uğraşırlar: Toprağı işler, dalları budar, bağ bozumu ve hasat yapar, hayvan sürülerini otlaklara götürür, kilden çanak çömlek yapar, sepet örür, berberlik, terzilik, kumaşçılık, sepicilik, tüccarlık yaparlar, vs.

Nasturiler Keldani mezhebindedirler ama Nasturi olarak adlandırılmayı tercih ederler. Katoliklere Keldani ya da basitçe Mesihi adı verilir. Süryaniler için aynı şey sözkonusu değildir. Yakubiler kendilerine “sapkın” ya da Yakubi adının verilmesinden hoşlanmaz, Katolikler gibi Süryani diye adlandırılmayı tercih ederler. Nasturiler çarşamba⁷⁶ ve cuma günleri güneş battıktan sonra et yemeyi meşru kabul ederler.

Aynı zamanda sapkın Ermeniler de vardır; ama onlar çok az sayıda ve çok inatçıdır. Tüm Kürdistan’da bu millettten bir tek Katolik bulunmaz.

Bu bölgelerdeki dini âdetlerde seçiciliğin övülecek bir yanı yoktur. Katolik bir Süryaninin Annonciation Günü ve Çiçek Bayramı’nda balık yemesine izin verilir ama Karem’in geri kalanında da olduğu gibi, bir Kaldelinin bunu yapması yasaktır. Bazıları Paskalya’dan Uruç’a kadar her gün et yiyebilirken, bazılarının çarşamba ve cuma günleri bunu yapması yasaktır. Türklerin, Yahudilerin, putperestlerin hep beraber yaşadığı bir ülkede besin açısından böylesi bir ayrımcılık skandal teşkil eder ve bu halklar için bizim dinimizden daha da nefret etmek için bir sebep oluşturur. “Eğer hepiniz Hıristiyan ve Katolik iseniz” diyorlar sık sık bize, “ve hepiniz aynı lidere ve aynı kanuna bağlıysanız, neden bir yiyecek bazılarına yasak da diğerlerine değil?”

76 Doğulu Hıristiyanlar cumartesi günleri et yerler ama çarşambaları yemezler.

Elkoş'a böyle bayağı bir ad verilmiştir ama buranın gerçek adı Elcesey'dir. Elcesey, dünyaya Nahum Peygamber'i kazandırmısıyla İncil'de de anılan, antik ve ünlü bir kasabadır. Mezopotamya sınırındadır. Mezopotamya'yı Kürdistan'dan ayıran bir dağın eteğinde yer alır. İlkçağ'da burası Ninova şehrine dahildi. Tüm sakinleri Kaldeli Katolik Hıristiyanlardır. Buraya başpiskoposlar kasabası adı verilir çünkü iğrenç bir suiistimalden dolayı tüm başpiskoposlar aynı aileden gelmelidir. Amcalar, Roma'nın haberi olmaksızın yalnızca biraz Keldanice okumayı bildiğinden -ki onu da anlamazlar- yeğenlerini bu göreve getirirler. 1811 yılında bu dine aykırı güç suiistimalini, büyük bir yorgunluk ve zulümle bedelini ödeyerek ortadan kaldırdım.

Evren'in Başkenti'ne olan uzaklıkları, bu insanlara tasvir etmeyi bilemediğim kolaylıklar sağlar. Bu güç suiistimaline yol açan şey aynı zamanda da çıkarlardır. Bu suiistimal sayesinde Hormez ailesi, günah ve din sömürücülüğü yoluyla kendisine ihtişamlı bir yaşam sürmeye yetecek geliri sağlamıştır. Şu anda bu ailedeki en önemli role sahip olan Musul başpiskoposu Monsenyör Hanna, öncesinde pazarlık etmeksizin ve dini sömürerek para almaksızın hiçbir papaz adayını ya da rahibi göreve getirmemiştir. Evli olmayanları asla papazlığa almaz. Emrindeki ruhban sınıfının erdem değil de çocuk açısından verimli olmasını ister. Kaldelilerde başpiskoposun bekâr olması bir kuraldır. İşte bu yüzden o da, Roma tarafından makamı için bir başkasının yetiştirilmesinden korktuğundan ruhban sınıfında evli rahipler ister. Bu durumda, bu koltuğu kimden miras aldığını bilmeyen ailesinin kayda değer bir kayba uğramasına yol açmaktan haklı olarak çekinir. Onu henüz küçük yaşta ve cahil yeğenlerini başpiskoposluğa atamaya iten de bu

tiksindirici sebeptir; atamaları çoğunlukla tehdit yoluyla yapar çünkü bu yeğenlerinin iradesi dışındadır; ancak bunlar daima Roma'nın emri ya da arzusu olmaksızın gerçekleşir. İşte bu halkların üzücü ve kara cehaletinin kuşku götürmez gerekçesi. Gençler olumlu rekabeti bilmediğinde ve karşılına eğitimlerinin mükâfatı olarak elverişli bir makam konulmadığında; aylaklığa, cehalete, önyargılara ve hatalara esir düştükleri takdirde tam tersine belirlenen hedefe ulaşmak için tüm yolların kapandığını asla göremezler. Bir kez bile aldanmaksızın öğreti fikriyle -Avrupalı yüksek rütbeli papazların doğruluğu, teşkil ettikleri iyi örnek ve velilikleri- yetinmek isteyen Roma, buradaki yüksek rütbeli papazların cehalet ve açgözlülüğüne inanmayı asla kabullenmeyecektir. Öte yandan bu sistemde, bu ülkelerde yaşayan gençler insanı, toplumu ve dini var eden zorlu rekabette daima mahrum kalacaktır.

Bu kasabada, yılda iki kere ziyarete gelen komşu Yahudilerden büyük saygı gören Nahum Peygamber'in mezarı bulunur. Burada tüm yıl yanan bir lamba muhafaza edilir.

Yedinci Bölüm Göçebe Türkler

Kıyafetleri olduğu kadar dilleri ve yaptıkları haydutluklarla da Kürtleri taklit eden göçebe Türkler bulunur. Birçok kez bunlarla muhatap olma fırsatım oldu. Onların da varlığını burada belirtmenin iyi olacağını düşündüm. Bu Türkler çağlar boyu farklı adlar alan Senilerin torunlarıdır.

MAKALE I

Araplar

Arap kelimesi “karışım” anlamına gelir. Abraham el-Haklani (Ecchelensis) *Arapların Tarihi* adlı eserinin II. Bölümünde şöyle der: *Arabi vocati sunt a commixione et confusione ex diversis regionibus*. Bu ırka kendi dillerinde “Arap” anlamına gelen Tay adı da verilir. Bunlar Asur ve Kalde çöllerinde yaşayan göçebe aşiretlerdir. Her mevsimde siyah ve kaba çadırlar içinde yaşarlar. Sık sık yer değiştirir ve hayvan sürüleri için nere-

de otlaklar varsa daima oraya giderler. Bir yerden diğere git-
tiklerinde aileleri ve sürüleri de onları izler. Zenginliklerinin
kaynağı büyük miktardaki develeridir. Mezopotamya Arapları
yaklaşık yirmi bin deveye sahiptir. Bunları eşyalarını, kadınla-
rını ve çocuklarını taşımak için kullanırlar.

Bir yerden göçerlerken geçişlerini izlemek hoş bir gösteri
gibidir. Çölde yaklaşık sekiz millik mesafeye yayılırlar. Pren-
sin ve diğer küçük liderlerin eşleri bir deve üzerinde yolculuk
eder; bu en büyük ve en kuvvetli deve, sırtında yaklaşık on
beş karış yüksekliğinde ve etrafı siyah ya da kırmızı satenle
kaplı bir kule taşır. Kule, tepesinden üç karış altına kadar
açıktır; burada yalnızca güneşin yakıcılığını engellemek ama-
cıyla asılmış ince bir kumaş bulunur. Bu kule bir kukla şato-
sunu andırır. Kuleden, hanımın ehemmiyeti doğrultusunda az
ya da çok işli iki kumaş parçası sarkar; bunlar devenin böğür-
lerini örter ve yere kadar iner. Devenin sağrısından farklı
renklerde palamut püsküller sarkar. Hanımın yüzü bir peçey-
le örtülüdür ama kendini istediğine gösterir, istediğinden de
saklanır.

Prenslerine Şeyh Tay, yani Arapların Lideri adı verilir. Bu
bir çöl kralıdır. Bir vezire şehirde yapıldığı gibi, o da Araplar
tarafından onurlandırılır. Mezopotamya Araplarının lideri
Musul paşası tarafından korunur; paşa, bunların arasından en
güçlüsünü şeyh ilan ederek ona kürklü cüppe vermiş ve böy-
lelikle ona güvendiğini göstermiştir. Bu Araplar, Kürt haydut-
ların saldırısına uğramaması için kervanları korumaları ama-
cıyla şeyh ilan edilirler. Fakat bunlar çoğu kez hırsızlara katıl-
ır ve en zengin kervanları soymada onlara yardımcı olurlar.
Bu şeyh, her yük üzerinden istediği payı alır. Buna bac ya da
vergi adı verilir. Şeyh yaklaşık iki bin savaşıcıyı daima emri al-
tında tutar ve daima onların önünde yürür. Silahları mızrak,
hançer ve kılıçtır.

Ekmek pişirmek için oldukça küçük bir çukur kazarlar; altında deve, manda, eşek ya da keçi tezeğiyle yaktıkları bir ateş yanan bir tepsiyi çukurun üzerine ters koyarlar. Tepsi ısınınca doğru dürüst yoğrulmamış hamuru üzerine koyarlar ve bir süre sonra bunu ateşten alarak yerler.

Çölde onları en çok korkutan düşmanları sam'dır. Bu, bazılarının muhtemelen Mısır'ın kurak yayıntılarından geldiğini düşündüğü bir ateş sütunudur; ama ben bunun batıdan da geldiğini gördüm. Kesin olan şudur: Bu, belki de kükürtlü bazı yeraltı madenlerinden dolayı güneşin aşırı sıcaklığıyla ortaya çıkan, elektriklenen, burgaçlar halinde dönen ve büyük bir hızla ilerleyen bir yakıcı buhar kütesidir. Az ya da çok hacimli sütunu yerden yaklaşık iki karış havalanır ve genellikle on beş karışlık bir uzunluğa erişir. Bu insanlar samın 25 Hazirandan itibaren başladığını ve 5 Ağustosta sona erdiğini düşünürler. Fakat ben bunun, onların gözlemlediğinden daha erken başladığını ve daha geç bittiğini gördüm. Sam, Mısır'da ve Arabistan çöllerinde daha şiddetli olur. Çeşitli hafif tonlara sahip koyu bir renktedir. Saydam bir duman gibi ortaya çıkar. Kükürt kokar. Dokunduğunu öldürür ve güçlü olduğunda insan ve hayvanları kül eder. Araplar bunun geldiğini fark ettiklerinde kendilerini yüz üstü yere atarlar ve kafalarıyla yüzlerini eba'larıyla örterler.

MAKALE II

Türkmenler

Türkmenler de göçebe bir halktır. Bu halka Türkmenler, yani Türk-Ermeniler adı verilir çünkü bunların Türk olmuş Ermeniler olduğu söylenir.⁷⁷ Bu da Ermenistan'daki Türkmenliğin durumu gözönünde bulundurulursa gerçek olabilir.

⁷⁷ Bu, uydurma bir sözcük kaynağıdır (-ed.n.).

Bunlar Müslümandır. Seyahat ettiklerinde ailelerini ve sürülerini de yanlarına alırlar. Bir yeri terk ederken kulübelerini ve taşıyamadıkları her şeyi ateşe verirler. Türkçe konuşurlar ama bu bozulmuş bir dildir. Bu, çok yabancı ve her türlü hava şartına direnecek güçte bir ırktır. Çapulculuk en sevdikleri uğraştır. Yolcuları çırılçıplak koymadan memnun olmazlar. Bir saldırı sırasında kendilerini savunmaları gerektiğinde, kadınlar da silahlanır.

MAKALE III

Vahabiler

Bu yeni doğan aşiret hakkında çeşitli seyyahlar yazılar yazmıştır. Onlardan daha iyi yazacağım hayaline kapılmıyorum. Ancak on dört yıl boyunca birçok kez bu insanlarla konuşma fırsatım oldu ve ya soruyu anlamayan ya da cevabı doğru dürüst dile getiremeyen bir tercümana ihtiyaç duymaksızın onların dilini anladığımdan, Avrupalı milletlerin uzmanca merakımı daha iyi giderecek durumda olduğumu düşünüyorum.

Vahabiler aşireti, 1790 yılına doğru, Büyük Süleyman Paşa Bağdat veziri olduğu sırada doğdu. Basra yakınlarında bulunan ve tüm sakinleri Cab ailesinden gelen Draı adlı bir köyde, Şeyh Mesud'un oğlu olan Abdül Aziz adında bir Arap şeyhi vardı. Onun yakınında Abdül Vehbi (abd-el-waabi, yani Dağıtan'ın Kölesi) adlı çok saygı gören bir molla bulunuyordu. Kördü ama çölde doğan ve yetiştirilen insanları ikna etmeye yeterli yeteneklere sahipti. Şeyh Abdül Aziz ve emrindeki Araplar uzun süredir aşırı derecede yoksul bir hayat sürüyorlardı. Ve yoksulluk, dünyada daima küçümsendiğinden ve aşağılandığından, Süleyman Paşa, egemenliği altında bulunmalarına rağmen bu zavallı insanlar için endişelenmiyordu. Ya şehrindeki bolluğu muhafaza etmek ya da hayali bir kuş-

kudan dolayı intikam almak istediği için bu insanların evlerine her türlü erzak girişini yasaklamıştı. Bu yoksul Arapların toplantıları daima aynı konu üzerinde dönüyor ve insanlar vezirlerinin acımasız ve mantık dışı davranışından şiddetle yakınıyordu.

Molla Abdül Vehbi bu felakete herkesten daha çok üzülüyordu. Dostlarının acınacak durumundan etkilenerek tüm konuşma yeteneğini kullanarak bir söylevde bulundu. Böylelikle halka açık bir toplantıda, vezirin insanlığın ve doğanın sesini işitmeyen bir imansız olduğunu kanıtladı. Kur'an'ı da destek alarak, her kör gibi onların yüreğini tanıdığını, Muhammed'e sadık tek gerçek Türklerin Cab ailesinde bulunduğunu ve diğer Müslümanların imansız ve Kur'an'dan sapmış insanlar olduğunu gösterdi.

Böylelikle yavaş yavaş yeni dogmalar geliştirmeye başladı. Diğer insanlardan farksız bir bedeninin altında olmasına rağmen, yalnızca Tanrı'nın yaşayan bir ruh olduğunu söylüyordu. Bunu, "*faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*"⁷⁸ sözünün söylendiği ilk insan yaratılışı aracılığıyla kanıtlıyordu. Tanrı'da hayal ettiği bedeni arı, bozulmaz ve değişmez olarak anıyordu. Yalnızca Tanrı'ya dua edilmesine izin veriyordu. Muhammed ve diğer peygamberler ya da azizler hayattayken bizim için dua edebilir ve ihtiyacımız olanı bizim için elde edebilirlerdi; ama artık öldüklerine göre, canlıları duyma gücüne sahip olmadıklarını söylüyordu. Öte yandan onları, hak ettiklerinin doğrultusunda yerlerinin belirleneceği Kıyamet Günü'ne kadar tamamen belirsiz bir yere koyuyordu. İsa ve İlyas'ın ölmediğini ve bu durumda yalnızca onların dualarımızı işitebileceğini ve bizim için şefaate edebileceğini anlatıyordu.

Peygamberlerin mezarları önünde dua edilmesine izin veriyordu. 78 "İnsanı kendi görüntüme ve görünüşüme göre yarattım."

yordu; o da onların geçmişteki saygınlıklarını Tanrı'ya sunmak içindi. Tüm dualarını şu tek duayla sınırlandırıyor: “La İlla İlla Allah”, yani Allah'tan başka tanrı yoktur. Türkler dua etmeden önce kafalarını, kollarını ve ayaklarını saf suyla yıkadıklarından, molla halka her suyun meşru olduğunu ve eğer seyahat sırasında su bulunamıyorsa deve idrarının bile meşru olduğunu öğretiyordu. İnsan, diyordu, dua etmeden durmamalı. Böylelikle su yokluğunun duaya bir engel teşkil etmediğini kabul ettiriyordu. Dua saatinde gerekçesi ne olursa olsun dua etmeyen biri olduğunda, kafasının kesilmesini emrediyordu.

Kur'an'ın temel kurallarınca, Türklerin giysileri üzerinde altın, gümüş ya da mücevher taşımalarının yasak olduğunu öğretiyordu. Kaba yünden ve bayağı pamuktan olmayan kıyafetlerin giyilmesini yasaklıyordu. Kıyafetleri bir gömlek, bir don, bir zibun ve bir eba ile sınırlandırıyor. Başlarında ikisi göğüs üzerinde sallanan ve diğeri omuzlara sarkan üç uca sahip, katlayarak taktıkları küçük sarı bir başörtüsü taşıyorlardı. Bu örtünün üzerine taç biçiminde küçük bir çatki bağlıyorlardı. Diğer tüm giysiler yasaktı.

Günlük yiyeceklerini tek bir yemeğe indirgiyordu: Ya sadece ekmek, ya sadece pilav, ya sadece et, vs. Aynı gün içerisinde iki çeşit yemek yemeyi yasaklamıştı: Örneğin hem ekmek hem et, hem süt hem pilav, hem *mast* hem bulgur, vs.

Günlük ihtiyaçlar için olanın dışında para bulundurmamak yasaktı; ve parası olanlar ya da para saklayanlar, gerekli olanını aldıktan sonra bunun geri kalanını ihtiyacı olanlara dağıtmalıydı. Kısacası her türlü gereksiz bolluğu ortadan kaldırıyor.

Halkın ya siyah kumaştan çadırlarda, ya örülmüş dal veya kamıştan kulübelerde ya da en fazla dallardan oluşan bir çatıya sahip çamurdan yapılmış kulübelerde yaşamasını buyuru-

yordu; aile başına birden fazla oda ya da çadır düşmesine izin vermiyordu.

Şarap ya da alkollü içecekler içen, iki renkli yemekler yiyen ya da değerli, ipekten kıyafetler giyen, altın takanların başını vurduruyordu.

Bir kan, idrar, şarap, rakı damlasının ya da herhangi kirli bir maddenin vücuda değil de elbiseye değmesinin, aynı zamanda köpek, domuz ya da başka bir uygunsuz hayvana dokunulmasının dua etmeyi kesinlikle engellemediğini ve bunların temelsiz kuruntular olduğunu söylüyordu.

Öte yandan diğer tüm hususlarda Kur'an'a uyulmasını ve diğer Türklerin geleneklerine uygun bir biçimde davranılmasını buyuruyordu.

Yüksek saygı gören molla, yani dini kanunların yorumcusu, aptal bir ırkın ortasında usta bir konuşmacı olduğunu kanıtlayarak çok çabuk salık verdiklerine uyulduğuna şahit oldu. O vakitten sonra Cab ailesi diğer Türkleri kendi dinlerinden sapanlar olarak gördü. Kur'an'ı yeni bir yorumla açıklayan bu yeni reformcu sayesinde, aşiretin adı Cab, Vahabi olarak değiştirildi. Gerçek Müslüman öğretisini keşfetmenin verdiği sarhoşluk içindeki bu Araplar, her yeni topluluğun sergilediği coşkuyla çölde gezmeye başladılar. Araplara rastladıkları yerde, Molla Vehbi'den aldıkları yeni doktrini öğretiyorlardı. İlk seferlerinde Arapların sayıca yüksek olduğu beş aşireti Vahabiliğe döndürmeyi başardılar.

Ancak Bağdat veziri tarafından uğratıldıkları haksızlıkları unutmadılar. Toplulukları büyümüştü; bundan dolayı yüreklenererek, vezire karşı savaş açmak üzere Bağdat'a yöneldiler. Geri püskürtüldüler. Mutlu Arabistan yolunu tuttular. Önlerine çıkan tüm Türkleri kendi mezheplerini kabul etmeye zorluyorlar, aksi takdirde onları katlediyorlardı. Böylelikle birçok bölgeye zorla boyun eğdirdiler, çok sayıda mümin edindiler,

aşğılamaları, vergileri, dolaylı vergileri, salmaları geçtikleri her yerde güç suiistimali ve toplum ve doğa kanunlarına ters zalimlikler olarak değerlendirerek ortadan kaldırdılar.

Cesaretleri ve sayıları sayesinde korkunç hale gelen Vahabiler Mekke ve Medine şehirlerine vardılar. Küçümseyici ve kibirli bu topluluk Muhammed'in mezarının bulunduğu Ulu Cami'ye girdi; buldukları değerli şeyleri aldılar, bu sahte peygamberin kemiklerinin bulunduğu tabutu kırdılar ve oraya hayal edilebilecek en iğrenç şeyi yapma münasebetsizliğini gösterdiler ve yine de tatmin olmayarak kemikleri kokuşmuş bir çirkef kuyusuna attılar. Bu layıksız kutsal kalıntılar için daha uygun bir yer olamazdı.

Mekke ve Medine'yi ziyaret eden hacılardan inanılmaz meblağlar kopararak, yaklaşık üç yıl boyunca Medine ve dolaylarını işgal ettiler.

Süleyman Paşa'nın halefi Ali Paşa, Vehbi gücünden korkarak, bunlarla uzlaşmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Neredeyse bunu başarıyordu çünkü o dönemin Vahabi şeyhi, bu vezirin eyaletlerini korumak üzere yeğenlerinden biri olan Jarba'yı on iki bin asker eşliğinde Bağdat topraklarına, ona yardıma gönderdi. Ancak paşa, oyuna gelmemek için onlara oldukça kuşkulu bir biçimde yaklaşmak zorunda kaldı.

Bu tür insanlar her türlü hava şartına ve on güne kadar su görmeden hızla ilerledikleri çöldeki uzun seyahatleri sırasında ortaya çıkan mahrumiyetlere dayanıklı olur. Bunlar yalnızca çift ve tek hörgüçlü develere binerler. Bir düşmanla karşılaşırlarsa hemen develerini siper olarak kullanırlar, oraya saklanırlar ve görülmeksizin kendilerini savunurlar. Uyuduklarında da aynı siperi kullanırlar. Savaşlar sırasında iki kişi tek bir deveye biner. Bu iki kişi hem önden hem de arkadan savunma yapabilmek için sırt sırta oturur. Savaş bitince toplanırlar, ganimeti ortaya koyarlar ve paylaşırlar.

Kirli, parçalanmış ve biçimsiz kıyafetleri severler. Çoğunlukla yemek pişirmezler. Yolda olduklarında herkese ikişer avuç pirinç, bulgur ya da buğday dağıtılır; bunu çiğ yerler. Eğer çölde susuzluk dayanılmaz hale gelirse ve su bulamazlarsa, en az iş gören develeri öldürürler, pankreası çıkarırlar, bunu sıkar ve o iğrenç sudan birkaç yudum alırlar. Üstelik bu tiksindirici içeceğin kuvvet verici ve susuzluğu giderici olduğunu savunurlar.

Hayatları hareketli geçer. Çorak çöllerden geçer, güneşe, rüzgâra, yağmura maruz kalırlar; bundan dolayı hepsi esmer, zayıf, çirkin ve çarpuk çurpuk vücutludur. Günümüzde yiyecek ve giyecekler konusundaki sertlikleri açısından yavaş yavaş biraz daha geniş davranmaya başlamış gibidirler.

Herkesi “imansız” olarak değerlendirirler. Oysa Vahabi olmayan Türklerden ziyade Hıristiyanları sever ve sayarlar.

Sayıları günümüzde yüz bini savaşçı olmak üzere yaklaşık üç yüz bine ulaşır. Yaklaşık on yıldır Hazar Denizi’nde, İran Körfezi’nde ve Hint Okyanusu kıyılarında korsanlık yapmaya başlamışlardır. Denizde tehlikeli ve cesurdurlar. Denizcilik konusundaki marifetlerinden ziyade cesaretleri sayesinde ganimet kazanırlar. Bazılarının merak ve ilgileri doğrultusunda bir süre yolculuk ettikleri İngiliz gemilerinde biraz tecrübe edinmişlerdir.

Sekizinci Bölüm

Diğer Doğu mezhepleri

Arabistan'da benim tasvir ettiklerimin dışında daha birçok mezhep bulunur. Daraziler bunların en ünlüleridir. Lübnan Dağı'nda yaşarlar ve seyyahların bu dağlara tırmanmaları, Avrupa'yı Daraziler hakkında bilgilendirmeleri için yeterli olmuştur. Pek ünlü Niebuhr Şemsiler hakkında birkaç kelime yazdı; Mardin'den geçen Avrupalı bir seyyah konu hakkında kısıtlı bilgiler edindi. Sabiler ya da Aziz Jean-Baptiste Hıristiyanları o kadar eskiye dayanır ki, Muhammed bile Kuran'ının 2. suresinin 61. ayetinde bundan bahsetmiştir.

Darazilerden bahsetmeyeceğim çünkü onları hiç görmedim ve onlara işim düşmedi. Muhatap olduğum Şemsiler ve Sabiler hakkında da bir şey söyleyeceğim: Bu, yaşadıkları bölgede gördüğüm ve öğrendiğim sınırlı şeylerden ibaret; bunu, doğru ve eksiksiz bir tarihçe oluşturma arzusunu taşıyanlara kısıtlı ölçüde yardım etmek için yapıyorum.

Şemsitler ya da Şemsiler

Bu mezhebin mensupları günümüzde Mardin'de yaşar. Ancak buraya ne zaman yerleştiği bilinmez. Bazıları bu ailelerin buraya Hindistan'dan göç ettiğini söyler. Bazıları bu halkın çok uzun zamandır Mardin'e bağlı köylerde dağınık halde yaşadığını ileri sürerken bazıları da bir takım temellere dayanarak bu topluluğun Mesut Arabistan'da* yaşadığını ve orada meydana gelen ayaklanmalardan dolayı bazı ailelerin kaçarak Mardin'e yerleştiklerini savunur. Günümüzde kesin olarak bildiğimiz şey, bu mezhep üyelerinin bir kısmının, Sultan Mustafa döneminden beri, Mardin'de Yakubi Süryanilere karışmış olarak yaşadığıdır. Bu padişah eyaletlerinde yaşayan tüm Hıristiyanları ve Yahudilerin İslam inancını benimsemesini, aksi takdirde de imparatorluğundan ayrılmalarını emretmişti. Reis-ül İslam, müftüler, kadılar ve sarayın diğer ileri gelenleri bu emrin yerine getirilmesine karşı çıkmışlardır. Padişaha bizzat Muhammed'in bir uzlaşma aracılığıyla Hıristiyanları ve Yahudileri koruması altına aldığını anlatmışlardır. Bununla beraber padişahı belli ölçüde memnun etmek için kanun olarak bir kitaba sahip olmayan herkesin Osmanlı İmparatorluğu'nu terk etmesini önerdiler. Dini liderleriyle yaşamak üzere dağlara çekilen Yezidileri, Darazileri, Nizarileri, vb örnek alamayacak kadar zayıf olan Şemsiler yaşadıkları yerleri terk etmek istemediler. Boyun eğmedikleri takdirde tehdit edildikleri ölüm cezasına çarptırılmamak için görünüşte Süryani Yakubilerle birleşir ve Hıristiyan dinini benimser gibi davrandılar. Gururu okşanan Yakubiler onlara kefil oldular. Bir süre sonra öfkenin yatıştığını gören dalavereci Şemsiler,

* Eski Yunan ve Romalılar Güney Arabistan'a, yani şimdiki Yemen topraklarına bu adı verirlerdi (-t.ç.n.)

Hıristiyanlığı tamamen unutmak istediler ve putperestliğe geri döndüler; daha doğrusu putperestliğe devam ettiler.

Sonunda 1693 yılında Sultan Murat Bağdat'ı Perslilerin elinden geri almak için büyük bir orduyla Mardin'den geçerken, Süryaniler Şemsileri putperestlikle suçlama fırsatı buldular. Eyaletlerinde putperest istemeyen sultan, onlara İslamı benimsemelerini emretti. Parasını çar çur etmek isteyen ya da hiçbir geçerli sebebi olmaksızın bu topluluğa Hıristiyanlığı kabul ettireceğine inanan Yakubi patrik, sultana yüklü bir meblağ ödedi ve bu insanları satın alarak onları Yakubi Hıristiyan olmaya zorladı. Ancak Şemsiler ayak diremeye devam ederek, patriğin nüfuz girişimlerine asla teslim olmadılar. Aralarında yetmiş yıl süren bir çatışma oldu. Sonunda 1763 yılında Şemsiler, yine para ödedikleri Türk hükümeti tarafından korunan Yakubilerin şiddetli tehditleri karşısında, Hıristiyan inancını benimsemek üzere onların kilisesine girmek zorunda kaldılar.

O zamandan beri Şemsiler, hep Yakubi Hıristiyanlar olarak değerlendirildiler. Ancak bu mezhebin mensupları, Hıristiyanlarla yalnızca dışarıdan görünen birkaç tören konusunda hemfikirdir. Kiliseye giden iki ya da üç kişiden fazlası bulunmaz. Ve bunlar da, Hıristiyan olmamakla suçlanmamak için, kiliseye arkadaşları tarafından gönderilirler.

Şemsist ya da Şemsi kelimesi, Arapçada güneş anlamına gelen şems ya da Şemsi sözcüğünden gelir. Böylelikle bunlara Şemsist adı verilir çünkü bunlar güneşe taparlar. Bu gök cismi doğarken üç kere yerlere eğilirler. Evlerinin kapıları hep doğuya bakar. Aynı zamanda öküz ve ineklere büyük saygı duyarlar. Çocuklarını Yakubi bir rahip vaftiz eder ve onları sapkın usullerince günah çıkarmaya zorlar yani diğerleriyle aynı anda Konfiteor Duası'nı etmeleriyle hepsi aklanır. Kudas ayininden geçerler, Pazar ayinini dinlerler ve Yakubiler tara-

findan zorlandıkları, Hıristiyanlığın tüm dışarıdan görünen gereklerini yerine getirirler. Evlendiklerinde de kutsanmak için bir Yakubi rahibe başvururlar. Yakubiler ya da başka Hıristiyanlar birçok kez onların kızlarıyla evlenmeye çalışmış ama Şemsiler asla bunu kabul etmemişlerdir.

Göründüğü kadarıyla bu dönemler günümüze dek batıl inançlarından ve putperestlik eğilimlerinden vazgeçmemişlerdir. Yılda üç defa bir araya gelirler, gizlice süt kuzusu biçiminde hamurdan bir put yaparlar ve bunu yalnızca başını örterek, kalaydan büyük bir leğenin içine yerleştirirler. Putun önünde dua ederler, yere kapanırlar, onu büyük bir saygıyla öperler ve buna birçok başka tapınma hareketinde bulunurlar. Bu törenlerin sonunda on iki kişi olan tarikatın liderleri putu küçük parçalara ayırır ve bunları yardımcılarının ağızlarına koyarlar.

Başka duaları olup olmadığı bilinmez. Ancak hiçbir kitaba sahip olmadıklarından kuşku duyulmaz. Şarkı söylemekten çok keyif alırlar ama şarkıları, çocuklarına da öğrettikleri müstehcenliklerle doludur. İyi vakit geçirmeye, eğlenmeye pek düşkünlerdir. Türklerle konuştuklarında Türk olduklarını söyler, Yahudilerle konuşurken Yahudi olmakla, Hıristiyanlarla konuşurken Hıristiyan olmakla övünürler.

Günahlarının kıllarına takıldığına inanırlar. Böylelikle aralarından biri ölmek üzereyse onun sakalını, saçlarını ve diğer kıllarını yolarlar; hatta bu davranışlarıyla ölümü hızlandırdıkları olur. Ölümden sonra, öbür dünyaya çabuk varabilmesi için güç vermek amacıyla merhumun gırtlığına içki dökerler. Aynı zamanda Cennet'e giriş parasını ödeyebilmesi için avucuna altın bir para koyarlar. Ölüyü gömmek üzere Yakubi bir rahip gelir ama ceset biraya yatırılmadan ve çivilenmeden, rahibin ona yaklaşmasına izin vermezler.

Bu tarikat artık sayıca oldukça azalmıştır ve ancak elli aile kadardır. Kadınlar bölgede yaşayan diğer kadınlardan, giydik-

leri beyaz palto sayesinde ayrılırlar. Hepsi de Mardin şehrinin içinde yaşar. Yoksullardır ve pek sefil bir biçimde yaşarlar.⁷⁹

Onlar hakkında başka ayrıntılar öğrenmek çok zordur çünkü yakalanmak ve putperestlikle suçlanmak korkusuyla, her şeyi en gizemli biçimde yaparlar.

MAKALE II

Sabiler ya da yıldızatapanlar ya da Aziz Jean-Baptiste Hıristiyanları

Birçokları onların eskiden Nasturi Hıristiyanlar olduklarını ve 1480'de Babil'in Nasturi patriğinden ayrıldıklarını düşünürler. Böylece bunlara Sabi (subba), yani din değişimini belirten ad verilmiştir.

Persliler ve Araplar Sabilerin kökeninin Şus'un oğlu Saba'ya dayandığını ve en başta İran Körfezi yönünde, Kalde sınırlarında yaşadıklarını düşünürler. Bunlar şimdi Basra şehrinde yaşarlar. Elli aileden fazla degillerdir ve neredeyse hepsi demir eşya imalatçısıdır.

Aziz Jean-Baptiste'in vaftiz usulünü uyguladıkları çünkü onlara göre ataları Ürdün Nehri'nde bu aziz tarafından vaftiz edilmiştir. Aynı zamanda bazıları kendilerine Mendai Yahya (Jaja), yani Aziz Jean'ın müridi adını takarlar. İşte isimleri bundan dolayı Aziz Jean Hıristiyanlarıdır. Ancak bunu kanıtlamak için ne tarih kitapları ne de aslına uygun belgeleri vardır. Yalnızca kıdemlilerinin geleneğinden destek alırlar.

Sadece sünnetten değil, aynı zamanda Tanrı'nın emri üzerine bunu uygulamaya koymaya başlayan Hazreti İbrahim'den de tiksindirler. Kendilerini Hıristiyan olarak değerlendirirler ama bu, haksız olarak elde edilen bir nitelemedir. Onlar daha

⁷⁹ *Encyclopédie de l'Islam*'da Minorsky imzalı Mardin makalesinde Chemsiyalar hakkında bazı bilgiler bulunur (-ç.n.).

ziyade pagandır. Herbelot Bibliothèque orientale'inin 472., 577, 725. ve daha sonraki sayfalarında Sabilerin dininin bir Hıristiyanlık, Müslümanlık ve Yahudilik karışımı olduğunu belirtir. Tek bir Tanrı'ya taparlar; gökcisimlerini olduğu kadar melekleri de kutlu sayarlar; kuzeye ve bazen de güneye dönerek dua ederler; Davud'un mezmurlarını okurlar; bununla beraber Keldanice ama yalnızca kendilerinin bildikleri harflerle yazılmış bir kitaba inanırlar ve kitabın yazarının Âdem olduğunu kabul ederler. Günde yedi kere dua ederler. Ilkbahar gün-tün eşitliğinden bir ay önce oruç tutarlar. Mezopotamya'da, Urfa ve Mardin arasında bulunan Harran'ı bilinmeyen bir sebepten dolayı kutlu sayarlar.

Papazları tarmit'e hatalarını itiraf etmekten ibaret olan günah çıkarma ayinleri yaparlar. Tarmit günah çıkarmanı dinledikten sonra yeniden Aziz Jean-Baptiste usulü vaftiz uygulayarak onu bağışlar.

Türkler tarafından kesilen hayvanların etini yemezler çünkü Türkler, bu hareketi yaparken Muhammed'e yakarılırlar.

İsa'nın Baptiste'le neredeyse aynı olduğunu söylerler çünkü İsa onun teyzesinin oğludur. Öte yandan İsa'nın, Meryem Ana'nın, Anne'ın, Elisabeth'in, Zacharie'nin ve Jean-Baptiste'in dünyadaki cennet dedikleri, Ermenistan'da olduğunu düşündükleri ama tam yerini bilmedikleri bir dağda yaşadıklarına inanırlar. Aynı zamanda bir zamanlar atalarına gönderilen bir mektubun bu dağdan geldiğini savunurlar.

Bazen Katolik inancını öğrenmeyi arzu ederler; ama Türklerden korktukları için biraz dik kafalı ve sakınımlıdırlar.

Dokuzuncu Bölüm Kürdistan'ın askeri, siyasi ve ticari önemi

Dünyanın bu küçük, kayalık bölümü, yalnızca doğanın gücüyle meydana getirilen ve savunulan en güzel ve boyun eğmez kalelerden biridir. Dağların çetinliği, pek az makul sakinlerinin vahşi ve itici niteliğinden dolayı yörenin geçilmezliği, vadilerin ve dağların doğal, güçlü verimliliği, bu bölgeyi orada yaşayan halkların kuvvetinden üstün kılar. Kürdistan, komşularıyla savaşmak isteyen bir ordu için en güvenli ve en elverişli barınaktır. Ve böylelikle Medler, Partlar, Persliler, Ermeniler, Gürcüler ve Hintliler de yenilgileri esnasında bu bölgeyi daima güvenli bir sığınak olarak görmüş, hissetmişlerdir.

Doğu'nun bu kuzey bölümünün sert iklimi, en hafif gerekçelerden dolayı ya haklarını savunmak ya da başkalarınınkini gasp etmek amacını güderek halklar arasında süregelen neredeyse devamlı savaşlar, çobanlık mahareti ve göçebelik olduğu kadar doğal bir eğilimle icra ettikleri haydutluk mesleği, Kürtleri dayanıklı, güçlü ve cesur savaşçılara dönüştürmü-

tür. Oysa karşılarında bir Avrupa ordusu olduğunda başarı sağlayabilecek güçte değiller. En ufak bir kurnazlık karşısında titrer ve benizleri solar. Orada Tamer Paşa, Abdül Rehman Paşa ve Süleyman Paşa gibi kendi halklarını olduğu kadar Asur, Kalde ya da Pers halklarını da korkudan titreten yaman savaşçılar tanıdım. Binicilerine olduğundan fazla cesaret veren Soran, Baba ve Qelaçolan atlarının çeviklik ve canlılığını; ve sırtlarında her türlü erzak ve cephane yüklü olmasına rağmen bu dağlara hafiflikle tırmanan katırların güç ve tecrübesini de bu avantajlara ekleyebiliriz. Culemêrg ya da Şambo bölgesinin piyade erleri ve onlardan da öte ne buzdan, ne kardan, ne korkudan ne de mahrumiyetten çekinen Tiyari adı verilen şu meşhur Nasturi aşiret, bu dağda akıl almaz nitelikler edinmiştir. Yezidiler de zafere bir o kadar susamıştır. Gözüpeklikleri hiçbir tehlikeden ürkmemelerini sağlar. Bu putperest mezhep bağlı olduğu Müslüman yönetimi sevmez. Avrupalılara büyük sempatiyle yaklaşır. Yöneticilerinden daha iyi olduklarını düşünür ve Avrupa'ya karşı makul, duyarlı ve minnettar insanların şu pek yararlı saygısını gösterirler. Bir gün Avrupalı ordular o bölgeye girmeye kalksa eminim ki, bana birçok kez gizlice itiraf ettikleri üzere, Yezidiler Katolik Hıristiyanlarla birleşerek bizim ordularımızın yardımına koşacaktır. Kısacası bütün bunlar gözönünde bulundurulduğunda, birkaç çiftçi, çoban ve küçük esnaf dışında, silah kullanmayı pek az becermelerine rağmen Kürtlerin yalnızca savaşma sanatını icra ettikleri ortaya çıkar. İyi yönlendirilirlerse, bu eğilimleri harikalar yaratabilir.

Bu bölge muhteşem bir konumdadır. Hiç kimse tarafından beğenilmez çünkü aslında tanınmaz. Kısa mesafede denizlerle çevrili olma avantajına sahiptir. Güneyde Akdeniz ve Kızıl Deniz, kuzeyde Karadeniz, doğuda Hazar Denizi, İran Körfezi, Ümit Burnu ve Süveyş Körfezi. Güneyde Mezopotamya, ku-

zeydeyse Pers ile sınırı vardır. Doğuda Gürcistan ve Ermenistan'la komşudur; batıdaysa nadir olduğu kadar değerli ürünlere sahip Hindistan'a yakındır. Salık verilen yardımla bu halkların doğuştan uyusukluklarına bir uyarıcı sağlansa, daha uzakta bulunan milletlerle bile zengin bir ticarete girişebilirler. Verimli vadiler, yemyeşil dağlar, çiçeklenmiş neşeli ovalar, çok sayıdaki berrak dereler ve nihayet temiz hava, buraya sağlam ve kolay bir imkân sağlardı. Eğer teşvik edilerek zanaata yöneltiseler, bölge sakinlerine olduğu kadar yabancı milletlere de büyük yararları olacaktır.

Gemi imalatı onlar için neredeyse tamamen maliyetsiz olmaktadır. Ormanlar ve dağlar gereken tüm ahşabı sağlayabilir. Böylelikle doğanın cimri davrandığı ülkelere ürünlerini ulaştırmak için pek kolayca araç edinmiş olurlar. Bölgeye domuz getirip, düşük bir maliyete bunları bir zararı olmaksızın semirtebilirler. Daha kazançlı bir tür oluşturmak üzere tereyağları uygun kılınır. Farklı türlerde peynirler üretmenin sağlayacağı yararları bilmiyorlar. Bu sarp kayalıklarda yetişen ıtırılı otlar, peynirleri nefis kılabilir. Bu tür otlar vadi ve dağlarında adım başı bitiyor. Biraz hünerle burada üretilecek peynirler, Hollanda, Toskana ya da bizim Pouilles'da üretilenlerle rekabet edebilir. Böylelikle insan bağırsakları için dayanılmaz olan buradaki o asitli süt ürünleri ortadan kalkar ve peynire dönüştürülerek bu zavallı çobanların kaderini değiştirir.

Bölgedeki ormanlar hazine değerinde olabilir. Bitlis ve Culemêrg topraklarında bollukla kestane, palamut ve mazı; Botan'da eritilmemiş balmumu ve pek beyaz bir bal; Behdinan'da her türlü meyve, sıvıyağ ve çiğde; Soran, Baba ve Qelaçolan'da belsemim kokulu üzüm salkımları ve nefis zeytinler elde edilebilir. Hemen hepsi çağlayan derelerle sulanan vadileri, Avrupa'nın büyük bir kısmının pirinç, pamuk ve ke-neotu ihtiyacını karşılayabilir.

Berwari'de yükselen dağların derinliklerine inme zahmetine katlanılsa, o iğrenç evleri kaç çeşit değerli metalle zenginleşmez ki? Bu dağlık bölgelerde özgürce gezen çok sayıdaki vahşi hayvan türünün derileri sepilense; büyük riskler alarak ve fahiş fiyatlarla başka yerlerden dilenmek yerine çivit, kumaş ve kâğıt imalathaneleri açılrsa, kendi ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz, bunları diğer halklara da satabilirler. Onlara yün hazırlama sanatı öğretilse, inanılmaz bir fiyata Pers'ten getirilen şu meşhur şallardan hiçbir eksigi olmayan parçalar üretebilirler. Ah! O zaman Kürdistan nasıl da çiçeklenirdi!

O zaman bu bölgeyi daha da zenginleştirmek, aydınlatmak, medenileştirmek ve bu halklara böylesi bir memleketin yarıvahşilerin değil insanların yaşaması için yaratıldığını öğretmek üzere ne milletler Kürdistan'ı bağrına basardı!

Bu halkların bahtsızlığı tamamen yanlış anlaşılmiş bir politikayla, onları cahil bir uyku ve sefaletin alçaklığı içinde durgunlaştıran utanç verici uyuşukluk eğiliminin bileşiminden kaynaklanır. Babalarının geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalarak, medeniyetin atalarından miras kalan bu özgürlüğe engel olduğunu düşünürler. Bu düşünce yapısı, bu milletin yöneticilerinininkiyle uyumludur. Yöneticilerin cehaleti yalnızca kendi gözlerini örtmekle kalmayan, aynı zamanda da insanların gözlerini bulanıklaştıran kalın bir perdedir. Bu cehalet, hükmettikleri halkın çalışkan ellerinden sağlayabilecekleri avantajları yöneticilere göstermez. Tebaalarıyla beraber bolluk içerisinde yüzebilecekken, yönetimdekiler onların sırtından geçinmeye özenirler; ve ellerinde pipoları, tembelliğin içerisinde rahat ve keyifli bir hayat sürdürdüklerini düşünürken, kendi kendilerinin sefil köleleri haline gelirler. Yüreklerine işlemiş olan Avrupalıların ülkelerine girmelerini yasaklamaya dair o uğursuz önyargıdan vazgeçmezlerse, yoksunluklarından dolayı aydınlığına muhtaç oldukları o bilgileri keşfetmeyi asla başara-

mayacaklardır. Şimdiye dek nasıl bir karanlıkta yaşadıklarını öğrenmeleri için bir yön gösterilmesine adamakıllı ihtiyaçları vardır. Böylelikle deneyim, ilerleme ve zengin bir hayatın sağladığı kolaylıklar, onları topluma yararlı insanlara dönüştürecektir. O zaman haydutluğun artık aralarında yeri kalmayacaktır. İş uyarıcı etkisini gösterecek ve olumlu rekabet kâr sağlayacaktır. Bedbaht halklar! Eğer kendi zaferi, ortak gereklilik ve imansızlara, kardeşlerine karşı beslediği sevgiyle harekete geçen Avrupalı bir savaşçı onların kayalıklarının içine girmeyi başaramazsa; karılarından dolayı duydukları kıskançlık, paşadan ya da kendilerinininkine ters bir dinin mensupları tarafından yönetilmekten duydukları korku ve kişiliklerinin zayıflığı, onları tehlikeli ve iğrenç bir politikanın önyargıları altında boğulmaya mahkûm edecektir. O zaman eminim ki mantıklarını tutsak eden o kalın duvarları yıkacaklardır. Evet, o zaman kendilerini tanımaya başlayacak ve özlerindeki iyiliği ortaya çıkaracaklardır. Ve işte o zaman ben de, bu öylesine yabani ve öylesine cahil milletlerin arasında cesaretimi boşuna sergilememiş olmakla ve o kadar ter dökmekle övünebilirim.

* * *

Ateşlilik açısından diğer Doğu şiirlerinden kesinlikle farklılık göstermeyen Kürt şiirlerinden bir deneme örneği vermek için buraya Hakkâri emiri tarafından yazılmış bir aşk şarkısı eklemenin uygun olacağını düşünüyorum. Bu dizeler güzel bir melodiyle uyarlanmıştı. Neredeyse tüm kibar gençler, bu şarkıyı toplantılarında hoş bir şiveyle söylerler.

KÜRT ŞARKISI

CANZONCINA KURDA

Composta dal Mir di Agari.

Tabascen rescia rahana
Az nascem becam bejana

Oh nero, alto basilico
Del più vezzoso aspetto!
Da te lontano io spasimo,
Nè so trovar ricetta.

Jarkamen melaham delana
Ahh jarè pe mna scirini

Cagion sei sola, ed unica
Per cui si strugge il core;
Sol tu in quest'alma fervida
Versi il piacer d'amòre.

Hale derde men tebini

Per te, se fra miei palpiti
Ti volgi a me serena,
Il düolo stesso è amabile,
Dolce è di amor la pena.*

* Şarkının doğru bir tercümesinden ziyade geniş bir açıklama olan, P. Campanile'nin İtalyanca metnini vermeyi tercih ettim. Aşağıya daha edebi bir tercümeyle, modern sisteme göre yazılmış Kürtçe bir metin ekledim (-ç.n.).

Az cubkem ta na dit avini

Oimè! Già l'alma è timida,
Che ognor fa il sen tuo privo,
E sasseo, ed insensibile
Di amor al dardo estivo.*

Tabascen bia belava
Ta beskan gherî konava

Qual lungo, e steso salice
Le piante stringe, e allacia;
Tal tu mi chiudi impervio
Fra le tue care braccia.

Jarkamen belek ciava

Quegli occhi tuoi si languidi
Son foglie tremolanti,
Che vero amor lampeggiano
Sugli occhi delgi amanti.

* Frase Kurda.

FINE

Tabascen rescia rahana*
Az nascem bekam bejana
Tabascen bia belava
Ta beskan ghertî konava

Ahh jarê pe mna scirini
Ta beskan ghertî koçava
Jarkamen belek ciava

Te bejin resa rihana
Ez nasim bikim beyana
Yarka min mehlem dilan e

Ax yarê mina sîrînî
Halê derdê min tu dibînî
Ez çi bikim? Ten a dît hevînî.

Te bejin biya belava
Te baksan girtî kon ava xunav e
Yarka min belek çav e.

Bu tercümenin çevriyazısı Kréyé'de (Lübnan) 30 Ağustos 1953'te bitmiştir.

Fr. Thomas Bois, O.P.

* Kara fesleğen gibi belî/ benim yârim yüreklere merhem/ Ah şekere benzer yârim/ Yaramın görüyor musun halini?/ Ne yapmalı? Göremedin yazı/ Söğüt gibi boyu/ Gözleri kapkara yârimin...

STORIA

DELLA

REGIONE DEL KURDISTAN

E DELLE

SETTE DI RELIGIONE IVI ESISTENTI

DEL P. M. GIUSEPPE CAMPANILE

PROFESSORE IN SACRA TEOLOGIA, PERPETUO DELLE
MISSIONI DELLA MEOPOFAMIA, E KURDISTAN,
SOSTITUTO DI LINGUA ARABA NEL PUBBLICO
LICEO DI QUESTA CITTA', PASTORE ARCADE COL
NOME DI LISIDE METIMNEO, ED ACCADEMICO
PELORITANO DETTO IL DELIBERATO.

NAPOLI.

DALLA STAMPERIA DE' FRATELLI VERMANOSI.

Strada Tribunali, N.° 287.

1818.

RESİMLER

1. Kürt Erkeği (s.145)
2. Evli Kürt Kadını (s.146)
3. Kürt Genç Kız (s.147)
4. Yaban Keçisi (s.148)

Uomo Kurdo

D. Guerra inc.

Donzella Kurda

D. Guerin del.